

T.C.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HABERMASYAN TEORİDE KAPİTALİZİM

Hazırlayan

Mustafa ÇAKIR

Danışman

Prof. Dr. Bünyamin Duran

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 17.07.2019 tarih ve 25/EK7 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mustafa ÇAKIR'ın "**Habermasyan Teoride Kapitalizm**" konulu tezi incelenmiş ve aday 31.07.2019 tarihinde saat 13:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

ÜYE

Doç. Dr. Ferit ERGİL
I. Dur

Evet

Hayır

BAŞKAN

Prof. Dr. Binyamin DURAN

[Signature]

ÜYE

Dr. Öğr. Üy. Selim UCAK

[Signature]

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	
Sosyal Bilimler Enstitüsü	
TEZ SAVUNMA KİMLİĞİ	
Kayıt Tarihi:	01.08.2019
Kayıt No:	33931
Dosya No:	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ **HABERMASYAN TEORİDE KAPİTALİZİM** ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2018

MUSTAFA ÇAKIR

ÖZET

HABERMASYAN TEORİDE KAPİTALİZİM

Avrupa'nın yaşamış olduğu büyük sosyal dönüşümlerden biri de kapitalizmdir. Kapitalizm, yaratıcı-yıkıcı bir sistem olarak tanımlanır. Yani geleneksel kurumları ve ilişki tarzlarını kökünden söküp atarak yerine yeni kurum ve ilişkiler inşa eder. Bu ilişkiler çerçevesinde kültür, toplum ve kişilik de derinden etkilenir ve değişir. Doğal olarak bu köklü değişiklik son derece patolojik sonuçları da beraberinde getirir. Bu sonuçları Habermas anlam ve özgürlük kaybı, demir kafes, yeni putperestlik, şeyleşme ve yabancılaşma, meşruiyet krizi olarak ifade eder. Bu patolojileri hafifletebilmek için yeni bir teori geliştirerek insanlığa sunar. Düşünürün bu teorisinin ismi 'iletişim-rasyonellik' teorisidir. Bu teori insanın hiçbir şekilde araçsallaştırılamayacağını odak alır.

Ekonomik gelişme ve refah yolunda mesafe alan ve çok çaba sarf eden ülkemizin kapitalist toplumların düştüğü patolojik durumlara düşmemesi için yeni paradigmlar belirleyip gelişmesini sağlaması gerekir. Bu yolda ülkemiz politika yapımcıları ve akademik çevrelerinin Habermas'ın ilgili teorisini dikkate alması son derece önemlidir.

ABSTRACT

CAPITALISM IN THE HABERMASIAN THEORY

One of the major social transformations that Europe has experienced is capitalism. Capitalism is defined as a creative-destructive system. In other words, by eradicating the traditional institutions and relationship styles, it constructs new institutions and relations instead. Culture, society and personality are deeply influenced and changed within these relationships. Naturally, this drastic change brings very pathological results. Habermas expresses these results as loss of meaning and freedom, iron cage, new paganism, reification and alienation, legitimacy crisis. In order to mitigate these pathologies, he presents a new theory to humanity. The name of this theory of thinker is 'communication-rationality' theory. This theory focuses on the fact that man cannot be instrumentalized in any way.

Our country, which has made great efforts in the path of economic development and prosperity, must determine and develop new paradigms so as not to fall into the pathological conditions in which capitalist societies fall. In this way, it is very important that the policy makers and academic circles of our country consider Habermas' related theory.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr.....'ya, bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteğini hiç eksik etmeyen, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili hocam Sayın Doç. Dr.....'e, yüksek lisans eğitimim sırasında desteği ve arşiv belgelerinin transkripsiyonu aşamasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr.....'e, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım.....'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

MUSTAFA ÇAKIR

MANİSA, 2019

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET.....	ii
İNGİLİZCE ÖZET.....	iii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜRLER.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JÜRGEN HABERMAS'SIN HAYATI, ESERLERİ, ETKİSİ VE BATI DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

1.4. JÜRGEN HABERMAS'IN HAYATI.....	3
1.5. JÜRGEN HABERMAS'IN ESERLERİ.....	7
1.6. JÜRGEN HABERMAS'IN ETKİSİ.....	8
1.7. JÜRGEN HABERMAS BATI DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM
GENEL OLARAK KAPİTALİST SİSTEM

2.1. KAPİTALİZMİN TANIMI VE İÇERİĞİ.....	12
2.1.2. Kapitalizm ve Ekonomik Krizler.....	21
2.3 KAPİTALİZMİN GELİŞİM SÜRECİ	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
JÜRGEN HABERMAS' A GÖRE KAPİTALİZM

3.1.JÜRGEN HABERMAS'DA KAPİTALİZMİN İÇ DİNAMİKLERİ	29
3.1.1.Hayat-Evreni.....	29
3.1.2. Kapitalimin Özü: Rasyonelleşme.....	32
3.2.HABERMAS'IN WEBER VE MARX ÜZERİNDEN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ...37	
3.2.1.Max Weber Üzerinden Eleştirisi	37
3.2.2 Karl Marx Üzerinden Eleştirisi.....	45
3.2.2.1.Marx'da Somut Emegın Soyutlaştırılması ve Hayat Evreninin Kolonileştirilmesi.....	46
3.2.2.2 Kapitalizm ve Emek.....	48
3.2.2.3 Kapitalist Sistem ve Artı-Değer.....	49
3.2.2.4 Değer Teorisinin Zayıf Noktaları.....	50
3.3.KAPİTALİZMİN AŞAMALARI.....	53
3.3.1.KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ	53

3.3.2.GELENEKSEL KAPİTALİZM (VAHŞİ KAPİTALİZM)	54
3.3.2.1.Kapitalizmin İç Çelişki ve Krizleri.....	56
3.3.2.2.Kapitalizm ve Meşruiyet	56
3.3.2.3.Kapitalizm ve Motivasyon	60
3.3.2.4.Kapitalizm ve Ekonomik Kriz.....	61
3.3.3.LİBERAL KAPİTALİZM.....	61
3.3.3.1. Devlet Ekonominin Hizmetindedir	62
3.3.4.POST- KAPİTALİZM.....	62
3.3.4.1.Post-Kapitalizmde Ekonomik Sistem.....	62
3.3.4.2.Yönetim Sistemi.....	63
3.3.4.3.Sınıf Yapısı.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

JÜRGEN HABERMAS'IN KAPİTALİZMİ DEĞERLENDİRMESİ

4.1. HABERMAS'IN KAPİTALİZMİN TAHRİBATINA KARŞI ÇÖZÜM ÖNERİSİ:	
İLETİŞİM RASYONEL EYLEM.....	65
4.1.1. GENEL OLARAK RASYONELLİK.....	65
4.1.2. AMAÇ-RASYONELLİK.....	66
4.1.3. MORAL RASYONELLİK.....	67
4.1.4. PRATİK RASYONELLİK.....	68
4.1.5. HABERMAS VE İLETİŞİM RASYONELLİK.....	69

4.1.5.1. İletişim Etiği'nin Temel Özellikleri:	70
4.1.6. MÜZAKERECİ HUKUK SİSTEMİ VE DEMOKRASİ.....	70
4.1.7. HUKUKLA AHLAK ARASINDA AYNIYET DEĞİL TAMAMLAYICILIK VARDIR.	72
4.1.7.1. Hukuk, Sistemle Hayat-Evreni Arasında Bir Mentşedir.....	73
Sonuç	74
Kaynakça.....	77

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. Bakınız

c.Cilt

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

a.g.e. Adı Geçen Eser

s. Sayfa

Vb: Ve Benzeri

Vd. :Ve Diğerleri

Vs. Vesaire

Yy: Yüzyıl

TABLULAR LİSTESİ

Tablo No: Tablo 1

Tablo İsmi: Modernliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Batı Rasyonalizminin Görünüş Biçimleri

Sayfa No : 47

-

Tablo No: Tablo 2

Tablo İsmi: Kapitalizmin Aşamaları

Sayfa No : 65

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema No	Şema İsmi	Sayfa No
Şema 1	Meşruiyet krizi	70

GİRİŞ

Jürgen Habermas, bir iktisat teorisyeni değildir, bir sosyolog ve siyaset bilimci ve filozoftur. Ancak teorilerinin merkezine genellikle ekonomik yapı ve teorilerini alarak analiz yapmaktadır. Dolayısıyla o, aynı zamanda ekonomik yapı ve politikalarla sosyal ve politik yapı ilişkisini derinliğine araştıran bir araştırmacıdır. Habermas, Eleştirel Kuram'ın bağlı olduğu Frankfurt Okulu'na mensuptur. Karl Marx'ı da Max Weber'i de en sert şekilde eleştirmektedir. Kapitalist gelişmenin toplum, kültür ve kişilikler üzerine kalıcı etkiler bıraktığını, teorilerinin temelini oluşturan sosyo-kültürel alan olan 'hayat-evreni' dediği alanı paranın ve bürokrasinin 'kolonize' ettiğini gözlemler. Bu kolonizasyonun sonuçlarını Weber ve Marx'tan aldığı 'yeni putperestlik', 'anlam ve özgürlük kaybı', 'meşruiyet krizi', 'anomi', 'yabancılaşma ve şeyleşme' gibi patolojiler çerçevesinde inceler. Özellikle Weber'in bu patolojileri derinliğine araştırdığı ve keşfettiği halde bunların ortadan kaldırılması ya da hafifletilmesi için herhangi bir çaba içine girmeden alanı boş bıraktığını ileri sürer. Bu boşluğu doldurmak üzere neredeyse tümü dini değerlerden devşirilerek seküler kavramlara dönüştürülmüş 'iletişim-rasyonel'lik teorisini geliştirir. Dünyada büyük yankı uyandıran bu teori ülkemiz entelektüel ve akademik çevrelerinde çok bilinmez. Özellikle ekonomi literatüründe neredeyse hiç bilinmez. Bu nedenle bu çalışma ekonomi literatürümüz ve stokumuza yeni bir eser kazandırmayı amaçlamaktadır.

Buna göre bu çalışmanın amacı Jürgen Habermas'ın kapitalizm hakkındaki görüşlerini analitik bir yöntemle incelenmesi ve bunların özellikle bugünkü modern toplum açısından öneminin belirlenmesidir. Çalışmayla Habermas'ın ayrıntılı bir şekilde izah ettiği gibi kapitalizmin iç dinamiği keşfedilmeye, ürettiği etkiler toplum, kültür ve kişilik bağlamında araştırılmaya çalışılacaktır. Bunlardan yararlanılarak belirlenen ekonomi ve sosyal politikaların nasıl sonuçlar verebileceğini politika yapımcılarına göstermeye gayret edilecektir.

Ekonomik gelişmesini iyileştirme ve diğer toplumlarla aradaki refah farkını kapatmaya çalışan toplumumuz için gelişme için belirlenen gelişme politikaları geleceğimiz için son derece önemlidir. Bu alanda kendisinden önce önemli tecrübeler elde eden toplumların tecrübelerinden yararlanıp daha sağlıklı kararlar alması toplumsal sağlık ve entegrasyon için olduğu kadar kültür ve bireysel kişilik açılarından da çok önemlidir. Bu nedenle Kapitalizmin toplumlar üzerinde

bıraktığı etkilerin hangi yol ve mekanizmalar yoluyla olduğunun tespiti bizim için hayati öneme sahiptir. Aklımızı devreye sokarak beklenen tahribatın etkisini azaltıcı ya da sıfırlayıcı yeni yöntemler bulmak sorumluluğundayız. Bu çalışma böyle bir sorumluluğun ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Jürgen Habermas'ın hayatı, eserleri, etkisi ve batı düşünce geleneğindeki yeri ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise genel olarak kapitalist sistem açıklanmıştır. Kapitalizmin tanımı ve içeriği(Kapitalizm ve Ekonomik Krizler), kapitalizmin gelişim süreci ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Jürgen Habermas'a göre kapitalizm(hayat-evreni), kapitalimin özü: rasyonelleşme, Habermas'ın Weber ve Marx üzerinden kapitalizm eleştirisi(Max Weber'in kapitalist modernlik teorisi), anlam kaybı(Marksist Yorum ve Hayat Evreninin Kolonileştirmesi, Marx'da Somut Emeğin Soyutlaştırılması ve Hayat Evreninin Kolonileştirilmesi, Kapitalizm ve Emek, Kapitalist Sistem ve Artı-Değer, Değer Teorisinin Zayıf Noktaları), kapitalizmin aşamaları, liberal kapitalizm, post- kapitalizm gibi konular ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir.

Dördüncü bölümde ise Jürgen Habermas'ın kapitalizm değerlendirmesi incelenecektir. Habermas'ın kapitalizmin tahribatına karşı çözüm önerisi: iletişim rasyonel eylem, genel olarak rasyonellik, amaç-rasyonellik, moral rasyonellik, pratik rasyonellik, habermas ve iletişim rasyonellik (iletişim etiği'nin temel özellikleri), müzakereci hukuk sistemi ve demokrasi, hukukla ahlak arasında aynıyet değil tamamlayıcılık vardır (hukuk, sistemle hayat-evreni arasında bir menteşedir) gibi konular ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JÜRGEN HABERMAS'IN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİSİ

Alman asıllı olan Jürgen Habermas, filozof, sosyolog ve siyaset bilimci bir niteliğe sahiptir. Eleştirel kuram geleneğine mensuptur. Habermas kamusal alan kavramı ve iletişimsel eylem teorileri ile tanınır. Çalışmalarında Kant, Hegel, Marx, Weber, Mead, Durkheim, Parson, Adorno gibi düşünürlerinden yararlanır. Sosyal kuramın temelleri, gelişmiş kapitalist endüstri toplumu ve demokrasi analizi; eleştirel sosyal evrimci içerikte yasaların hükmü; ve çağdaş – özellikle Alman—siyaseti üzerine odaklanır. Modern liberal kurumlar içinde gömülü akılcı-eleştirel iletişim ve insanların iletişim, tartma ve akılcı çıkarlar peşine düşme yeteneklerinde aklın olabirliğine, özgürleştirilmesine yönelik kuramsal bir sistem geliştirmiştir. Burada onun hayatına kısaca değinilip daha sonra özellikle kapitalizm ile ilgili yaklaşımları incelenecektir. (SARI, 207:341)

1.4.JÜRGEN HABERMAS'IN HAYATI

Habermas 1929 yılında, Almanya'nın Düseldrof şehrinde Protestan bir ailede dünyaya geldi. Babası Köln Ticaret Odası'nın başkanlığını yaptı. İkinci Dünya savaşının cereyan ettiği 1944 yılında, Habermas askerlere yardım amacıyla cephe gerisinde görev aldı. Habermas bu görevini yerine getirirken Nazi faşizminin vahşi uygulamalarından haberi yoktu, bunu o savaştan sonra öğrendi. Bu durum karşısında verdiği tepkinin, onun dünya görüşünde eleştirel tavrın oluşmasında önemli bir payı olduğu söylenir.

Habermas Göttingen ve Zurich üniversitelerinde eğitim aldı ve doktor ünvanını, 1954 yılında Bonn Üniversitesinde Friedrich Schelling üzerine yazdığı doktora teziyle aldı. 1956 yılında Toplumsal Araştırma Enstitüsü'ne katıldı. 1956 yılında Frankfurt Okulu'nda Adorno ve Horkheimer ile çalıştı. Kamusalın Yapısal Dönüşümü adlı bir çalışmayla doçentlik için müracaat etti, ancak Horkheimer'le aralarındaki politik anlaşmazlıklar nedeniyle bu tezi kabul edilmedi. Habermas tezini Marburg Üniversitesinde kabul ettirdi. 1961-1964 yılları arasında

Heidelberg Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1964'de Adorno'nun davetiyle Frankfurt'a geri döndü. 1994 yılında emekli oluncaya kadar burada profesör olarak çalıştı. Bu süreçte Axel Honneth, Thoms McCharty, Klaus Offe gibi çok sayıda düşünürün yetişmesine katkı sağladı. Habermas ilerlemiş yaşına rağmen halen pek çok üniversitede konuk öğretim üyesi olarak ders ve seminerler vermektedir. (Bayrak, 2013:4)

Frankfurt Okulu'na bağlı yaşayan ünlü filozof Jürgen Habermas dünya çapında tartışılan çok ayrıntılı bir iletişim teorisi geliştirdi. Habermas'ın özellikle dine olan bakış açısını da dikkate alarak entelektüel hayatı iki bölümde incelenebilir. Dine mesafeli, hatta kayıtsız olduğu dönem; kendisinin hala dine uzak olduğunu ifade etmekle birlikte dinin iletişim için vazgeçilmez olduğunu ileri sürmeye başladığı dönem.(Ziebert'ten aktaran Duran)

Erken dönem yazılarında Habermas dinle iletişimin bağdaşamaz şeyler olduğunu ileri sürüyordu. O, kutsalın yerine iletişimi ikame ediyor, kutsalı dilselleştiriyordu. Ona göre metafizik-dini dünya görüşü sosyal rasyonelleşme sürecinde modern toplumda 'modası geçmiş' şeyden başka bir şey değildi.

Hatta dini kardeşlik ahlakı, temeli olan kurtuluş dininden bağımsızlaşmış ve şimdi iletişim ahlakına dönüşmüştü. Bu yolla dini ahlak seküler bir forma dönüşerek korunuyordu. Ahlaki normlar ve hukukun elde edilmesinde kutsalın otoritesi toplumsal tartışmayla ikame ediliyordu. Netice olarak metafizik-dinî düşünce ve pratik mazide kalan birer fenomendi. Bu yolla din kendisinin bilgi, ifade ve eylem içeriğini kaybetmiş ve tüm boyutlarıyla iletişim ahlakı tarafından yutulmuştu. Böylece bağımsız ve sınırlandırılmamış iletişim dinin yerini almıştı.

Modern çağların Batılı filozoflarının taşıdığı tüm zaafı Habermas da taşıyordu. Kendisi aşırı bir Katolik olmasına rağmen dini kimliğini gizleyerek oldukça seküler bir adalet teorisi kuran John Rawls gibi Habermas da dini kavram ve ilkeleri seküler kavramlar ve ilkelere dönüştürerek seküler bir felsefe kurma derdindeydi. Adolf Ziebert gibi düşünürler onun felsefesinin geri planında ilk Hristiyan neslinin mistik dünya görüşü bulunduğunu ileri sürecek ve Habermas bu iddiaya karşı çıkmayacaktır (Duran, 1985).

Habermas'a göre, tarihe akıl değil tutkulu insan doğası, yani bir akıldışılık egemendir. Ona göre tarihteki genel akıldışılıktan söz etmek, bir tarih bilincinden yoksun kalınacağı anlamına gelmez. Tam tersine, somut bir tarih bilincine ulaşabilmek için, Hegel ve Marx'ın akılsalcı tarih bilincini eleştiriden geçirmek gerekir. Bugünün burjuva toplumu, pozitif bilimler örneğine dayalı bir akılsallık üreterek, bunu kendi ideolojisinin yönlendiricisi kılmıştır. Burjuva toplumu bu pozitivist akılcılığı, teknolojiden kültüre dek toplumun her alanına yaymak peşindedir. Pozitivist akılcılık, bir yandan tüm tarihi akıldışılıklar alanı sayarken, öbür yandan yaşanmakta olan tarihe bilimsel-teknolojik güdümlü bir akılcılık sokmaktadır.

Bir pozitivist sosyoloji eleştirisi geliştirmek isteyen Habermas'a göre, pozitivist sosyoloji, pozitivist akılcılık altında ideolojiden arınmış bir bilim olma arzusundadır. Oysa bunu yaparken kendi akılcılığının bilimde, teknolojide, toplum hayatında ve kültürde belirleyici etken ve dolayısıyla ideoloji olduğunu unutmaktadır. Pozitivist sosyoloji, kendi bilim tanımının bile belli bir akılcılık ideolojisinin ürünü olduğunu görmezlikten gelmektedir. Ona göre sosyoloji, pozitivist şemalar altında değil eleştirici tarih düşüncesi altında yapılabilir. Tarihsel görüşten yoksun bir sosyoloji, pozitivist bir olgu toplayıcılığı olmaktan öteye geçemez. Öyle ki, gerçek sosyoloji, bir bakıma eleştirici tarihten başka bir şey değildir. Eleştirici tarih, olaylara yön veren genel tarihsel yönelimleri, olayların ardındaki tarihsel etkenleri ortaya çıkarmalıdır. Eleştirici tarih anlayışı çözümleyici ve yorumlayıcı yöntemler kullanır ve pozitivist sosyoloji gibi, bir kurulu düzen incelemesine dönüşmez. Habermas'a göre, günümüzde sosyoloji, tarihe "insanın insana egemenliğinden aklın egemenliğine" geçiş süreci olarak eğilmek zorundadır. Günümüzün toplumunda teknik de, bilim de, bir ideoloji olarak insanın karşısına çıktığı için bu özellik pozitif bilim içinde kalınarak kavranamaz. (<http://www.filozof.net/Turkce/filozof-biyografi-h/21169-jurgen-habermas-kimdir-hayati-kitaplari-eserleri-hakkinda-bilgi.html>)

J. Habermas, tam olarak herhangi bir ideolojik düşünce kategorisine konulamaz. Onun en önemli özelliklerinden biri, hemen her konuda kritikçi bir tavır takınmasıdır. Böyle bir yaklaşımdan hareket etmesi, bir yandan onu kurulu düzenler karşısında küresel ekonomi ve post modern eğilimlere yaklaştırırken, diğer yandan da onların ideoloji olarak bilim ve tekniği göstermelerini eleştirmesi ve öğrenci protestosu aracılığıyla yeni bir insan anlayışının doğabileceğini vurgulaması, belirsiz bir kimliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin

"Rasyonel Bir Topluma Doğru" isimli yapıtında "endüstriyel atarak gelişmiş kapitalistler tarafından üretilen toplumsal zenginlik derecesi ve bu zenginliğin teknik ve örgütsel şartla öznel olarak inandırıcı bir tarzda hile, statü tayininin, bireysel başarının değerlendirilmesi mekanizmasına bağlanmasını eskiden daha zor kılmaktadır. Dolayısıyla uzun vadede, öğrenci protestosu kalıcı bir biçimde bu bozucu başarı ideolojisini tahrip edebilir ve böylece sadece depolitizasyona dayanan ileri kapitalizmin zaten sarsılabilir olan meşruiyetini yıkabilir (Habermas, 1992:146) demektedir.

Bununla birlikte son 20 yılda Habermas'ın dinle ilgili ifade ettiği görüşlerde önemli değişiklik gösterdi. Bu değişim Ekim 2001'deki Frankfurt Barış ödülünde yaptığı 'İman ve Bilgi' konulu konuşmada iyice açığa çıktı. O konuşmada kendisinin hala dine mesafeli olduğunu vurgulamakla birlikte o, modern sivil toplumda dinin hala etkili olduğunu ifade ediyordu. Artık Habermas akla dayanan modern hukukun temelini dine kadar uzandığını kabul etmekle kalmıyor, aynı zamanda dinî akılla seküler akıl arasındaki sınırın çok belirsiz olduğunu da kabul ediyordu. Bu nedenle ona göre seküler toplumla dinî toplum birbiriyle diyaloga girmeliydi. (Duran:2012)

Gerçekten sadece Habermas değil birçok iletişim filozofu dinin anlam zenginliğinin ve öz kaynaklarının modern felsefeciler tarafından felsefeye aktarıldığını tekrarlar. Kısmen dine mesafeli dursa da Habermas; iman ve bilginin, din ve aklın, teoloji ve felsefenin verimli diyalog içinde olması gerektiğine inanır. Habermas bu diyalogda ortak paydanın insan hayatı ve onun devamının sağlanması olduğunu söyler.

Bu nedenle Habermas dinin kamu alanından uzak tutulmasına karşıdır. Ona göre post-seküler çağda ve gen teknolojisinin hızla geliştiği bir dönemde dinin özünden miras kalan iletişim potansiyeli hayati önemdedir. Değer sistemleri ve sosyal dünyalar arasındaki çelişkinin önlenemez boyutlara çıktığı ve insan bireyinin bio-teknolojik yeniden üretiminin gündemde olduğu bir dönemde din vicdanlara hapsedilmemelidir. Bu ortamda dinî toplumla seküler toplum ortak bir dil üretmeli ve yoğun bir diyaloga girmelidir.

Habermas iletişim eylemi teorisini burjuva sivil toplumunun her şeyi araçsallaştırıp mekanikleştirmesine karşı bir tepki olarak geliştirir. Ona göre Batı aydınlanması hedefine ulaşamamış, eksik kalmıştır. Aydınlanmanın temel hedefi, özgürlük, barış ve evrensel

kardeşlikti. Ancak bunlar gerçekleştirilememiş, akıl araçsallaştırılarak hatta tersi bir sonuç üretilmiştir. İnsanın özünde bir amaç olması gerekirken kapitalist sistem tarafından güç ve para için bir araca indirgenmiştir.(Duran:2012)

Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Habermas menfaat ve çıkarıya dayanmayan, şartsız ve evrensel dayanışmayı içeren bir iletişim ahlakı önerir. Ona göre iletişimi engelleyen tüm sınırlamalar bertaraf edilerek çıkar karşılığı olmaksızın sadece dayanışma amaçlı akılcı ve ispata dayanan argümanlarla tüm toplum kesimleri tartışmaya teşvik edilmelidir. Ona göre bu tartışma sürecinde toplumlar konsensüse ulaşacak ve bu konsensüsten ahlaki normlar ve hukuk üretilecektir. (Alkan, 2014)

1.5.JÜRGEN HABERMAS'IN BAŞLICA ESERLERİ

1. İletişimsel Eylem Kuramı(2001), Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı yayınları, İstanbul
2. Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti(2002), Çev. Medeni Beyaztaş, Barış Kitaplığı, İstanbul
3. Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik(2001), Çev. İsmail Türkmen, İşaret Yayınları, İstanbul
4. Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği(2018), Çev. Medeni Beyaztaş, Yarıncı yayıncılık, İstanbul
5. Bölünmüş Batı(2006), Çev. Dilman Muradoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
6. Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine(1998), Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul
7. Kamusalığın Yapısal Dönüşümü(2015), Çev. Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul
8. İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim(2016), Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi yayıncılık, İstanbul

Burada Habermas'ın iki önemli eserinden bahsetmek istiyorum: Birincisi İletişimsel Eylem Kuramı ikincisi de Kamusalığın yapısal dönüşümü.

İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI

Habermas'ın bu önemli eseri 2 ciltten oluşmaktadır. Habermas 1 cilt te, Eylem rasyonelliği ve toplumsal rasyonelleşmeyi ayrıntılı bir şekilde inceler. İlk olarak rasyonellik sorunsalına yaklaşımlardan bahseden Habermas akabinde Max Weber'in rasyonelleşme kuramını anlatmaktadır. Daha sonrasında ise sosyal eylem, amaçlı etkinlik ve iletişim kavramını analiz eden düşünür, son olarak da şeyleşme olarak rasyonelleşme kavramına değinmektedir.

Kitabın 2. Cildinde ise İşlevsel aklın eleştirisi üzerinde duran Habermas, ilk olarak Mead ve Durkheim'de paradigma değişikliğini incelemektedir. Akabinde ise sistem ve hayat evreninden bahseden Habermas, devamında ise toplum kuramının kuruluş sorunlarına değinmektedir. Son olarak da Parsons'tan Weber'e, Weber'den Marx'a süregelen Modernlik Kuramını analiz etmektedir.

KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Habermas'ın bu eseri 7 bölümden oluşmaktadır. Düşünür, bu eserin girişinde bir burjuva kamu modeli için ilk sınırların çizilmesini anlatmaktadır. Sonrasında ise kamunun toplumsal yapılarını inceleyen düşünür, Sırasıyla Kamunun Siyasal İşlevleri, Burjuva Kamusallığı – Fikir ve İdeoloji, Kamunun Toplumsal Yapısının Dönüşümü, Kamusallığın Siyasal İşlevinin Dönüşümü ve Kamu Oyu Kavramını analiz etmektedir.

1.6.JÜRGEN HABERMAS'IN ETKİSİ

Habermas altmışlı yılların sonundaki öğrenci hareketinin kavramlarını ortaya atanlardan biriydi. Sonradan sadece “68 kuşağı”nın devrimci taşkınlıklarıyla değil, Adorno'yla da arasına mesafe koydu. Adorno'nun eleştirel toplum kuramının normatif bir temelden yoksun olduğunu düşünüyordu. Bundan sonra çalışmalarını bu temele yöneltti ve umutlarını iletişim eylemine bağladı. *İletişimsel Eylem Kuramı* adlı büyük etki yaratan kitabında, özerk öznelinin oluşturduğu bir iletişim topluluğundaki eylem normlarını temellendirmeyi deneyen bir eylem

kuramı formüle etti. Habermas pek çok yazısında bu pozisyonu savunmuş ve geliştirmiştir. (<http://sosyolojisi.com/jurgen-habermas-hayati-ve-eserleri/5161.html>)

Jürgen Habermas, kendi en büyük başarısı olarak iletişimsel akıl ya da iletişimsel rasyonalizm kuramı ve kavramını görür. Bu akılcı gelenekten akılcılığı kişilerarası dilbilimsel iletişim yapıları içine yerleştirmesiyle ayrılır, Kainatın ya da bilme öznelinin yapılarına yerleştirmez. Bu sosyal kuram, kapsayıcı bir evrensel ahlaki çerçeve oluştururken, insan özgürleşmesi amaçlarına ilerler. Bu çerçeve evrensel pragmatiklik denilen –ki tüm konuşma eylemlerinin içsel bir telos’u (Yunanca amaç ya da hedef) vardır—karşılıklı anlayış hedefi, ve insanoğlu böyle bir anlayış getirebilecek iletişimsel yeterliliğe sahiptir tartışmasına yaslanır. Habermas bu çerçeveyi, Ludwig Wittgenstein, J. L. Austin, ve John Searle’nin konuşma-eylemi (speech-act) felsefesi, George Herbert Mead’ın zihin ve kendi’nin interaktif oluşumu sosyolojik kuramı, Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg’in ahlaki gelişim ve Heidelberg’in çalışma arkadaşı Karl-Otto Apel’in ahlak tartışması (discourse ethics) kuramları üzerinden inşa etmiştir. Habermas, Kant’ın, aydınlanma ve demokratik sosyalizmin geleneklerini ilerletir; vurguladığı dünyayı dönüştürme gizilgücünü ve daha insanca, adil ve eşitlikçi topluma insanın akli gizilgücünün gerçekleştirilmesiyle, kısmen de ahlaki tartışma (discourse ethics) yoluyla ulaşılmasıdır. Habermas aydınlanmanın bitmemiş bir süreç olduğunu teslim edip, düzeltilmesi ve tamamlanması gerektiğini tartışır, atılmasını değil. Sosyoloji için, Habermas’ın en büyük katkısı toplumun evrimi ve modernizasyonu hakkındaki kapsamlı kuramıdır, bir yandan iletişimsel akılcılık ve rasyonalizasyon arasındaki ayrıma ve diğer yandan stratejik/araçsal akılcılığa ve rasyonalizme odaklanır. Bu, Talcott Parsons’un bir öğrencisi Niklas Luhmann’ın ayırım-bazlı sosyal sistemler kuramının, iletişimsel duruş açılı bir eleştirisini içerir. Modernite ve sivil toplumu savunusu pek çok başkaları için bir esin kaynağı olmuştur. Ayrıca geç kapitalizm ile ilgili de etkili bir analiz de sunmuştur. (Yıldırım, 2005)

Habermas’ın çalışmalarında (farklı alanlarla ilgilenmesi paralelinde) dönemsel farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, “Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü” ne baktığımızda karşımızda kamuoyu, kamusal alan, özel alan tartışmalarını yapan siyaset teorisinin en önemli eserlerinden birini ortaya koymuş olan Habermas vardır. 1968 yılına geldiğimizde ise Habermas’ın ilgisi bilgi felsefesi olmuştur artık. “Knowledge and Human Interest” adlı yapıtında yeni bir bilgi teorisi oluşturmaya çalışan Habermas burada Adorno’nun kuşkuculuğundan da

köklü bir şekilde ayrılmıştır. 1973'deki Legitimation Crisis'de ise meşruluk krizi tartışmalarına girer. Habermas bu eserinde bazı toplumsal oluşumları belirler. "İkel" toplumlar Marx'ın kabile toplumlarına benzer; "geleneksel" toplumlar hem "kadim" hem de feodal toplumları içerir; "liberal kapitalist" Marx'ın bildiği 19. yy kapitalizmini anlatır. Ve bizim Batı toplumlarımız örgütlenmiş kapitalizm örnekleridir. Habermas devlet-sosyalist toplumlarını, üretim araçlarının siyasal seçkinci konumları bakımından kapitalist sonrası sınıf olarak tanımlar." ,(Akt:Wallace ve Wolf, 2004:201)

Habermas 1981'de ise "İletişimsel Eylem Kuramı"nı yayımlar. Toplum kuramına yapılmış çok önemli bir katkı olarak görülmekte olan bu kitap bir anlamda çağımızın "Kapital"idir. "Söz konusu yapıtında Habermas, temelde tek yönlü ussallaştırma sürecinin sonucu olarak modern toplumun karşılaştığı çeşitli siyasal, ekonomik ve kültürel bunalımların kökenlerini ortaya koymakta, bu bunalımlar sürecinin aşılması bağlamında temelde "uzlaşım" yoluyla normlar ile değerler üstüne kurulmuş ortak karar alma biçimlerini savunan bir çözüm önerisi getirmektedir." (Felsefe Sözlüğü, 2003:628)

1.7.HABERMAS BATI DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

Kutsal kitapların tahrif edilmesi ile batı dünyasında, Kilisenin tahakkümü altında insan fitratına aykırı birçok eylemler gerçekleşmiştir. Örnek olarak kilisenden farklı fikirde bulunan insanların aforoz edilip idam edilmesi, Cennetten yer satılması, vs anlayışlar batı dünyasında insanların kutsaldan kopuşunu sağlıyordu. Kutsaldan kopuş gerçekleşince ekonomiye kar ve başarı endeksli bir anlayış hakim oluyordu. Ve bu şekilde bu anlamsız ve sömürücü anlayış üzerinde herkes ve her şey araçsallaşmaya başlıyordu. Habermas ise batıda tezahür eden bu anlayışın insana ve hayata uygun olmadığını izah etmeye çalışıyor; Bunu ise şu şekilde izah ediyordu: Ahlaktan ve değer yargılarından bağımsızlaşan ekonomi ve politika para ve güç yoluyla tüm toplumsal üniteleri kolonize ediyor. Bu, bir taraftan aidiyet ve meşruiyet krizlerine neden olurken diğer taraftan ekonomik ve motivasyon krizlerine de ortam hazırlıyor. Sonuç ise toplumsal çözülme ve bireysel yabancılaşma, şeyleşme ve psikolojik bunalımlardır. (Habermas, 1984:143)

Bilindiđi gibi hem insani dünya hem de doğal ve İlahi dünya anlamsal derinliklerle doludur. İnsan ve etrafındaki doğal görüńgüleri, onların geri planındaki metafizik modeller bitmez tükenmez aidiyet ve anlamların hazinesidir. Bunların anlamını keşfedip, aidiyetlerini kabullenmek ve bunlarla sıkı iletişime geçmek insanlığın temel serüvenlerindedir. Böyle bir keşif serüveni olmayan insan kendisi ve etrafındaki doğal ve sosyal dünyanın anlamsızlığı içinde boğulur. Yani insan sahip bulunduğu felsefe, teoloji ve sanat yardımıyla başta kendisinin, daha sonra etrafını saran doğanın, ve dođa-üstü alemlerin anlamını keşfeder. Kendi iradesi dışında zorla sürüklendiği bu geçicilik fenomenine, maruz bırakıldığı hastalıklara, zorla itildiği yaşlılığa ve en önemlisi kimsenin pençesinden kurtulamadığı ölüme bir anlam üretir ve bu yakıcı ve yıkıcı gerçekliklere tahammül edebilecek bir teselli bulur. Bu anlamların üretilmediği, ya da yeterli düzeyde etkili olmadığı durumda insan ya simülasyon perdesi altında hayata karşı sarhoşça bir ilgisizlik ve hissizlikle bakar ya da içtiği geçicilik ve fena zehrinin sancısıyla kıvranıp durur.

Kapitalizm bir taraftan sosyo-ekonomik sistemden kopup, kendisini ahlaktan, dinden, teoloji ve felsefeden bağımsızlaştıırarak, diğer taraftan o sistemi deforme edip anlam üretmez hale getirerek derin bir aidiyet ve anlam krizine girmiştir.(Duran,2012)

Sonuç olarak Habermas'ın eserleri modern insan için yararlı olabilecek düşüncelerle doludur.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK KAPİTALİST SİSTEM

Konuya başlarken kafa karışıklığını ortadan kaldırmak için "kapitalist gelişme" kavramıyla "kapitalizm" kavramını birbirinden ayırmak gerekir. Kapitalizm bir sosyo-ekonomik organizasyon iken kapitalist gelişme ticarete, endüstride, tarımda kararların rasyonel ilkeler çerçevesinde alınması, mübadele ekonomisi ve öz tüketim yerine uzmanlaşma ve parasal mübadelenin artması, ticari ve mali sermayenin birikmesi ve rasyonel olarak yatırıma dönüştürülmesi gibi gelişmelerin adıdır. Kapitalizmde sadece ekonomi değil aynı zamanda sosyo- kültürel hayatın para tarafından kolonize edilmesi, üretim araçları mülkiyetinin belli bir sınıfın elinde yoğunlaşması, bilimin, sanatın, yönetim ve hukukun ahlak ve dinden koparak seküler ilkeler üzerine bina edilmesi süreçleri de söz konusudur. Doğal olarak kapitalizm de, aşağıda inceleneceği gibi, tek düze ve homojen değil zaman içinde kendi içinde evrilerek vahşi kapitalizm, liberal kapitalizm ve post-kapitalizm şeklinde dönüşümler geçiren bir sistemdir (Duran, 2016). Maxim Rodinson'un da haklı olarak vurguladığı gibi İslam toplumları kapitalizm şeklinde bir sistemi hayatmış, ancak onun "kapitalistimsi" dediği gelişmelere parasal mübadelenin yaygınlaşması, uzmanlaşma ve iş bölümünün derinleşmesi, mali ve ticari sermaye birikiminin güçlenmesi alanlarında çok başarılı performanslar göstermişlerdir (Duran,2017)

Bu çerçevede aşağıda kapitalizmi bir bütün olarak, birbirinden farklı yazarlara dayanarak ayrıntılı bir şekilde analiz edelim.

2.1. KAPİTALİZM

Kapitalizm üretim araçlarının özel mülkiyetine ve bunların kar amacıyla işletilmesine dayanan bir ekonomik sistemdir.(Zimbalist, Sherman and Brown, Andrew, Howard J. 1988: 6) Kapitalizmin politik özellikleri; özel mülkiyet, sermaye birikimi, ücretli emek, gönüllü mübadele, bir fiyat sistemi, ve rekabetçi pazarları içerir. Kapitalist piyasa ekonomisinde, karar verme ve yatırım finansal ve sermaye piyasalarındaki üretim faktörleri sahipleri tarafından belirlenir. Malların fiyatları ve dağıtımı ağırlıklı olarak piyasadaki rekabet tarafından belirlenir.(

Gregory and Stuart, Paul and Robert, 2013:41). Kapitalizm, üretime koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının ‘bir kelime ile sermayenin’ esas itibariyle özel ya da bireysel mülkiyet konusu olduğu bir sistemdir. (Dobb, 1981:1)

Feodal sistemin yıkılışından günümüze kadar kapitalizm, Batı dünyasındaki egemen sistemdir. Marx, Komünist Parti Manifestosu'nda ilk kapitalist toplumun İtalya olduğunu belirtmiştir. Bununla yanı sıra bütün dünyaya İngiltere başta olmak üzere Avrupa'dan yayılmıştır.

Kapitalist sınıfı ifade etmesi bakımından önem arz eden burjuva kelimesi daha 13. yüzyılda zenginlere yönelik olarak, özellikle şehirlerde gayrimenkul sahibi olanları ifade etmek için kullanılmıştır. 13. yüzyılın sonundan itibaren, burjuva mal sahibini işaret etmektedir. En zenginler şehrin topraklarını bile ele geçirmişlerdir, en yoksullar ise civara, surların dışına atılmış durumdadır. Böylece sanayi şehirlerinde, zengin burjuvalar şehrin konutlarını işgal ederken, “mavi tırnaklar” diye küçümseme ifade eden, dokumacı veya boyacılardan oluşan “küçük insanlar” ise, surların dışındaki mahallelerde yaşamaktadır. (Pernoud, 1991:38)

Braudel de kaideyi Cenova'nın bozduğundan bahsetmektedir. Zira bir Katolik şehri olmakla birlikte, henüz 1600'lerde dünya ölçeğinde bir kapitalizmin kalbi olan bu şehirde, faiz hadleri %1.2 dir. Dolayısıyla riba meselesindeki tabu Calvin tarafından yıkılmamış, kapı çoktan beri açılmıştı. Aslında Roma'ya ve Kiliseye rağmen kapitalizmin gelişmesini Güney Avrupa gerçekleştirmiştir. Nitekim Amerika'nın, Ümit Burnu Yolu'nun, uzak ticaret yollarının keşifçileri güneyliler yani Portekiz ve İspanyollardır. Amsterdam Bankası bile Venedik bankasının bir modelidir. (Braudel, 1993:507)

Ekonomi literatüründe, kapitalist düşünce temellerinin, Adam Smith'le(1723-1790) başlatılması genel bir kabuldür. Modern kapitalizmde ekonomik faaliyetlerin temeli; sermaye, amacı; kâr, sermayedarın kendine ait servet ve sermayesinin çoğalmasındır. A.Smith'e göre; kişisel yararın düzeyi, genelin yararına göre belirlenmektedir. Her iş piyasa içindir. Piyasayı düzenleyen de kapitalistin kârıdır. Risk tamamen bireylere aittir. (Bal, 2011)

Kapitalizm bir sistem olarak toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Özellikle batıda bu etkileri en iyi analiz edenlerden biri olarak Jürgen

Habermas'a göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin sosyokültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve politik sistemin adıdır (Alkan, 2014: 64).

Ayn Rand ise Kapitalizmi şöyle tarif eder, kapitalizm feodalizmin yıkılmasından beri batı dünyasında egemen olan ekonomik sistemi anlatmak için kullanılan bir terim. Kapitalist olarak adlandırılan herhangi bir sistemin şartı, insan harici üretim araçlarının (hepsi birden sermaye olarak bilinen toprak, madenler, sanayi fabrikaları, vs.) özel sahipleri ile emek hizmetlerini işverenlerine satan hür fakat sermayesiz işçiler arasındaki ilişkilerdir. (Rand, 2004:8)

Weber'e dayanarak Habermas, kapitalist sistemde değer alanlarının, yani sistemlerin birbirinden koptuğu, kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Bunun anlamı, gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyokültürel sistemden bağımsızlaşmaları, yani ahlak ve dinî değerlerin emredici ilkelerinden kendilerini azade hissettikleridir(Duran, 2012).

Karl Marx'a göre kapitalizm; burjuva sınıfının yönetici, proletaryanın da ezilen sınıf olduğu, parlamenter demokrasinin yaygın olarak politik sistem olduğu, piyasa ekonomisinin işlediği ve üretim araçlarına ağırlıklı özel mülkiyetin sahip olduğu dönemdir. "Kapital" in ekonomik terimleriyle ifade edilirse, kapitalizm, temel itici gücünü değişim-değerini en üst düzeye çıkarma çabasının oluşturduğu bir meta üretim sistemidir (Giddens, 2012: 366).

Marx'a göre kapitalizmin temel sorunu kârı artırma açlığının yol açtığı krizler ve bunu elde etme adına göz yumulan emek sömürsüdür. Kârlar her zaman azalma eğilimindedir. Azalan kârlar her daim sermaye üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskılarda krizler üretmekte ya da mevcut krizlerin dozunu artırmaktadır. Azalma eğilimi gösteren karlar, sermayeyi büyük sermayelerin belirli kişi ya da kurumlarda toplanmasına yol açarak piyasada parasal krizlere neden olur. Sermayenin ise emek sömürsünü artırarak sermayenin genişlemesine yol açar (Alkan, 2014: 59). Emperyalizmin öncülüğünü yine bireysel özgürlüğü öne çıkaran kapitalist-tekelci anlayış yapmaktadır. Kapitalizm'in teorisi olan Klasik sistem, az gelişmiş pazar sayesinde varoluşunu sürdürür.(Jacoby, 1996;65)

Weber ise, ileride geniş olarak açıklanacağı gibi, kapitalizmin tanımının ötesinde onun rasyonelleşme sürecini açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizmin rasyonelleşme sürecinde iş gücünün etkisi, Protestan kesimin rasyonel davranışlar ve etik kavramına iş-piyasa alanında kattıklarını analiz etmiştir. Kapitalist gelişim içerisinde din olgusunu temellendiren öğretinin Protestan etik içerisinde piyasanın ihtiyaç duyduğu şartlara göre insanların hareket ettikleri ve doğala en yakın olabilecek piyasa etikleri oluşturduklarını gözlemlemiştir (Alkan, 2014: 61-62). Anthony Giddens'a göre kapitalizm ise Karl Marx'ın görüşünü savunanlar için itici güç olarak görülmekte ve sosyalizme giden süreçte geçilmesi gereken bir aşama olarak algılanmaktadır. Kapitalizm, kendinden önceki yapıları değiştiren ve geliştiren ve aynı zamanda bunu mensuplarına dikte eden sistemdir ve ülkeleri etkilemektedir. Değişim ve gelişim devrimle değil kapitalist birikimle gerçekleşmiştir. "Gelişmiş kapitalist ülkeler değişmişse, bu süreç devrimle değil, onların içlerindeki değişimin kademeli birikimiyle gerçekleşti (Giddens, 2012: 374)."

Weber, kapitalizmin özünün Protestan ahlakından kaynaklandığı görüşünü, birçok açıdan ispat etmeye çalışmıştır. Ona göre, Püriten anlayışın kapitalizme geçişte etkisinin önemli olduğu nokta, kendisini meslek seçiminde göstermektedir. Geleneğin katı meslek anlayışı reddedilerek, ortak iyi ya da kişinin kendi faydası –şayet kimseye zarar vermiyor ve insanın bu birleşik mesleklerinden birine sadakatsiz olmasına yol açmıyorsa- gözetilir. Zira Tanrı'nın istediği rasyonel bir meslek uğraşdır. Faydalı olana itiraz doğru bir yaklaşım olamaz. Ayrıca kâr elde etmek Tanrı'nın verdiği bir ikramdır ki onu reddetmek doğru değildir. Yani püriten ahlâk meslekî görevin yerine getirilmesi açısından zenginliğe izin vermekle kalmaz aynı zamanda bunu emreder. Fakirlik arzu edilir bir şey değildir. Zira bu hasta olmayı istemekle aynı şeydir, iş kutsallığı açısından kınanır ve Tanrı'nın şerefine zarar verdiği inandır. Özellikle çalışabilir durumda olanın dilenmesi, sadece tembellik olduğu için değil, aynı zamanda insanın komşusuna karşı da işlediği bir günahdır. Bütün bu inanç ve anlayışla burjuva, ihtiyacı olan ahlâkî onayı alır. Buna karşılık, senyörlerin asil tembelliği ve sonradan görmelerin çalımları, asketizm tarafından nefretle kınanır. (Weber, Marx, 1997:142-144)

Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbidir. İnsan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler ise birer emekleme, birer başlangıçtır. Avrupa'nın ayırıcı vasfı; akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı; burjuvazi. Dünyanın

başka ülkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupanın'kine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçememişler. Sınai kapitalizm, Protestan ahlakının eseri. Acaba öyle mi? Weber'in protestan ahlakını yamamak istediği rasyonalite, irrasyonalite'nin ta kendisi değil mi? İnsanı eşyalaştıran, insan haysiyetini sifira indiren bu ahlak, kapitalizmin cinayetleri ve adilikleri üzerine örtülen bir şal. (Meriç, 2001:158)

Weber'in tenkitlerine karşın Sombart, kapitalist insanla Yahudi insanın birbirinin aynısı olduğunu belirtmektedir. Zira kâr etme fikri, ekonomik akılcılık, Yahudi dininin Yahudi hayatını şekillendirmesini sağlayan kuralların ekonomik faaliyetlere uygulanmasından başka bir şey değildir. Kapitalizm gelişmeden önce tabii insan tanınmaz ölçüde değiştirildi ve onun yerine akılcı bir zihin taşıyan bir mekanizma getirildi. Sonuç olarak Homo Judeus'a çok yakın olan Homo Capitalisticus ortaya çıktı. Esasen her ikisi de aynı türe, homines rationalistic artificiales türüne aittir. Böylece Yahudi hayatının Yahudi dini tarafından akılcılaştırılması, kapitalizme yönelik Yahudi yeteneklerini gerçekten doğurmamış bile olsa, kesinlikle onları arttırmış ve yükseltmiştir. (Sombart, 2015:215)

Sombart Yahudilerin başarısını, sadece dini idrakleriyle değil, buna ilave olarak Onların geniş bir alana yayılmış olmaları; Onlara yabancılar olarak davranılması; yarı-yurttaşlıkları ve nihayet zenginlikleri olmak üzere dört sebep üzerinde odaklanmaktadır. (Sombart, Werner, 2015:165-166.) Papalık, krallık, ruhban ya da özel şahısların gelirlerini toplayan kimselerin de sermaye birikimini sağlanmasında rol oynadığı kabul edilmektedir. Elbette servet birikiminde 16.asırdan itibaren coğrafi keşiflerin ve istilanın yeri ve rolünü ihmal etmemek gerekir. Bununla birlikte süreçte rol üstlenen şirketlerin kapitalizme has bir kudret ve kuvvetli bir hareket imkânı yarattığı da tarihi bir tespit olmalıdır. Söz konusu hareket kabiliyeti zaman ve mekânın tahdit ve engellerini ortadan kaldırıyor. Böylece imalatı tanzim eden, kontrol eden kârın aslan payını alan ve uzak pazarları aramaya koşan usta tüccarlar... Bunlar Rönesans ve reform hareketlerinin ve kapitalizmin gelişmesinde payı ihmal edilemeyecek olan yeni birey tipinin tezahürleriydi. Dolayısıyla Yahudiliğin de içinde yer aldığı anlayışların, kapitalizmin kaynaklarından olduğu ve Yahudilerin tesirinin de mübalağa edilmemek şartıyla inkâr edilemeyeceğinin kabulü söz konusudur. (See, 1970:173-178)

Sombart ile aynı görüşü paylaşanlar, “eğer kapitalist zihniyet kapitalizmi yarattıysa, kapitalist zihniyetin kökenlerini tespit etmek gerekir” görüşünden hareket etmişler, bu kökene de “akılcılığı” koymuşlardır. Onlara göre bilimsel zihniyet ve akılcılık, sanayileşmenin ve iktisadî atılımının itici kuvvetleridir. Buna göre Batı evriminin derin anlamı, yani trendi, onun tarihî kaderidir ve bu rasyonellik hem modern devleti, hem de kapitalizmi kendi hareketinin üzerinde taşımıştır. Kısacası, kapitalist zihniyet ile akıl aynı şey olmalıdır. Söz konusu bu akıl, Sombart açısından her şeyden önce mübadele araç ve aletlerinin aklileştirilmesidir. Mesela abaküs üzerine kitapların yazılması, muhasebe defterlerinin tutulmaya başlanması bunlar arasındadır. (Braudel, 1993, s.509-510)Zira ona göre insanlar araç gereçleri ya gelenek ve göreneğe istinaden, ya da akli olarak seçerler. (Ülgener, 1984:11)

Reel kapitalizm, bugüne dek hep dünya ölçeğinde bir kutuplaşma yaratmıştır. Kapitalist yayılcılığın doğasında bulunan uluslararası kutuplaşma, çeşitli görüntülere bürünen bir iç toplumsal kutuplaşmaya neden olur (Gelir dağılımında artan eşitsizlik, kitlesel işsizlik, dışlama vb.). Dünya sistemi, analizin merkezine konursa, 'çatışmaların neden ve niçin olduğunu; yani, sermayenin yedek ordusunun neden esas olarak çevrede bulunduğunu açıklayan olgunun gerçek boyutu kavranır (Amin, 1993: 68).

Kapitalizm, insanı eşyanın kölesi yapmaya ve insanda kaba bir tüketici zihniyet yaratmaya yönelmiştir. Kapitalizmin şu an içinden geçtiği tarihsel bir evre olan küreselleşme sürecinde bu yönelim daha da keskinleşmiştir. Belli başlı amaç, eşya edinmektir. Böylelikle eşya, yalnızca bir tüketim aracı, insanın gereksinimlerini gideren bir araç niteliği değil, insanın statüsünü gösteren bir işaret niteliği kazanır. Yani eşya, prestij işlevi edinir. Bunun sonucu olarak insan, yalnızca kişisel ve günlük hayatında kendisi olduğuna inanır. Oysa aslında; tercihleri, tüketiminin niteliği, görüş ve düşünceleri, kapitalist reklam ve haberleşme araçların güçlü mekanizması tarafından programlanmıştır. Böylelikle, kişiliğin gelişiminin gerçek gereksinimleri ile kapitalist toplumdaki bütün hayat tarzı arasında "yabancılaşma" diye bilinen bir uzlaşmazlık ortaya çıkar (Kelle and Kovalson, 1978: 348-349).

Kapitalizme farklı bir bakış açısı sunarak tarihsel kapitalizm analizi yapan Wallerstein'a göre kapitalizm sözcüğü "kapital" kavramından türemiştir. Bu nedenle, ona göre, sermayenin kapitalizmde kilit bir öge olduğunu kabul etmek yerinde olur. Peki, ama sermaye

nedir? Bir tür kullanımıyla, birikmiş zenginlikten başka bir şey değildir. Ancak, tarihsel kapitalizm bağlamında kullanıldığında daha özgül bir tanımı vardır. Burada söz konusu olan yalnızca, para biçiminde tüketim malları stoku, makineler ya da maddi şeyler üzerinde izin verilen hak talepleri değildir. Tarihsel kapitalizmde sermayenin yine geçmişte harcanan emeğin birikimlerinden tükenmemiş olanlarına göndermede bulunduğu kuşku yoktur; ama her şey bundan ibaret olsaydı, geriye doğru, Neanderthal adamınkinden kadar tüm tarihsel sistemlerin, kendilerinden önceki emeğin cisimleşmesi olan bu gibi birikmiş bir takım stokları bulunması bakımından, kapitalist olduğu söylenebilirdi(Wallerstein, 2006: 11-12).

Kapitalizm, ekonomik birliğini ulusların kendi istekleriyle ve eşit olarak birleşmeleri üzerine değil, ele geçirdiği yabancı toprakları sömürgeleştirip bu ülkelerin halklarını milli bağımsızlıklarından yoksun bırakarak, egemenlik ve boyun eğme ilişkisi temeli üzerine kurdu. Kapitalizm dünya ekonomisinin birliğini farklı milli ekonomileri birleştirerek değil, yeryüzünün geniş bölgelerindeki kapitalizm öncesi üretim şekilleri üzerinde egemenliğini kurarak ve bu ülkelerin geri kalmışlıklarını sürekli hale getirerek gerçekleştirdi. (Arzumanyan, 1966:25)

Tüm eleştirilere rağmen kapitalizm giderek tek alternatif olarak ortaya çıkıyor. Kapitalist sisteme alternatif sistemler neden karşılık bulmuyor, kapitalist sistem alternatif sistemlerin yapamadığı neyi yapıyor ve bunu nasıl başarıyor sorusu birçok iktisatçının zihninde yankılanmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki kapitalizm; iktisadi refah ve istikrar, işgücü piyasası, finans, kurumsal yönetim, sosyal refah ve diğer alanlardaki yasal ve örgütsel düzenlemelerin farklı birleşimleriyle kompleks yapı sunarak planlı ya da plansız modeller önerir ve kalkınma alternatifleri sunar. "Kapitalizmin dayanıklılığının anahtarı, onun neredeyse sonsuz uysallığında yatar. Piyasaları ve ekonomik faaliyeti desteklemek için gerekli kurum kavramlarımız yüzyıllar boyunca değiştikçe, kapitalizm de değişti (Rodrik, 2011: 205).

"Kapitalist gelişme evreleri incelendiğinde insanın vahşice evrilen tüketim ve servet biriktirme arzularını tabana yayarak herkese çabalarının karşılığında maddi açıdan en fakir konumdan en zengin konuma çıkabilme imkânı vermesi başat faktördür. Dinamizm kazandığı bölgeler incelendiğinde dinin emrediciliğinden azade olan insanların salt mal ve hizmet üretimiyle gerçekleştirilen ticaretle büyük gelir elde etmesi ve bunu da vergiler hariç infak etme

zorunluluğu bulunmaması kapitalizmin çekiciliğini daha da artırmaktadır. Egemen sınıfın gücünü perçinleyerek sosyal infialleri öteleyen paradigmanın cezbediciliği aşıkârdır. "Kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, yani sömürülenlerin sömürenlerle, sömürenlerin de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde 'kafalara yerleştirilmesi' ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlanır (Althusser, 2002: 45)." Karşı düşüncelere ve eylemlere müsaade etmeyen anlayışlar, kapitalizmin gücünü daha da arttırmaktadır.

Kapitalizmin hegemonyasını pekiştiren olaylardan biri de komünizmin çökmesidir. Sosyalizmin aslında komünizme geçişte tüm bireylere vaat ettiği herkesin eşit olması ve devlet aygıtının hükümranlığını ortadan kaldırma argümanının *de facto* durumda geçerlilik kazanamaması ile birlikte gelen hayal kırıklığı kapitalist sisteme duyulan inancı yükseltmiştir. "Kapitalizmin küreselleşmesi, işin teknolojikleştirilmesi, şehirciliğin gelişmesi, kamu mallarının azalması, işçi sınıfının parçalanması, politikanın çöküşü ve benzerleri - kaynağında kapitalizmin gelişmesi var ve bunlar kapitalist sistemin yeniden üretimine katkıda bulunuyor (Lodziak, 2003: 1).

Kapitalizm, W. Köpke'nin de belirttiği üzere, başlangıçta orta çağdan itibaren "dinin tasdik ve desteklediği sistemin engelsiz işleyebilmesi için" birbirlerine karşıt cephe alan özel çıkarlara yönelik her zaman güçlü ve tarafsız davranan bir devlete ihtiyaç göstermesi biçimindeki Bir sistemi miras olarak taşımıştır. (Köpke, 1934:7)

Kapitalistin görevi; kısıtlı koşullarda nasıl kâr maksimizasyonu sağlayacağını akıl yordamıyla bulabilmektir. Geçen iki ilke, kıt kaynakların nasıl, kim tarafından, ne miktarda bölüşüm yapılacağı konusunda insan iradesinin etkin olabileceğini, seçim yapabilmeyi açıklamaya yarar. Kıtlık ve seçim gibi iki temel sorunu ortaya koyar ve çözüm üretmeye çalışılır. Kıtlık maliyeti, maliyet de seçim yapmayı gerektirir.(Lipsey ve Purvis, 1993:3-4) Klasik kapitalizmin büyük bilginleri, sömürgeciliği doğal kabul etmişler ve az gelişmiş ülkelere sağlayacağı sözde ilerlemeyle ilgilenmişlerdir.(Galbraith, 1989:115). Sömürgeci güçler kendilerini daima ahlaki, manevi, siyasi ya da toplumsal değerlerin aktarıcıları ve koruyucuları olarak görmüş ve göstermişlerdir. Sömürgelerin asıl amacının ülkeyi ve sömürgecileri

zenginleştirmek olduğu açıkça bilinen bir gerçektir. Sonu korkunç olan bu sömürgecilik dönemi bitse de, sömürgeciliğin oluşturduğu ruh hali etkileri bugün bile devam etmektedir.

Kapitalist toplum yalnızca metalar üreten herhangi bir toplum değil, aynı zamanda bu toplumun en üst ve en olgun biçimidir: Tüm ekonomik hayatımız, bir takım metaların değiş tokuşuyla düzenlenmektedir. Metaların, bilindiği gibi kullanım ve değişim değerleri vardır. Ancak metalar, kullanım değeriyle değil de değişim değeri olarak birbirleriyle ilgilidirler. Kapitalist ekonominin motoru ise özel kardır. Kar, ancak üretilmiş malların değişim değeri gerçekleştirilirse, yani metalar satılırsa vardır. Böylelikle değişim değeri, tüm üretimin yönlendirici ölçüsü durumuna gelmiştir (Duhm, 1996: 58-59). Bu yüzden kapitalist toplumun temelinde metalar yer almaktadır. Dünyanın her tarafında amaç, en çoğunu üretmek ve en çoğunu tüketmek haline gelmiştir. Tüketimi gösteren sayılar, gelişmenin, ölçütü olarak ele alınmaktadır. Gerçekten, iki sistem arasındaki yarışma, "kim daha iyi bir hayatı gerçekleştirecek?", sorunundan daha çok "kim daha yüksek bir tüketim seviyesine erişebilecek?" sorunu çevresinde odaklanır gibi görünmektedir. Bunun sonucunda insan, kendisini giderek daha açgözlü ve edilgen bir tüketiciye dönüştürmektedir. "Metalar artık insanın yetkinliğine hizmet etmek üzere sağlanmamaktadır. Tersine, insan üretici ve tüketici olarak "metaların" hizmetkarı haline gelmiştir (Fromm, 1996: 92).

Kapitalizm, gelirlerin karşılıklı olağanüstü bağımlılığına ve bütün insanların beğenilerinin standartlaşmasına neden olur. Bir başka anlatımla, tek bir bütüne, sürekli daha da sıklaşan bir örgüye dönüşen, tüm ekonomik hayatın ilerleyen sosyalleşme sı vardır. Ama sürekli artan bağımlılık, çarpık bir biçimde, kişisel çıkarlar ekseninde hareket etmektedir. Üretimin artan sosyalleşmesiyle özel mülk edinme arasındaki bu çelişki, ekonomik bunalımlarda oldukça keskin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Onlar, kapitalizm öncesi bunalımlar gibi, kıtlık sonucu olan bunalımlar değil, tersine aşırı üretim bunalımlarıdır. İşsizler, çok az yiyecek olduğu için değil, tersine görece daha çok yiyecek olduğu için açlıktan ölmektedirler (Mandel, 1998: 56).

Rosa Lüksemburg'a göre, kapitalizm, kendi başına var olamayan, bir aracı ve bir zemin olarak öteki ekonomik sistemlere gereksinim duyan ilk ekonomi tarzıdır. Sermaye, gözünü sürekli dışarıya dikmeksizin, dış çevresinden beslenmeksizin hayatını sürdüremeyen bir

organizmadır. Dolayısıyla sermaye için dışarıyı vazgeçilmezdir (Hardt and Negri, 2001: 238-239):

ABD’de kapitalist gelişmede; F. W. Taylor(1856-1915) özellikle kitlesel üretim alanında ve bilimsel iş yönetimi konusunda yeni teoriler geliştirmiştir. Taylor’dan sonra diğer bir öncü de Henry Ford(1863-1947) gibi kapitalistlerdir. Onun temel paradigması; üretimi maksimumlaştırmak için makinelerin ve emeğin ussal biçimde kullanılmasını sağlayan planlamacılıktır(Hobsbawn, 1987:55). Fordist paradigma, piyasa paylarındaki hızlı değişimlerle, yenilikçi firmalarda ani kâr artışları sağlamıştır.(Freeman ve Soete, 2003:163)

Kapitalizm bazı dönemlerde belli krizlerde yaşamıştır. Bunlardan biri de kapitalist düzeni sarsan 1929 bunalımı; sömürgelerdeki kâr fırsatlarının durgunlaşması, uluslararası ekonominin kapalı parasal bloklara ayrılmasıdır. ABD de spekülâtorler ve borsacılar da krizin derinleşmesinde rol oynadılar. 1929 bunalımı, kapitalist kurullarla tekrarlanmış ve genelleşmiş ihlallerin sonucudur.(Corm,2010: 91)

2.1.2. Kapitalizm ve Ekonomik Krizler

Kriz, ekonominin dengeli bir durumdan dengesiz bir duruma ya da istikrarlı bir durumdan istikrarsız bir duruma düşmesi olarak ta tanımlanabilir (Özgüven, 2001:6).

Ekonomik kriz ise, firmaların yatırımlarında ve tüketici talebinde yaşanan büyük ölçüde azalma, yüksek oranlı işsizlik ve dolayısıyla hayat standartlarının düşmesi biçiminde ortaya çıkabilir. Bazen krizler reel kesimden başlayıp, finans kesimini vurabileceği gibi tam tersi de olabilir. Yani doğrudan doğruya finansal sektörden de kaynaklanabilir. Çok ağır bir ekonomik kriz söz konusuysa, sonuçta bir resesyon ve borçları ödeyememe durumu da yaşanabilir (Eğilmez, 2009:48)

Ekonomik krizlerin genel olarak nedenleri şu şekilde ifade edilebilir:

-

Ekonomik krizler, reel ve finansal sektörlerde arz fazlalığı veya talep daralmasından dolayı ortaya çıkabilir. Gerek arz, gerekse talep krizinin ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Ekonomik krizlerin nedeni, her zaman ekonomik nedenler de olmayabilir. Örneğin, ülke düzeyinde ortaya çıkan deprem, sel gibi doğal afetler krizlerin nedeni olabilmektedir.

•

Ekonomik krizler, organizasyon içi nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, organizasyon dışı konjonktürel nedenlerden de kaynaklanabilir. Siyasal, ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişim ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir.

•

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, teknolojik buluşlar da bazı organizasyonlar için fırsat anlamına gelirken, bazı organizasyonlar için de krize yol açabilir.

•

Ekonomik süreçte üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani konjonktürel dalgalanmalar da depresyon, hiper enflasyon, işsizlik gibi krizlere neden olabilir. (Fener, 2012)

Kapitalizmi ayakta tutan en önemli yapı taşlarından biri “ üretim anarşisi”dir. Bu ise eşitsizliğin hakim olduğu bir ortamın oluşmasına imkan sağlıyor. Sistemin temel yapı taşlarını oluşturan piyasa ilişkilerinde ise ciddi sorunlara yol açıyor. Ayrıca üretim anarşisi iktisadi olarak ekonomik durgunluklara ve düşüşlere ciddi sebebiyet verebilir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tahrip edici ekonomik krizlere neden olmaktadır. Bu krizlerin başında ise 1929 krizi(Ekonomik Bunalım) gelir.

Hacmi, etki alanı ve süreci itibariyle modern dünyanın en ağır ekonomik bunalımı 1929 Krizi olmuştur. Mali piyasalarda baş gösteren büyük bir panik, haftalar içinde reel sektöre yansımıştır. Oysa ki, 1920’lerde ekonomi çok iyi gidiyordu. Amerikalılar, 1. Dünya Savaşının acılarını geride bırakmışlar, ekonomilerini yeniden yapılandırmaya girişmişlerdi. Müthiş bir teknoloji ve üretim patlaması yaşıyorlardı. Otomotivden, enerjiye kadar akla gelebilecek her sektörden her gün yeni bir buluşun haberi geliyordu. Diğer yandan elektrik ve radyo, evlere giriyordu. Sanayiciler kazançlarını yeni fabrikalara, yeni makinelere, yeni işçilere yatırıyorlardı. Ücretler artıyordu, tüketim artıyordu. Borsa devamlı yükseliyordu. İyimser olmamak, geleceğe güven duymamak için hiçbir neden yoktu. 1920’ler Amerikalıların değişen hayat biçimini yansıttığı için “Kükreyen 20’ler” olarak anılmıştı. Kükreyen 20’lerin en önemli buluşlarından birisi de seri üretimdi. Bu seri üretim tekniğinin sağladığı verimlilik, ekonomide büyümeyi hızlandırırken, tüm sektörlerde teknoloji hızla kullanılmaya başlanmıştı (Alkan, 2009: 121).

Büyük Bunalım'ın nedenleri konusunda ekonomistler arasında tam olarak bir fikir birliği yoktur. Bu sürecin tanımlanan karakteristikleri, çoğunlukla ekonomik bakımdan büyük çapta çöktür. 1929 yazının başlangıcını izleyen dört yılda, finansal piyasalar ve kurumlar, emek piyasaları ve uluslararası para akımları ve mal piyasalarının işlevleri neredeyse tamamen sona ermiştir. 1929 yılında Büyük Buhran başlangıcı ile dolaylı olumsuz etkileri Türk ekonomisini vurmaya başladı. Ödemeler bilançosu açığı, özellikle dış ticaret mübadele ve mübadele tanıtı "Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu" Şubat 1930'da sorununa hükümeti zorladı. Türk Merkez Bankası Kanunu 11 Haz 1930 tarihinde kabul edildi ve Merkez Bankası, Osmanlı Bankası işlevlerini devralmaya 3 Ekim 1930 tarihinde başlamıştır. Bu nedenle depresyon yurt içi satışlarda düşüş dolayısıyla mali sorunlar ile, satılmayan stoklar ile ticari özel sektöre bıraktı. Depresyona rağmen Türkiye 1929-1933 döneminde% 7.5 ortalama yıllık büyüme oranı deneyimli olmasına rağmen sadece o zaman Başbakan İsmet İnönü'nün liderliğindeki hükümet çevrelerinde birçok, "liberal" ekonomik rejimi altında elde edilen sonuçlar ile memnuniyetsizliği dile getirdi. İnönü ilk Sivas'ta yaptığı konuşmada açıkça "devletçilik" olarak nitelendirdi (Hiç ve Hiç Gencer, 2010).

Kapitalizmde yeni bir üretime geçmek için yapılan sermaye yatırımı, belli bir kar haddi düşünülerek düzenlenir. Büyümekte olan bir sektöre yatırım yapıldığında düşünülen kar haddine ulaşılmazsa yatırım bütünüyle çökebilir. Büyüme durduğunda ise yeni makina, vs. gibi donanımlara duyulan ihtiyaç durur. Makinaları ve sermaye mallarını (üretim araçları) üreten endüstrilerde işsizlik ve kapasite altında çalışma durumu ortaya çıkar. Bu da diğer endüstrilerdeki üretim tarzının azalmasına neden olur ki; genel ve giderek büyüyen bir düşüş demektir. Marks şöyle der : “Kapitalist Üretim tarzı, Üretimin belli bir ölçeğinde engellerle karşılaşır... Sosyal ihtiyaçların karşılanması ile değil, üretim ve karın gerçekleşmesi ile belirlenen bir noktada durur.” (Dobb, 1990:59)

Ekonomik krizler, en büyük ekonomik birimden en küçük ekonomik birime kadar ülkelerin iç ve dış borçlarının arttığı, işsizliğin arttığı, üretimin ve fiyatların istikrarsızlaştığı, iyi değerlendirildiğinde fırsat ancak iyi değerlendirilmediği zaman tehdit unsuru oluşturan, kısa ya da uzun dönemde ekonomide aniden ortaya çıkan bir olgudur. Her ülkenin kendine has sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı olduğundan dolayı bir tek krizi ülke için genel geçer neden olarak görmek mümkün değildir.

Bir ülke ekonomisinde üretimde, istihdamda, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, politika yapıcıların iktisat politikası aracılığıyla ekonomiye müdahale etmesi, işletmeler optimal büyüklükten uzaklaşması, merkeziyetçi ve hiyerarşik bir yönetim tarzı ve yine işletmelerin ekolojik ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etmemesi hem ekonomik krizlerin genel nedenlerini oluşturmakta hem de krize karşı mücadele gücünü azaltmaktadır. Ekonomik krizle mücadele etmek amacıyla uygulanan istikrar programları, krizin olumsuz etkilerini gidererek kriz sonrasında bozulan dengeleri yeniden sağlamak amacı gütmektedir. Bunlardan ortodoks istikrar programları, gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranlarını düşürmek için sıkı para ve maliye politikası uygulanmasını öngörmekte, talebin daraltılması yoluyla enflasyon oranlarını kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Heterodoks istikrar programları ise yüksek kronik enflasyon yaşayan ülkelerde enflasyon oranlarını kalıcı ve hızlı bir şekilde düşürmek için sıkı para ve maliye politikasına ek olarak fiyat ve ücret kontrollerinin uygulanmasını içeren politikaları uygulayarak istikrar sağlamayı hedeflemektedir.

Küreselleşmenin arttığı teknolojinin, haberleşmenin ve ulaşımın hızla gelişerek dünyanın küçük bir şehir halini aldığı günümüzde ülke olarak ekonomik krizlere girme riskimiz her an olabilir. Bu nedenlerden dolayı krizleri en az zararla atlattık için güçlü bir ekonomiye aynı zamanda ekonominin dinamikleri diyebileceğimiz sanayiye çok ciddi bir şekilde ihtiyaç gözükmektedir. Tabii bunun yanında teknolojiyi unutmamamız gerekir. Bu noktada da ciddi bir ar-ge çalışmalarına ihtiyacımız vardır. Bir diğer önemli konu da Ülkemizin tarihsel sürecine baktığımızda ekonomik krizlerin sebepleri arasında sayabileceğimiz darbeler, özgürlüklerin kısıtlanması, ayrımcılıklar, kanunlardaki boşluklar, partiler arası fikir ayrılıklarının ülke gelişimine yenilik katması yerine kavgalara ve kaoslara neden olması da krizlere çok ciddi sebep olmaktadır. (Darıcan, 2015:44-45)

2.2.KAPİTALİZMİN GELİŞİM SÜRECİ

Kapitalizm, tek sınıflı toplum şekli değildir. İçerisinde sınıflara dayanan başka toplum şekilleri de görülmüştür. Buralarda da bir hakim sınıf, emek-fazlalarına ya da ürün fazlalarına el koyarak, üreticilerin alın terinden istifade etmektedir. Bunlar, genellikle köleliğe dayanan toplum şekilleridir. Böyle bir açıklama olmaksızın bu sistemlerin iktisadi özünün nasıl ortaya

konulabileceğini anlamak, gerçekten zordur. Bununla yanında, iktisatçıların çoğu, kapitalizm için buna benzer bir şeyin söylenebileceğini net bir şekilde yadsırlar; Çünkü kapitalizmde işçi, emek-fazlasını bir efendiye bırakmak konusunda hiçbir hukuki yaptırımın baskısı altında değildir ve bunu yapma zorunluğu, görmüş olduğumuz gibi, tamamen iktisadidir.

Avrupa’da kapitalizmin gün yüzüne çıkması, kapitalizmi meydana getirecek bütün şartların bu coğrafyada eşzamanlı olarak oluşmasıyla mümkün olmuştur. Geçmişte birçok toplumda iktisadi durumlar kapitalizmin gelişmesine uygun hale gelebildiği için Avrupa’daki daha özgün durum, diğer toplumlarda daha az görülen ideolojik olanla ilgilidir. Avrupa’da sermayecilik anlamında kapitalist toplumsal yaklaşım nasıl bütün dünyayı etkisi altına almıştır? Bu sorunun cevabını, bugünden geçmişe doğru, düzenli sorgulayıcı bir metotla bulmaya çalışmak en doğru yöntem olacaktır.

Ortaya çıkan bu sonucun görünen en belirgin sebebi, resmi olarak dinin toplumsal hayatın dışına çıkarılmasıdır. Gerçekten de, geçmişteki diğer toplumlarda olduğu gibi, dinin toplum üzerindeki etkinliği sürdürülseydi, Avrupa’da kapitalizmin gelişimi mümkün olmazdı. Dolayısıyla M. Weber’in belirttiği gibi, Reformasyonun ve onun sonucu olan Protestanlığın, kapitalizmin doğuşundaki payı küçümsenemezdi. Şimdi daha önemli başka bir soru ortaya çıkmaktadır: Avrupa’da, hiçbir toplumda görülmeyen dinin kurumsal hayatın dışına çıkmasının gerekçeleri nelerdir? Bu soruya, tarihsel bir gerçeklik olarak, verilebilecek en belirgin cevap, Avrupa’da din kurumunun kilise önderliğinde çok katı bir yapıya ulaşması ve son derece uç dünyevi çıkarlar için dinin araçsallaştırılması şeklinde olabilir. Eğer kilise toplumsal hayatın her alanına tam anlamıyla hâkim olmak, onu denetlemek ve sonuçlarını belirlemek isteğinde bu denli katı olmasa, biraz olsun esneme payı bırakabilseydi, belki hâkimiyeti başka bir sebepten dolayı son bulana kadar daha uzun zaman devam edebilecekti. “Bir sistem haddini aşınca zıddına hizmet eder” hesabı, Avrupa’da kilisenin hakimiyet anlayışını fetişleştirmesi, Avrupalı toplumların bu prangayı kırmanın yollarını aramaya itmiş olmalıdır. (Alptekin, 2005:236)

Her ne kadar bazı düşünürler kapitalizmin doğuşunu 17. YY’ dan başlatsalar bazıları 10-11. YY’ Lada kadar götürseler de, burada, biraz ileri, biraz da geri gidilerek 16. YY dan itibaren oluşmaya başlamış olduğu varsayılacaktır. Bunun nedeni 16.yy ikinci yarısı ile 17.yy ilk yarısı İngiltere’inde kendi evlerinde çalışan zanaatkarların ‘*dışa iş verme sistemi*’ diye adlandırılan yolla kapitaliste bağlandıkları az gelişmiş ilişki biçimi ile sermayenin üretim alanına büyük ölçekte nüfuz etmeye başlamasıdır. Elbette ki 14. YY’ da hatta daha önceleri varlıklı

köylülerin, el sanatlarındaki yerel tüccarların ya da mal sahibi zanaatkarların ücretli emekçi çalıştırdığı durumların da varlığı söz konusudur ancak bunlar, oluşumunu bitirmiş kapitalizm sayılamayacak kadar ufak çaplı olduklarından kapitalizmin başlangıcını bu tarihlere götürmeyi haklı gösterecek nitelikte de değillerdir. (Dobb, 2007:18) ‘Karl Marx’ın kavrayışı da ana hatları itibarı ile böyledir. Ona göre de kapitalizm 16. Yüzyılda doğmuştur. Kapitalizm öncesinde bazı Akdeniz kentlerinin 14 ve 15. Yüzyıllarda tanık oldukları kapitalist üretimin tamamen arızı bazı başlangıçlarının da yer aldığı bir geçiş dönemi olmuştur. Ama gerçek hareket noktasını Rönesans ve Reform yüzyıllarında aramak gerekir.(Lucien, 1995:73)

Konuyu tarihsel çerçeve içerisinde analiz edebilmek için öncelikle kapitalizmin bir önceki ayağı olarak adlandırılan feodalizm dönemine bakmak sağlıklı olacaktır. Feodalizm derken Kuzey, Batı, Orta ve Güney Avrupa’daki toplumların 5. yüzyıldan 15.yüzyıla kadarki dönemini yani topraksız köylülerin ürettiklerinin bir kısmına kullanmadıkları fazlalığa ekonomi dışı tedbirlerle arazi ve topraklara sahip olanlar tarafından el konulması dönemi kastedilmektedir.(Fülberth , 2008:86)

Feodalizmin gün yüzüne çıkmasındaki en önemli etken, Roma İmparatorluğu'nun karşılaştığı ciddi ekonomik sıkıntılardır. ‘Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu’nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri bir yığın üretici gücü tahrip etti; tarım geriledi, sanayi pazar yokluğundan dolayı geriledi, bu nedenle ticaret uykuya daldı ya da zor yoluyla kesintiye uğratıldı. Kırsal ve kentsel nüfus azaldı. Bu koşullar ve fethin bu koşullarca belirlenen örgütlenme tarzı Cermenlerin askeri örgütlenişlerinin etkisinde feodal mülkiyeti geliştirdi. 8.Yüzyılın ortalarında giderek daha fazla ön plana çıkan süvari(zırhlı savaşçılar) sınıfının yaratılması feodalizme ortam hazırladı.(McNeill, 1994:127) Kendisine toprak verilmesi, savaşçıyı ekonomik bağımsızlığa kavuşturdu ve süvari olarak donanımını (at, silahlar) sağladı. Bir adamın uşak(vassal, commendatio) olarak bir beyin hizmetine girmesiyle ortaya çıkmış olan sadakate dayalı maiyet sistemiyle birleşti ve bu sadakat uşaklık hizmetini fahri hizmete dönüştürdü. Tımar, yani bey tarafından ödünç verilen toprak, bu hizmetin ön koşulu oldu. Hizmet ve sadakat tımarın hukuki temelini oluşturur; tımar sahibi bunun için kişisel yükümlülükler üstlenir. Uşaklığın (vakıf) ve Beneficiumun (beylik, beneficiary) kişisel olduğu düşünüldüğü için, başlarda tımar, gerek beyin gerekse tımar sahibinin ölümü halinde ilk sahibine döner, ancak kısa

sürede tımarlar veraset yoluyla geçen bir nitelik kazanırdı. Bununla birlikte feodalizm yalnızca süvari savaşçı tabakasıyla sınırlı değildir. Büyüklere de (potantes) kral ile makam sahibi arasındaki kişisel bağı sadakat ile güçlendirmek amacıyla makamlar (dukalıklar, kontluklar) ve kendi serbest mülklerine ilaveten başka mülkler tımar olarak verilir. Tımar ve makam tımarı, önceleri bilfiil sonraları hukuken babadan oğula geçer. Bunu sonucunda soyluların hükümrana bağı kaybolur. Soyluların üzerinde tasarruf ettikleri (alım-satım, bölüştürme) tımarlardan egemenlik topraklarının oluşumuna doğru ilk adımlar atılır. Sistematik feodalleşme süreci (M.S.870) soylu sınıfın(thema) oluşumu ve manastır mülklerinin artışı ile gerçekleşmeye başlar.(Hermann – Hilgemann, 2007:139) Bu durum, bağımsız köylüleri, toprak sahiplerinin kölesi durumuna getirir; hakim olan otorite ise artık bunlar üzerine hiçbir tasarrufta bulunamaz.

Aşiret veya komün mülkiyeti gibi bu mülkiyet biçimi de yine bir ortaklığa dayanır ancak artık bu ortaklığın karşısında antik sistemde olduğu gibi doğrudan üreticiler sınıfını meydana getiren köleler değil serfleştirilmiş küçük köylüler vardır. Toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve bu yapıya eşlik eden silahlı yükümlülükler soyluları serfler üzerinde egemen kılar. Bu feodal yapı hükmedilen üretici sınıfına karşı bir ortaklıktır ancak ortaklık biçimi ve doğrudan üreticilerle olan ilişki, üretim koşullarındaki farklılıktan dolayı önceki dönemlerden farklıdır.’(Marx-Engels, 2009:127)

Feodalizmin çözülüşü ve kapitalizmin ilk gelişme dönemi kasabaların gelişimiyle ilişkilidir. Marx 12. yüzyılda devrimci karakterde belediyelerin oluşumunun ve bunun sonucunda kentli toplulukların fiilen büyük ölçüde idari özerklik elde etmelerinin önemini vurgular. Kentsel merkezlerinin ticaret gelişimine tüccar ve sermayenin oluşumu ve yanı sıra onların işlemlerini yürüttükleri tarımsal üretime dayalı sistemi zayıflatan bir güç olarak işleyen para sistemi eşlik eder. Muhtemelen Roma İmparatorluğu döneminde çok az kasaba varlığını sürdürürken kent merkezlerinin ticaret ve manufaktür merkezlerine doğru gelişimi gerçekte sadece 12. yüzyılda başlar. Bu kasabaların nüfusu esasen azat edilmiş serflerden oluşmaktadır. Ticaretin gelişmesi para kullanımının ve neticede meta alışverişinin daha önceki kendine yeten kırsal feodal ekonomi içinde sürekli artmasına yol açar. Bu oluşum kasabalarda tefeciliğin gelişmesini kolaylaştırır toprak sahibi aristokrasininin servetinde bir azalmaya yol açar ve köylüyü lorda karşı parasal yükümlülüklerinden kurtulmakta veya lordun kontrolünden kendini kurtarmakta daha başarılı kılar. (Giddens, 2009:69)

Her ne kadar Kolombo ile birlikte 1492 yılını kapitalizmin başlangıcı olarak düşünmek cazip görünse de 1000 yılında Leif Erikson tarafından Güney Amerika'nın keşfinin herhangi bir sonucu olmaması hipotetik olarak 1100 ile 1492 yılları arasında feodal toplumun kendi iç dinamiğiyle kaydettiği gelişmelerin hazırladığı zeminin yeni bir toplumsal yapının, kapitalizmin gelişmesine zemin hazırlamış olması sonucunu doğurmaktadır. (Fülberth, 2008:100)

16.yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ticareti yeni bir büyüme çizgisine ulaştı ve döngüsel karşıtlıklar ve uzun süren çöküşlerle kesilmiş olsa da bu ikinci soluk etkisi açısından bakılırsa günümüze kadar sürdü. Bu yeni büyüme dalgasını başlatan okyanusa, yenedünyaya ve doğuya doğru bölgesel yayılma idi. Amerika öncelikle para arzını artırarak ve ticari kredinin daha fazla yayılmasını mümkün kılarak görülmedik bir nitelikte altın ve gümüş külçeleriyle katkıda bulundu Doğu, baharat, ipek, pamuk gibi eski hammaddeleriyle fakat daha büyük niteliklerle ve daha doğrudan dolayısıyla daha karlı bir zeminde katkıda bulundu 16. Yüzyıl uluslararası ticarete karşı dünya ticaretinin başlangıcı oldu bu genişlemiş arenada yeni ticari güçler ortaya çıktı (baharat, altın) Denizciliğe ait gelişmelerin ilk meyveleri İber yarımadası ülkelerine gitti fakat bu ülkeler yeni oluşan refahlarını süre giden ekonomik bir gelişmeye dönüştüremediler bu talep dalgasından en çok yararlananlar kuzey Avrupa'nın üreticileri ve alçak ülkelerin kabzımalları oldu.16. Yüzyılda Antwerp ve 17. YY da Amsterdam tahılın, madenlerin, balığın, kerestenin deniz ürünleri dükkânlarının, tekstil ve madeni eşyanın yenedünyanın altın külçeleriyle karşılaştığı ticari kavşaklar olarak işlev gördü.(Landes: 1998:11)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JÜRGEN HABERMAS VE KAPİTALİZM

Burada öncelikli olarak, Habermas'ın modern kapitalizmi değerlendirdiği 'hayat evreni' 'Sistem' ilişkisine değinilecek, daha sonra onun Weber ve Marx üzerinden kapitalizmi eleştirisi incelenecektir.

3.1.JÜRGEN HABERMAS'A GÖRE KAPİTALİZM

Jürgen Habermas'a göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin 'hayat-evreninden kopması sonucu ortaya çıkan sosyal organizasyonun adıdır. Habermas, bir toplumsal organizasyonun sosyo-kültürel sistem, ekonomik sistem ve politik sistemden oluştuğunu belirtir. Weber 'den yola çıkarak Habermas, kapitalist sistemde bu alt sistemlerin ilk olarak hayat evrenini ifade eden sosyo-kültürel sistemden ve birbirinden koptuğunu ve kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer (Alkan, 2014: 64). Bunu Habermas 'değer alanlarının ayrışması ve farklılaşması' süreci olarak ifade eder. Bu süreç Durkheim'de 'işbölümü' (division of labor) olarak ifade edilir. Burada Habermas'ın kapitalizm ile ilgili yaklaşımlarını anlayabilmek için ilk olarak onun hayat evreni-sistem teorisini kısaca incelemekte yarar vardır.

3.1.1.Hayat-Evreni

Habermas'ın felsefesinde hayat evreni, kültürün yeniden üretilip geleneğin sürdürüldüğü, yeterli rasyonel bilginin üretildiği, ve yeni nesillerin sosyalleştirilip güçlü aidiyetlere kavuşturulduğu, felsefe ve teoloji disiplinleriyle yeterli anlam ve değer üretildiği, sanat yoluyla estetiğin üretildiği bir toplumsal organizasyondur. Bu evrenin tek yanlı para ve bürokrasi tarafından manipüle edilip etkisiz hale getirilmediği durumda kültürün yeniden üretilmesi, çeşitli kesimler arasında sosyal entegrasyon ve yeni nesillerin sosyalleşmesi sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiş olur. Aynı şekilde kültürel alanda toplumsal ilişkilerde ortak değerlerin üretilmesi, bireylere sorumluluk bilincinin kazandırılması, yeni durumları geleneğin ilkelerine göre yeniden yorumlama kabiliyeti kazandırılmış olur. Toplum ölçeğinde ise meşruiyet üretimi, bireysel ilişkilerin meşruiyet çerçevesinde gerçekleştirilmesi ve normlara uygun eylem motivasyonlarının

üretimi söz konusu olur. Kişilik açısından ise, yeni nesillerin sağlıklı şekilde eğitilmesi ve sosyalleştirilip başkalarıyla iletişim kurabilir kabiliyet kazandırılması, sosyal guruplara üye olabilme yeteneğinin geliştirilmesi ve güçlü aidiyet kazanmasının sağlanmasıdır.

Hayat evrenini para ve politik güç yoluyla deforme edilmesinin sonuçları ise; doğal olarak kültürün yeniden üretilmesinin aksamaması ve bunun sonucu olarak kültürde; anlam kaybı, sosyal entegrasyon alanında polarizasyon, sosyalleşme alanında geleneğin tahribi söz konusu olur. Toplum düzleminde; meşruiyet göçü, anomi ve motivasyon kaybı ortaya çıkar. Kişilik ölçeğinde ise eğitim ve motivasyonda krizler, yabancılaşma ve çeşitli psikolojik patolojiler kendini gösterir. (Habermas, 1987:142-143)

Değer alanlarının birbirinden koparak ayrışmasını Weber ‘Yeni-Putperestlik’ olarak niteler. Gerçekten 18. Yüzyıldan başlayarak başta Batı toplumlarında olmak üzere hemen her toplumun dini ve ahlaki değerlerden koptu ve sekülerleşti. Toplumun temel alt sistemleri olan ekonomi, yönetim, sanat, bilim ve hukuk dinden ve birbirinden koparak kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladılar. Bu kopuş aynı zamanda her alt-sistemin diğerlerine karşı hegemonyasını da getirdi, her bir alt-sistem diğer alt sistemlere kendi mantık ve ilkelerini dayattı.(Çamlı, 2013)

Weber’in ifadesiyle alt-sistemler arasında uyum ve koordinasyon değil düşmanlık vardı. Modern kapitalist toplumlarda her bir alt-sistem eski Helen tanrıları gibi diğer sistemler üzerinde tanrılık iddiasında bulunuyor, onların kendi emrine amade olmasını istiyordu. Weber’in yalın ve çarpıcı ifadesiyle: ‘Günümüzde eski tanrılar büyüden arınmış ve kişilikten soyutlanmış güçler olarak üzerimize saldırmakta, birbiriyle ezeli mücadelelerine kaldıkları yerden yeniden başlamaktadırlar.’ (Habermas, 1984:245)

Her bir alt sistemin kendisini tanrı görüp insanlara çullanmaları süreci doğal olarak ‘nazikane’ olmayacak, tersine saldırgan bir dil ve ağır bir propaganda eşliğinde yürüyecekti. Yeni tanrıların söylemine göre din, toplumların aklını kullanmasını önlüyor ve onların geri kalmasına neden oluyordu. Bu nedenle modernleşebilmek için dinî bağlardan ve angajmanlardan kurtulmak gerekiyordu. Bu tanrıların dünyasal temsilcileri kendi aralarında ikiye ayrıldılar. Bunlardan ilki dinî ve ahlaki içerik ve sembolleri görüldüğü yerde imha edilmesi gereken vahşi varlıklar gibi değerlendirdi ve din ve ahlaka vahşi hayvanlara karşı uygulanan yöntemi uyguladı. Diğer, kısmen ılımlıydı ve o değerlere, başkalarına zarar veremeyecekleri sınırlar ve duvarlar

içinde tutulan vahşi varlıklara gösterilen tolerans benzeri bir müsamahayı göstermeyi tercih etti. Bunlar dinî değerler ve ahlakı, sosyal-siyasal hayata bulaştırmadan bireylerin vicdanlarının derinliklerine gömülü kalmasını önerdiler. Bu sürecin anlamı siyaset literatüründe sekülerleşme-rasyonelleşme-modernleşme süreciydi.

Sekülerleşme-rasyonelleşme süreci ağırlıklı olarak kendisini doğa bilimlerinde, ekonomide, devlet yönetiminde ve sanatta hissettirdi. Doğal olarak bu süreçte bireyin davranış ve dünya görüşü de derinden başkalaştı ve değişti. (Habermas, 1984:166)

Yukarıda kısaca ifade edildiği gibi Habermas, bu süreci hayat-everenin sistemik unsurlar tarafından kolonize edilmesi süreci olarak isimlendirdi. Habermas bunları kapitalist toplumlar düzeyinde kültür, toplum ve kişilik çerçevesinde ortaya çıkan kurumsal ve davranışsal sonuçları itibarıyla inceledi. Ona göre bu süreç kültürde; bilişsel unsurlar, değer unsurları ve sanat unsurlarında yapısal ve köklü değişiklik doğurmuştur. Yani kültürde; doğa bilimlerinde metafizik içerik süpürülerek laboratuvarlarda gözlemlenebilen kısımlar bırakılmıştır. Bunun toplumsal yansıması bilim ve teknolojik kurumların, yani üniversiteler, akademiler, laboratuvarların kökleşmesidir. Ayrıca toplumda kapitalist ekonomi ve devlet yönetimi fizik yasaları gibi yasalara sahip birer bilim disiplini olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Değer alanlarında kültürde doğal hukuk ve Protestan etik egemen alanlar olmuştur. Hukuk eğitimi dini kurumlardan üniversitelere aktarılmış ve uzman hukukçu yetiştirilmiştir. Bu süreçte bireyin dünya görüşü ve davranışlarında da yapısal değişiklikler olmuş, bireyler arasında asketik ve metodik hayat tarzını benimseyen kişilerin sayısı artmıştır.

Diğer bir dönüşüm etik alanında yaşanmıştır. İlk zamanlarda bir 'kurtuluş etiği' olarak kendini ifade eden Protestan etiği zamanla kapitalizmin bir aracına dönüştürülmüş, en sonunda da esas kaynağı olan dinle (Hristiyanlık) birlikte hayattan kovulmuştur.

Sanat alanındaki dönüşüm çok daha yapısal olmuştur. Orta Çağ ve Rönesans sanatı dinî içerikler de taşıyan aydınlanma dönemiyle birlikte hayattaki sekülerleşme ve pozitifleşmeye paralel olarak, Adorno'nun vurguladığı gibi sanat 'pornografik' bir öze dönüşmüştür.

Bu konuda en önemli dönüşüm ekonomi ve devlet yönetiminde gerçekleşmiştir. Rasyonelleşme-sekülerleşme sürecinde hem ekonomi hem de devlet yönetimi din ve ahlaktan koparak sekülerleşmiştir.

Habermas sistemik unsurlar olarak gördüğü ekonomi ve devlet yönetiminin hayat evreninden kopması, hatta onu kolonize etmesini bürokratikleşme süreci çerçevesinde inceler. Bunu Batı toplumlarında ortaya çıkan amaç-rasyonel eylem bağlamında temellendirir. Bunlar üzerinde aşağıda kısaca duralım.

3.1.2. Kapitalimin Özü: Rasyonelleşme

Habermas Batı kapitalizminin özü ve içeriğini yine Weber'in tezlerine dayanarak keşfetmeye çalışır. Onun tezlerinin kafa karıştırıcı yönlerini ortaya çıkartır, tutarsız olanları ayıklar ve geri kalanını yeniden anlaşılabilir halde tasnif eder. Kapitalizmin özü ve mahiyetini keşfederken yine Weber'e müracaat eder onun bu konudaki görüşlerini a- içerik olarak sınıflandırır ve kavramsal açıdan aydınlatır, b- bunların ışığında Weber'in Batı kapitalizminin özünü teşkil eden rasyonalizmini kültürel bir özgünlük olarak mı, yoksa evrensel önemde bir görünüş olarak mı kavradığını araştırır.

Habermas, Batı rasyonalizminin görünüşlerini ünlü sosyolog Parsons'ın çalışmalarından yararlanarak 1-Toplum, 2-kültür ve 3-kişilik açılarından izah eder. Weber'in konuyla ilgili yaklaşımlarını toplum, kültür ve kişilik boyutlarında uygulamaya çalışır.

Habermas, Max Weber de toplumun modernleşmesini, Marx gibi kapitalist ekonominin ve modern devletin farklılaşması olarak kavradığını söyler. Kapitalist ekonomi ve modern devlet, işlevleri açısından öyle bütünleşirler ki, birbirlerine karşılıklı olarak istikrar kazandırır. Bu konuda Habermas Bendix'ten aşağıdaki tasnifi ödünç alır. Bendix'e göre kapitalist ekonominin örgütleyici çekirdeğini oluşturan kapitalist işletme:

- ev ekonomisinden ayrılmıştır ve
- sermaye hesaplamasının (rasyonel muhasebenin) yardımıyla
- yatırım kararlarını mal, sermaye ve emek piyasasının fırsatlarına yönlendirir,
- özgür işgücünü verimli bir biçimde kullanır,
- bilimsel bilgilerden elde edilen sonuçları teknik olarak kullanır.

Aynı şekilde kapitalist rasyonelleşme konusunda kamu da benzer gelişmeler yaşar. Buna göre kamu kurumları:

- merkezi ve istikrarlı bir vergi yoluyla
- merkezi olarak yönetilen sürekli bir askeri gücü kullanır
- yasa yapma ve meşru şiddet kullanmayı tekeline alır ve

- yönetimi bürokratik bir biçimde, yani uzmanlaşmış memurların tabi olacağı kurallar biçiminde örgütler. (Zikreden Habermas, 2001, 184; Bendix, 1964:321)

Bunlardan devletin yasa yapma ilkesine dayanan formel-pozitif hukuk, kapitalist ekonominin ve modern devletin ve bu ikisi arasındaki ilişkilerin örgütlenme ilkesi işlevini görür. Toplumun rasyonelleşmesi için kurucu olan bu unsurlardır. Kültür ve kişilik düzlemlerinde yer alan rasyonelleşme olgularını ise Weber, toplumsal rasyonelleşmeden ayırır. Batı rasyonalizmi aslında kültür ve kişilik olgularında da söz konusudur; fakat bunlar, Weber'in teorisinde, toplumsal rasyonelleşme gibi açıklanmazlar. (Habermas, 2001:184)

Habermas'a göre Weber, kültürel rasyonelleşmeyi, modern bilim ve teknoloji, özerk sanat ve ilkeler tarafından yönetilen dini etikte görüyor.

Weber, ampirik bilginin ve öngörü yeteneğinin gelişmesini, ampirik olaylara araçsal ve örgütsel bir biçimde egemen olmadaki gelişmeleri rasyonelleşme olgusu olarak görüyor. Bilimin de yöntemli bir biçimde iktisadın hizmetine sokulması genel olarak ilkeli olarak yaşamının gelişmesinin kilit taşlarından birisidir. (Weber, 1972:325) Dünya algısının metafizik ve dini algıdan uzaklaşarak bilimsel kavranması, dünyanın büyüünün bozulması süreciyle paraleldir. Sonuç olarak bu Batı'da ortaya çıkan rasyonel kültür varlığının ürettiği 'kardeşsizlik aristokrasininin" de kaynağıdır (Weber, 1963:569) Bunu Weber şöyle vurgular: "rasyonel ampirik bilginin, dünyanın büyüden arındırılması ve nedensel bir mekanizmaya dönüştürülmesini tutarlı bir biçimde gerçekleştirdiği her yerde, dünyanın tanrı tarafından düzenlenmiş, yani herhangi bir biçimde etik açıdan anlamlı olarak yönlendirilmiş bir evren olduğu etik postulatının taleplerine karşı bir gerilim doğuyor. Çünkü ampirik ve bütünüyle matematiksel olarak yönlendirilmiş dünya görüşü genel olarak dünya içinde olup bitenlerin bir 'anlam'ını arayan görüş biçiminin yadsınmasını ilkesel olarak geliştirir. " (Weber, 1963:564) Bu bakımdan Max Weber, modern bilimi rasyonelleşmiş toplumu yazgısını belirleyen güç olarak görüyor. (Habermas, 2001:184)

Elbette bir yanda bilim ve teknik, diğer yanda modern hukuk ve ahlak tasarımlarıyla birlikte, estetik olarak belirlenmiş karşı kültür de rasyonelleşmiş kültürün bütünü içindedir. Ama modern toplumun oluşumunda merkezi bir bütün olarak kabul edilen, işte bu etik ve hukuksal rasyonalizmdir. (Habermas, 2001:189)

Weber hukuk ve ahlakın bilişsel olarak bağımsızlaşmasına, yani ahlaksal-pratik kavrayışların, etik ve hukuksal doktrinlerin, ilkelerin, düzenleyici ilkelerin ve karar verme

kurallarının, önceden içine yerleştirildikleri dünya görüşlerinden koparılmasına da rasyonelleşme diyor. Hukuk ve ahlakın özerkleştirilmesi, formel hukuka ve profan (seküler) inanç ve sorumluluk etiklerine götürür. Her ikisi de, hemen hemen modern deneyim bilimleriyle eşzamanlı olarak, yani çağın pratik felsefesi çerçevesinde -rasyonel doğa hukuku ve biçimsel etik olarak- stalepselleştirilir. Elbette bu özerkleştirme ilk zamanlarda dinsel yorumlama talepleri içinde yol alır. Weber bu inanç dindarlığından, inanç etiğine ilişkin yaklaşımların nasıl geliştiğini geniş olarak inceler. (Weber, 1963:541)

Mesihçi cemaat dindarlığı kişinin komşusundan tüm insanlara uzanan bir kardeşlik etiği geliştirmişti. Bu, çoğu zaman kendi inanç cemaatleri de dahil olmak üzere sosyal bağların tüm sınırlarının üstünde bir evrenselci kardeşlik doğrultusunda yer alıyordu. (Weber, 1963:543) Zamanla meslek etiği mesihçi etikten koptu ve kardeşsizlik aristokrasisine doğru yol aldı. Bunu hukukta gelenekten radikal kopuş izledi. (Habermas, 2001:189)

Kişilik düzlemindeki kültürel rasyonelleşmeye metodik hayat tarzı karşılık gelir. Weber bu hayat tarzının psikolojik temellerine büyük ilgi gösterir, çünkü burada kapitalizmin doğuşunun -belki de en önemli- bir nedenini yakalayacağını düşünür. Weber, bu metodik hayat tarzının değerler ve eylem kabiliyetinde, kapitalizmin taşıyıcı kadrolarını etkileyen, dini etiğin rolünü keşfeder. Ona göre bu etik ilk planda kültür düzleminden kişilik düzlemine sirayet eder. Gerçekten de, mesleki kavramlar etrafında oluşan somut Protestan etiği, bu-dünya ile ilgili süreçlere, özellikle toplumsal çalışma alanındaki sosyal etkileşimlere bilişsel-araçsal tutum için bir temel oluşturmuştur. (Habermas, 2001:191)

Weber rasyonel hayat tarzının dinsel temellerini Kalvincilerin, Pietistlerin, Methodistlerin ve vaftizcilik akımından kaynaklanan tarikatların tasarımlarında araştırır. Bu temellerin başlıca özelliklerini güçlü bir biçimde ortaya koyar:

- ruhsal kurtuluş arayışının araçları olarak tüm büyü araçlarının ve tüm ayinlerin radikal bir biçimde reddedilmesi
- inanan bireylerin, acımasızca yalnız bırakılması
- inanan kişinin, ancak mesleki yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda, tanrının itaatkar bir aleti olabilmesi
- dünyayı reddetme tavrının, mesleki çalışmalarda asketik (çileci) bir tavra dönüştürülmesi; buna göre dış başarı, bireysel kurtuluşun gerçek bir sebebi olmasa da bir işareti olabilir.

- son olarak, stalepli bir biçimde tüm hayat alanlarına sızan, ilkeli, bir nefis kontrolü. (Habermas, 2001:191-192)

Habermas, buraya kadar Weber'in rasyonelleşme olgusunu toplum, kültür ve kişisel hayat biçimi düzlemlerine göre sınıflandırır ve yorumlar. Bunları yaptıktan sonra Weber'in Batı rasyonalizminin değişik görünüşleri arasında bulunduğunu tahmin ettiği ampirik bağıntıyı şematik bir biçimde gösterir. Bu amaçla aşağıdaki ayrımları yapar. Birincisi, modernliğe geçişle birlikte, antik Yunan ve özellikle Yahudi-Hıristiyan geleneği çizgisindeki dini-metafizik dünya görüşlerinden farklılaşan kültür bileşenleri olarak kültürel değer alanları (bilim, sanat ve edebiyat, hukuk ve ahlak); ayrıca, kültürel eylem: Bilim ortamı (üniversiteler ve akademiler); sanat ortamı (sanatı üretme, dağıtma ve satın alma kurumları ve sanat eleştirisinin aracılık mercileri); hukuk (uzmanlaşmış hukuk eğitimi, bilimsel hukuk, hukukun kamusalılığı) ve üçüncü olarak dinsel topluluk (ilkelerin ışığında evrensel talepleri bulunan bir etiğin öğretildiği ve yaşandığı, yani kurumsal olarak cisimlendiği yer) ve dördüncü olarak da toplumun yapısını belirleyen eylem: Kapitalist ekonomi, modern devlet ve küçük aile; son olarak da kişilerin metodik hayat tarzı ve onun öznel karşılığı için tipik olan eylem eğilimleri ve değer yönelimleri. (Habermas, 2001:192)

Habermas aşağıdaki tabloda bunları ilişkilendirerek verir.

Modernliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Batı Rasyonalizminin Görünüş Biçimleri

Kültür	bilişsel öğeler modern doğabilimleri	geliştirici öğeler		dışavurumsal öğeler
	Bilimsel kuruluşlar (Üniversiteler, Akademiiler, Laboratuvarlar)	rasyonel doğal hukuk	Protestan Etiği	özerkleşmiş sanat
Toplum		Universitede hukuk eğitimi	Dinsel çağrışımlar	Sanat (üretim, ticaret, alımlama, sanat eleştirisi)
	Kapitalist ekonomi	Modern devlet	Çekirdek aile	
Kişisellik	Eylem eğilimi ve değer yönelimleri			
	Yöntemli yaşam tarzı			Kültür karşıtı yaşam biçimi

(Habermas, 2001:192)

Habermas bu alt sistemlerden en önemli iki sistem olan kapitalist iktisat ve modern devlet yönetimini geniş olarak inceler. Birbirini bütünleyici bir ilişki içinde olan bu alt sistemlerin birbirinden ayrılması yalnızca Batı toplumlarında söz konusu olur. Habermas'a göre Max Weber bu modernleşmeyi toplumsal rasyonelleşme olarak kavlıyor, çünkü kapitalist işletme rasyonel iktisat eylemine göre, modern devlet kurumu da rasyonel yönetim eylemine göre, yani ikisi de amaç-rasyonel eylem tipine göre düzenleniyor. Ama bu yalnızca olayın bir cephesidir. Weber her şeyden önce amaç-rasyonel eylemin kurumsallaştırılmasını, bir rasyonelleşme sürecinin kavramlarıyla açıklamak istiyor. Modernleşmenin başlangıç durumu açısından özellikle iki olgu çok önem taşır, bunlar, girişimcilerin ve devlet memurlarının meslek etiğiyle donatılmış metodik hayat tarzı ve formel hukukun örgütlenme araçları. (Habermas, 2001:192-193)

Bunların ikisinin de temelinde aynı bilinç yapıları, gelenek sonrası hukuk ve ahlak tasarımları vardır. Rasyonel doğal hukuk biçiminde modern hukuk tasarımları, üniversitedeki hukuk bilimi, hukukçuların eğitimi yoluyla hukuk ve en önemlisi hukukla iktisat ilişkisinin ve

devlet yönetiminin hukuk çerçevesinde örgütlenişi rasyonelleşmede son derece önemli unsurlardır. Öte yandan Protestan etiği Protestan cemaatin ve din-duyarlı ailelerin sosyalleşme aktörleri yoluyla asketik (mesleki çileci eylem yönelimlerine) dönüştürülür ve kapitalizmin taşıyıcı kadrolarının hayat tarzına yerleştirilir. Her iki yolda da bir yanda kurumlarda, diğer yanda kişilik taleplerinde olmak üzere ahlaksal-pratik bilinç yapıları oluşturulur. Bu süreç amaç-rasyonel eylem eğilimlerinin özellikle ekonomik ve yönetsel eylem taleplerinde yayılmasına yol açar. Etik ve hukuksal rasyonalizm de, tıpkı modern bilim ve özerk sanat gibi varlığını dünya görüşleri düzleminde gerçekleştiren bir büyüden arındırma sürecinin sonuçları olan değer alanlarının birbirinden ayrılmasına borçludur. Kapitalist Batı rasyonalizmi dinsel bir rasyonelleşmenin peşinden ortaya çıkmıştır. Max Weber bu mitsel yorumlama taleplerinin büyüünün bozulması sürecini de rasyonellik kavramına sokuyor. (Habermas, 2001:193-194)

3.2.HABERMAS'IN WEBER VE MARX ÜZERİNDEN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Habermas, çeşitli çalışmalarında kapitalizmi genellikle Weber'in düşüncelerini analiz ederken eleştirir. Bu konuda onun kullandığı yöntem kendisinin geliştirdiği 'hayat evreni' (life World), 'hayat evreni-sistem' ilişkisi, hayat evreninin sistem tarafından kolonize edilmesi, meşruiyet sorunu, sosyal entegrasyon-sistemik entegrasyon, iletişim-rasyonel eylem, Weber'den ödünç aldığı amaç-rasyonellik, moral-rasyonellik gibi kavramlar çerçevesinde kapitalizmi değerlendirmektir. Şimdi burada bunları onun İletişim Eylem Kuramı adlı kitabına dayanarak ayrıntılı bir şekilde inceleyelim.

3.2.1. Max Weber Üzerinden Eleştirisi

Habermas, Weber'in kapitalist rasyonelleşme kuramının çözümlemesinin, onu iki parçalı bir sonuca götürdüğünü söyler. Bir yanda, kapitalist modernleşme sonucunda ortaya çıkan toplumsal patolojilerin açıklanması; öte yanda, Weber'in çeşitli sistemsel içeriğinin günümüzde iyileştirilmiş bir kavramsal çerçeveye yeniden yapılandırılmadan benimsenemeyeceğini gösteren kimi tutarsızlıkları. Habermas, Weber'in kapitalizmin ortaya

çıkardığı bireysel ve toplumsal patolojilerle ilgili yaklaşımlarını aynen benimser ve önemli bir hareket noktası olarak görür; sistemsal içeriklerdeki tutarsızlıkları ise yeniden düzelterek işlevsel hale getirir.

Ona göre bu konudaki ilk sorun, Weber'in eylem sistemlerinin rasyonelleşmesini, sadece amaç- rasyonellik görünümünü altında incelemesinden kaynaklanır. Weberci yaklaşımla tutarlılık içinde, modernliğin patolojileri uygun bir biçimde betimlemek ve açıklamak istediğimizde, Batı'da ulaşılmış bulunan dünya görüşlerinin rasyonelleşmesinin, toplumun modernleşmesi için açtığı devinim aralığını göstermeye izin veren karmaşık bir rasyonellik kavramına sahip olmamız gerekir. Ancak bundan sonra, eylem sistemlerinin rasyonelleşmesi sadece bilişsel-araçsal alt görünümünden değil, ahlaksal- pratik ve estetik-ifadesel-edebi görünümlerden tüm genişliğiyle çözümlenebilir. Habermas, bu eksikliği, anlamaya yönelmiş eylem, simgesel olarak yapılandırılmış hayat evreni ve iletişimsel-akıl gibi kavramları değerlendirerek gidermeye çalışır.

Ona göre bir başka sorun, Weber'in, kapitalist modernleşme örneğini, genel olarak toplumsal rasyonelleşmeyle eşit tutması sonucunda ortaya çıkar. Habermas, Weber'in Batı rasyonalizmi açıklamasındaki tutarsızlıkları ortadan kaldıracak yeni bir yorumlama çabası içine girer. (Habermas, 2001:753)

Habermas, Weber'in yaklaşımlarıyla ilgili aşağıda sıralanan önermeleri çıkış noktası alır ve Weber'in yaklaşımlarını yeniden yorumlamaya çalışır:

- (p) kapitalist toplumların doğuşu, gelenek sonrası türde ahlak ve hukuk tasarımlarının kurumsal cisimlenişini hızlandırır,
- (q) kapitalist modernleşme, yani bilişsel-araçsal rasyonellik ekonomi ve devlet alanları üzerinden, iletişimsel olarak yapılandırılmış öteki hayat alanlarını kolonize eder ve orada ahlaksal-pratik ve estetik-pratik rasyonelliğin zararına olan bir egemenlik kurar, böylelikle
- (r) hayat evreninin yeniden üretilmesinde aksamalar ortaya çıkar.

Dikkat edileceği gibi Weber'in modern kapitalist toplumları açıklaması (p) şikkında verilen önermede yoğunlaşmaktadır; Weber'in yaşadığı dönemde kapitalizmin ürettiği patolojileri açıklaması ise (r)'de öne sürülen hayat evreninin para ve bürokrasi tarafından kolonize edilmesi sonucu ortaya çıkan kültürel çöküntülerle ilişkindir. (Habermas, 2001:754-755)

Habermas Weber'in tezlerini yeniden yorumlarken kendi tezinde merkezi bir yer alan 'hayat evren' çerçevesinde temellendirir. Ona göre geleneğin inşa ettiği hayat evreni orijinal

doğasından kopartılarak kapitalist para ve politik güze bağımlı hale getirilir. Bu sürece Habermas hayat evreninin artan biçimde rasyonelleştirilmesi adını verir. Ona göre hayat evreninin, sistemin direktiflerine boyun eğmesi ve fonksiyonunu yapamaz hale gelmesini içeren bu bağımlılık, bireysel güçlü kimlik ve aidiyet oluşumunu, hayat evreni bileşenlerinin anlam ve değer üretme sürecini, insan haysiyet ve onurunun erozyona uğratılarak ‘şeyleşmesi’ ve ‘yabancılaştırılması’nın hızlandırılmasını mümkün kılar. Ona göre, (q) ve (r) önermeleri, gelişmiş kapitalist toplumlarda, sosyal entegrasyon değil de sistemik entegrasyonun baskın olduğu gerçeğini vurgular. Kalın çizgilerle çizilen bu taslak, Weber’in argümanlarıyla doldurulduğunda, kapitalist modernliğin doğuşu ve gelişmesini açıklar. Habermas’a göre bütün bu gelişmelerin temelinde kapitalist modern toplumlarda yaşanan bürokratikleşme yatar. (Habermas, 2001:755)

Habermas, Weber’in, bürokratikleşmenin, modern kapitalist toplumların anlaşılması için bir anahtar kavram olduğuna inandığını söyler. Bu kavram modern kapitalist toplumların en karakteristik özelliklerindedir. İlgili toplumlar bürokratikleşme yoluyla yeni bir örgütlenme modeli gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamdaki bürokratikleşmenin en göze çarpan eylem alanları kapitalist ekonomi ve devlet yönetimidir. Buna göre bürokratikleşme, iktisadi üretimin, amaç-rasyonel girişimciler yoluyla rasyonel olarak hesaplanabilir bir tarzda gerçekleştirilmesi; keza devlet yönetiminin de, hukuk eğitimi görmüş uzman hukukçular yardımıyla kurumsal bir biçimde gerçekleştirilmesidir. Bunun anlamı hem özel sektör işletmelerinin hem de kamu sektörü kurumlarının rasyonel tarzda örgütlenmiştir. Kapitalist bürokratikleşme sürecinde ekonomik işletmeler, başka bir ifade ile üretim araçları mülkiyeti feodal ve savuruk kişilerin elinden çıkar ve amaç-rasyonel hareket eden kapitalistlerin eline geçer. Öte yandan gerek işletmelere gerekse kamu kurumlarına mensubiyet angarya ve zora dayalı değil tersine gönüllülüğe dayanır. Örgütlenmeler böylelikle içyapılarında büyük bir esneklik, dışarıya karşı da büyük bir özerklik kazanırlar. Burada önemli olan nokta bu örgütlenme modelinin nötr olmadığı, tersine çevresini belirleme ve diğer alt sistemlere nüfuz etme özelliğinde olmasıdır. Gerçekten kapitalist iktisadın ve modern devlet yönetiminin örgütlenme biçimleri, etkililikleri sayesinde öteki eylem sistemlerini öyle belirler ve domine eder ki, modern kapitalist toplumlar sıradan insanlar için bir “örgütlenme toplumu” görüntüsünü alırlar. Bu yeni örgütlenme tipi Habermas’a göre, sosyologlar için, kendi kendini yöneten toplumsal sistem kavramına adeta somut bir örnek oluşturur.

Weber göre örgütlenmelerin etkinliğini, geniş anlamda amaç- rasyonel eylem belirler. Yani işletme ya da bürokratik bir kurumun örgütlenmesinin rasyonelliği, üyelerinin eylemlerini ne ölçüde amaç- rasyonel eylemler kıldığı ile ölçülür.

Weber'e göre kapitalist toplumun geneline ilişkin bu bürokratikleşme süreci, beraberinde bazı patolojileri de getirir. Bunlardan en önemlisi bu süreçte bir taraftan toplumsal rasyonelleşmenin en üst biçimi yaşanırken diğer taraftan bireylerin kendi özgür iradeleriyle eylemde bulunma kabiliyetleri ortadan kaldırılmış olur. Weber bu patolojik sonuca 'özgürlük kaybı' adını verir.

Habermas'a göre Weber, bir taraftan modern bürokrasilerin örgütlenme başarılarına hayranlık duyarken, diğer taraftan insanların bürokratik örgütlenme yoluyla kişisizleştirilmelerini ve özgürlüklerinin ellerinden alınmasını görerek kapitalizmin bu yıkıcı sonucunu bir trajedi olarak değerlendirir. Öte yandan Weber, kapitalist bürokratikleşmenin meslek etiğine ilişkin, meslek sahiplerini genel olarak değer- rasyonel tutumlardan uzaklaştırıp yerine kar ve çıkarı yerleştiren amaç- rasyonelliği ikame etmesi sürecini *rasyonel olarak çalışan bir makine* imgesiyle ifade eder: "Cansız bir makine, donuklaşmış bir ruhtur. Sadece böyle oluşudur ki, ona insanları onun hizmetine girmeye zorlama ve onların gündelik çalışma hayatlarını, gerçekten de fabrikada olduğu gibi egemen bir biçimde belirleme gücünü verir. Donuklaşmış ruh aynı zamanda, eğitilen uzmanlık emeğini özelleştirmesiyle... Yönetmelikleri ve hiyerarşik olarak kademelendirilmiş itaat ilişkileriyle bürokratik örgütlenmeyi oluşturan canlı makinedir."(Weber,1964:1060) Ona göre bağımsızlaşmış bürokrasinin canlı makinesi, cansız makineyle birlikte, sözü edilen "itaat kafesi"ni kurar. (Habermas, 2001:757)

Ekonomi ve devlet yönetiminde bu yeni örgütlenme modeliyle birlikte, diğer alt sistemler (ekonomi, devlet yönetimi, ahlak, sanat) bağımsızlaşarak kendi iç mantıklarına göre işlemeye başlarlar. Hatta bunlar arasında uyum değil, düşmanlık söz konusu olur. Bunlardan mesela bilim ve devlet yönetiminin, ekonomi ve hukukun hayat evreninin temel unsurları olan ahlak ve dini alt sistemlere karşı düşmanca bir tutumu da söz konusudur. En etkili alt sistem olan ekonomi ve devlet yönetiminin kültür, toplum ve bireysel kişiliklere karşı tutumları tuhaf bir biçimde *kayıtsızdır*. Habermas, Luhmann'ın bu süreci, "Toplumun insansızlaştırılması" süreci olarak ifade ettiğini hatırlatır. Bunun anlamı toplumsal gerçekliğin tümüyle normatif bağlardan koparılmış, nesnelleştirilmiş ve bir örgütlenme gerçekliğine büzülmüş olmasıdır. (Habermas, 2001:758) örgütlenme ve kişilik arasındaki kayıtsızlık ilişkisini ele almakla başlayalım.

Habermas ilk olarak kapitalist bürokratik örgütlenme modeliyle bireysel kişilik arasındaki ilişkiyi inceler. Ona göre modern işletmeler ve kurumlar, özgür üyelik ilkesine göre işler. Bu kurumlar açısından bakıldığında çalışanların bu kurumlar için önemi onların gösterdiği performans ile paraleldir. Bu tip örgütlenmede bireylerin değer yargıları, sosyal statüleri ve normatif bakış açıları önemsizdir. “Üyelik rolünün farklılaşması, sistem ile kişi arasında bir tampon bölge oluşturur ve sisteme uygun eylemin anlam bağlantılarının, kişisel anlam ve güdü yapılarından geniş ölçüde koparılmasını mümkün kılar. Üyelik rolünün yardımıyla, sisteme katılma güdülenimi, sistemi bütünleştirici eylem gerekliliklerinden koparılarak, güvencelenir ve genelleştirilmiş biçimiyle, nesnel açıdan karmaşık ve zamansal açıdan esnek bir sistem içyapısı için yararlı kılınabilir.” (Zikreden Habermas, Gabriel, 1979:107)

Bu durum sadece örgüt ile kişilik arasında ortaya çıkmaz; aynı şey örgütün kültür ve toplumla ilişkileri için de geçerlidir. Seküler ve laik devletin kilise kurumuyla ilişkisine olduğu gibi modern örgütlenme biçimleri de kültür, din ve geleneğin meşrulaştırıcı dünya görüşlerinden kendilerini bağımsız tutarlar. Örgütlenmeler, ideolojik tarafsızlık maskesi altında gelenek ve kültürün meşruiyet sağlayıcı gücünden vazgeçerler; aksi durumda gelenekler örgütlerin hareket alanı ve program oluşturma kabiliyetini kısıtlayacaktır. Kişilerin, örgütlenmelerin üyeleri olarak kişilik yapılarından sıyrılmaları gibi kültürel gelenekler de örgütlerin amaç ve araç belirleme eyleminden sıyrırlar. Bu durumda örgütlenmelerin, meşruiyet ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılayabilmeleri gerekir.

Örgütlenmeler elbette sadece kişiliklerden, kültürel geleneklerden kendisini bağımsız hissetmez, aynı zamanda hayat evreninden de bağımsızlaşır. Bu durumda toplumsal yapı kendi içinde parçalanarak bir bölümü hayat evreninden kopmuş kendi mantığıyla işleyen (ekonomi ve devlet yönetimi) bürokratik organizasyonlar, diğer tarafta hayat evreni sınırları içerisinde kültür ve geleneğe duyarlı alanlar. Bunlardan birinci kategoriye giren sektörler amaç-rasyonel olarak yapılanırken ikinci sektörlerde iletişimsel eylem geçerli olur. Bu alanlar birbirine paralel ve birbirini besleyen alan ve sektörler olmaz, tersine sosyal ve sistemsel olarak bütünleştirilmiş eylem alanları biçiminde, birbirlerinin karşısında yer alırlar. Sosyal bütünleşme açısından önem taşıyan dilsel anlaşma mekanizması, biçimsel olarak, örgütlenmiş eylem alanlarında, kısmen devre dışı bırakılır ve üzerine düşen yük, yönetim araçları (para ve politik güç) tarafından ikame edilir. Elbette bu araçların, biçimsel hukukun araçlarıyla hayat evreninde sağlamaştırılmış

olmaları gerekir. Bu yüzden, göreceğimiz gibi, toplumsal ilişkilerin *hukuksallaştırılmasının* türü, sistem ile hayat evreni arasındaki sınırlar için iyi bir göstergedir. (Habermas, 2001:759)

Habermas'a göre Weber, hem kişilerin maruz kaldığı özel motivasyon sorunlarını hem de siyasal meşruiyet sorunlarını 'özel aklın' gücünü kaybetmesine ve bunun sonucu ortaya çıkan "anlam kaybı"na dayandırır. Bununla birlikte Weber, her biri kendi iç mantığına göre işleyen değer alanları arasındaki uzlaşmaz çelişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan 'ruhsuz uzmanlar ve hissiz hedonistler' kutuplaşmasını açıklamada başarısız kalır. Weber, pozitivist bir biçimde içi boşaltılmış modern yasal iktidarların meşruiyet yetersizliği problemini modern toplumların rasyonelleşme süreçleriyle ilişkilendirmede de başarısızdır. Habermas'a göre bu iki problem de, Weber'in bürokratikleşme tezinin, kendisi tarafından gözden geçirilmiş versiyonuyla bağlantılandırıldıklarında ve daha önemlisi hayat evreninin, özel hayat tarzı ve siyasal kamusal alanlarından ahlaksal-pratik unsurları uzaklaştıran sistem direktifleri tarafından sömürgeleştirilmesine dayandırıldıklarında, bu iki problem de ortadan kalkar. Kapitalist toplumda tek yanlılaştırılmış hayat biçimlerinin ve doyurulmamış meşrulaştırma ihtiyaçlarının nedenleri, kültürel değer alanlarının uzlaşmazlığı, bu değer alanlarının ışığında rasyonelleşmiş hayat düzenlerinin çarpışması değil; gündelik hayat pratiğinin ister özel ister kamusal hayat alanlarında olsun, parasallaştırılması ve bürokratikleştirilmesidir. (Habermas, 2001:776)

Ekonomik sistemin, özel ekonomilerin hayat biçimini ve tüketicilerin ve çalışanların hayat tarzını kendi direktiflerine bağlı kılması ölçüsünde, tüketimcilik ve mülkiyet bireyciliği, başarı ve rekabet güduları belirleyici bir güç kazanırlar. Kapitalist toplumda iletişimsel gündelik hayat pratiği, uzmanca-faydacı bir hayat biçiminin yararına tek yanlı olarak rasyonelleştirilir; ve araçların neden olduğu bu amaç- rasyonel eylem yapılarına dönüş, bu rasyonelleşme baskısından kurtaran bir hazcılık tepkisini doğurur, iktisat sisteminin özel alanın altını oyması ve içini boşaltması gibi, kamusal alanın da yönetim sistemi tarafından altı oyulur ve içi boşaltılır. Kendiliğinden görüş ve irade oluşturma süreçlerinin bürokratik olarak güçsüzleştirilmesi ve kurutulması, bir yanda kitle sadakatinin planlı bir biçimde harekete geçirilmesinin gücünü azaltır ve diğer yandan siyasal kararların, kimlik oluşturan, somut hayat bağlamlarının meşruluk üretmesinden koparılmasını kolaylaştırır.

Habermas burada Şu önemli soruyu sorar: motivasyon ve meşruiyet sorunlarını, kendisiyle dinsel ve metafizik ilkelerin anlam üretici güç kazandığı bilişsel Şartların yok edilmesine dayandırmaz; bunun yerine bunları, toplumsal olarak bütünleŐmiŐ hayata tarzlarının entegrasyonsuzluğu ve biçimsel olarak örgütlenmiş kapitalist iktisat ve bürokratik devlet aygıtının asimilasyonuna atfedersek, Weber'in 'anlam kaybı' yaklaşımının ne değeri kalır? Hayat evreninin sistemsel zorlamalar için araçsallaştırılması temelinde, iletişimsel gündelik hayat pratiği bilişsel-aracısal eylem motivasyonlarına uyum sağlamak zorunda kalır ve buna karşılık çeşitli tepki oluşumları ortaya çıkar. Ama doğası gereği bilişsel olanın ahlaksal-pratik olanla ve estetik-edebi olanla iŐbirliĐine dayanan gündelik hayat pratiğinin bu tek yanlı rasyonelleştirilmesi ve Şeyleştirilmesini, 'kültürel yoksullaŐma' olgusunu da doğurur. Fakat anlam kaybını kültürel yoksullaŐma ile karıŐtırmamak gerekir. Gerçi kültürel yoksullaŐma da geleneğin inşa ettiği hayat evreninin yapısını tahrip eder, ancak anlam kaybı, burada deĐiŐtirilmiŐ bir biçimde uygulanabilir. (Habermas, 2001:776-777)

Weber'e göre modern kapitalizmin sorunları; değer alanlarının doğruluk, normatif uygunluk, sahiçilik ya da güzellik (estetik) gibi özel görüş açlarına bölündüklerinde ve buna göre bunların kaynaklarının bilgi, adalet ve beğeni olguları olarak alındıklarında, bilim, ahlak ve sanat değer alanlarının birbirinden farklılaşması söz konusu olur. Bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel eylem sistemlerinde bilimsel tartıŐmalar, ahlak ve hukuk kuramına ilişkin incelemeler, sanat üretimi ve sanat eleştirisi, uzman kişilerin iÇi olarak kurumsallaŐır. Kültürel geleneğin, profesyonelleŐmiŐ uzmanlarca sadece tek cepheli ve tek yanlı bir görüş açısıyla değerlendirilmesi, bilişsel-aracısal, ahlaksal-pratik ve estetik- edebi bilgi bütününün parçalanması ve her birinin kendi iç mantığına göre çalışmaya baŐlamasını sonuç verir. Bu andan itibaren bilimlerin, ahlak ve hukuk kuramlarının ve sanatın içsel birer tarihi vardır; elbette bu tarihler doğrusal geliŐimler değildir, ama öğrenme süreçleridir. Bu profesyonelleŐtirmenin bir sonucu olarak, ruhsuz uzmanların kültürleri ile geniş toplum kesimlerinin kültürleri arasındaki mesafe de giderek artar. Kültürün uzmanlaŐmiŐ kesimler tarafından geliştirilen unsurları, uzmanların kendi dar çevresine mahsus kalır ve *kolay kolay* gündelik hayat pratiğine, yani geniş kitlelere ulaŐamaz. Kültürel rasyonelleşmeyle birlikte, daha önce ifade edildiği gibi hayat evreni yoksullaŐma sürecine girer. Bu problem ilk önce 18. yüzyılda tüm keskinliğiyle algılanmıŐ ve aydınlanma projesini doĐurmuŐtu. 18. yüzyılın filozofları, bilimlerin, ahlakın, hukukun ve sanatın temellerini objektifleŐtirme ve kendi iç mantıklarına göre geliştirme, ama aynı zamanda, bilimi, ezoterik

algılardan *koparma* ve bilimden günlük hayat şartlarının akılcı bir biçimlendirilmesi için *yararlanma* umudu taşıyorlardı. Concordet gibi aydınlanmacıların, sanatların ve bilimlerin sadece doğa güçlerinin denetimine değil, aynı zamanda dünya ve kendimizin yorumu, ahlaksal gelişme, toplumsal kurumların adilliği ve hatta insanların mutluluğunu geliştireceklerine ilişkin abartılı bir beklentileri vardı. (Habermas, 2001:777-778)

Doğal olarak 20. yüzyılda aydınlanma adına yaşanan sarsıcı olaylar bu iyimserlikten geriye fazla bir şey bırakmadı.

Hayat evreninin odaklandığı anlaşma süreçleri, tüm boyutlarıyla bir kültürel geleneğe ihtiyaç duyar. Çünkü iletişimsel gündelik hayat pratiğine bilişsel yorumların, ahlaksal beklentilerin, edebi ifade ve değerlendirmelerin derinliğine nüfuz etmesi gerekir. Oysa kapitalist modern toplumda bu iletişimsel alt yapı, iç içe geçen ve birbirini karşılıklı olarak besleyen iki eğilimin yıkıcı tehdidi altındadır. Bunlar *sistemin ürettiği şeyleşme ve kültürel yoksullaşmadır*.

Hayat evreni hukuksallaştırılmış, biçimsel olarak örgütlenmiş eylem alanları tarafından asimile edilmiş ve aynı zamanda geleneğin kesintisiz kültürel aktarımı sürecinden koparılmıştır. Böylelikle gündelik hayat pratiğinin deforme olması, donuklaşması, çölleşmesi söz konusu olmuştur. Bir uğrak, gündelik hayattaki iletişimin tek yanlı olarak rasyonelleştirilmesi, araçlarla yönetilen alt sistemlerin bağımsızlaşmasına dayanır; bu alt sistemler sadece hayat evreni ufkunun ötesinde normlardan bağımsız bir gerçeklik olarak nesneleşmekle kalmazlar, direktifleri ile hayat evrenini manipüle eder, işlevsiz hale getirirler. Günlük iletişimin tek taraflı rasyonelleştirilmesi, sadece alt-sistemlerin yönetim araçlarının (para ve politik güç) bağımsızlıklarının giderek güçlenmesine değil, aynı zamanda bunların direktiflerinin hayat evreninin özüne kadar sirayet etmelerine de neden olur. Geleneğin ölmesi, bilimin, ahlakın ve sanatın farklılaşma süreçlerine kadar gider; bu farklılaşma, sadece uzmanca geliştirilen sektörlerin bağımsızlıklarının güçleşmesini değil, inandırıcılığını yitirmiş geleneklerden gündelik hayat için yorum bilgisi temin etme imkanını da ortadan kaldırır. (Habermas, 2001:778)

Max Weber'in çağını tahlil ve teşhisi, Habermas'ın yorumlama çerçevemize katılmasının avantajı, böylelikle Weber'in gözlemlediği görüngülerin, yaygın bir etkinlikte ortaya çıktıkları sürece, hangi anlamda patolojiler olarak, yani bozulmuş bir gündelik hayat pratiğinin belirtileri olarak kabul edilebileceklerini açıklar. Bununla birlikte Weber'in bu yaklaşımları Habermas'a göre, *genel olarak* bu türden patolojilerin neden ortaya çıktıklarını henüz açıklayamaz. Habermas, yukarıdaki analizlerinde Weber'in öne sürdüğü toplumsal rasyonelleşmenin

paradoksunu, tam olarak kesinlikle yeniden yapılandırmadığını söyler. Bu yüzden iktisadi ve yönetsel eylem sistemlerinin farklılaşmasının, para ve politik gücün kapitalist modern toplumlarda işlevsel olarak zorunlu kurumsallaştırılması sınırının ötesine neden geçtiğini; neden bu alt sistemlerin *durdurulamaz bir iç dinamik* geliştirdiklerini ve sosyal entegrasyona bağlı olan eylem alanlarının sistemik olarak neden altını oyduklarını henüz açıklamış değildir. Habermas, kültürel rasyonelleştirmenin neden sadece kültürel değer alanlarının iç mantığını özgür bırakmakla kalmayıp, aynı zamanda ruhsuz uzmanların kültürleri içinde hapsedilmiş olarak kaldığını; modern bilimlerin neden iletişim kuran yurttaşların dünyayı ve kendilerini anlamalarına değil de teknik ilerlemeye, kapitalist büyümenin ve rasyonel yönetimin hızlandırılmasına hizmet ettiklerini; genel olarak kültürel modernliğin hızla büyüyen içeriklerinin neden etkisizleştirildiklerini de henüz açıklamadığını vurgular. Ona göre Weber, bu bağlamlarda sadece kültürel değer alanlarının iç mantığına ve sadece yeni örgütlenme biçimlerinin etkililiğine başvurmuştur. (Habermas, 2001:779)

Bu yaklaşımıyla Weber, modernleşmenin neden son derece seçmeci bir model izlediğini açıklamış olmuyor. Weber'in ilgili modeli, bir yandan, özel ve kamusal alandaki iletişimsel olarak yapılandırılmış eylem alanlarının, iktisadi ve yönetsel alt sistemlerin yabancılaştırıcı iç dinamiğinden koruyan özgürlük kurumlarının inşasını ve bir yandan da modern kültürün anlam üreten geleneklere bağlı, ama gelenek açısından yoksullaşmış gündelik hayat pratiğiyle geri beslenmesini dışta bırakmaktadır. (Benjamin, 1963:336)

Parsons'un daha çok uyumlu modernlik düşüncesini Weber'in çözümlerine dayandırması bir rastlantı değildir. Buna karşılık aralarındaki fark, Weber'in, Parsons'un tersine, kapitalist modernleşmenin, hayat evreninden istediği *bedel* karşısında duyarlıydı; ama Weber de, iktisat sistemi ve politik gücün artan bağımsızlaşma ve büyümesini *başlatan mekanizmayı* ele almayı ihmal etti. Burada Marx'in açıklamaları belki Weber'in ihmal ettiği şeyi açıklamada yardımcı olabilir. (Habermas, 2001:780)

3.2.2. Karl Marx Üzerinden Eleştirisi

Bir yandan sınıf çatışmalarının dinamiği bürokratikleştirmenin içindeki *özgün dinamiği*, yani araçlarla yönetilen alt, yönetsel ve parasal yönetme mekanizmalarının hayat evrenine nüfuz etmesiyle sonuçlanan, aşırı boyutlarda büyümesini açıklayabilirdi. Öte yandan iletişimsel olarak yapılmış eylem alanlarının *şeyleştirilmesi*, ilk planda *sınıflara özgü bir biçimde*

ayrılabilir etkileri üretmez. Max Weberin bürokratikleşme eğilimlerine dayandırdığı görüngüler, kesinlikle belirli sınıf konumlarını değil, bir bütün olarak modernleşmiş toplumları karakterize ederler. Daha Lukacs bile, Weberin rasyonelleşme savını, Marx'ın Siyasal Ekonomisi'yle modernleşme sürecinin *sınıflara özgü olmayan yan etkilerini*, aynı zamanda yapı oluşturan bir sınıf çatışmasının *etkileri* olarak kavrayabileceği bir biçimde birleştirmişti. Marx'ta meta biçiminin çözümlenmesinden, proleter hayat biçimlerinin maddi sefaletine doğrudan giden bir yol vardı; Lukacs ise işgücünün meta biçimine aklanmasından, “burjuva toplumlarının öznelk biçimlerinin” tümünü açıklamak istediği bir nesnellik biçimi türetiyor. Lukacs zaten *genel olarak öznelğin snelci bir biçimlendirişini*: bilincin burjuva kültürünü ve bilimini ve burjuva tabakaların zihniyetini olduğu kadar, işçi hareketinin ekonomist ve reformist ozanlamasını da kapsayan bir şeyleştirilmesini tasarlıyor. Bu yüzden Lukacs, burjuvazide ve proleterya da hayatın tüm anlatımlarındaki şeyleşmenin ortak olduğunu öne sürebiliyor; iki sınıfı birbirinden ayıran, üretim sürecindeki konumları, ücretli işçileri sadece, yabancılaşmanın nedenini, yani hayat bağlamlarının meta biçimine aklanmasını *görme* olanağıyla ayrıcalıklı kılıyor. Şeyleşme kuramı, *her şeyi kapsayan bir rasyonelleşmeyi*, ancak bu sınıf bilinci kuramıyla bağlantılı olarak, kapitalist toplumlarda modernleşme süreçlerinin gerçekleşmesinin koşullarını oluşturan sınıflı yapıya dayandırabilir. (Habermas, 2001:783)

3.2.2.1. Marx'da Somut Emeğin Soyutlaştırılması ve Hayat Evreninin Kolonileştirilmesi

Habermas, yukarıda kısaca incelendiği gibi, kapitalizmin içeriği konusunda hayat evreninin sistemin temel unsurları olan ekonomi ve politik güç tarafından nasıl kolonize edildiğini esas alır. Hem Weber'i hem de Marx'ı bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirir. Onların teorilerinin bu süreci hangi ölçüde açıkladığına bakarak o görüşlerin tutarlı ve kapsayıcı olduğuna karar verir. Onun Weber'in bu çerçevede incelemesini yukarıda gördük, şimdi Marx'ı nasıl ele aldığını inceleyelim.

Habermas, Marx'ın görüşlerini ele alırken onun 'değer' teorisinden hareket eder. Emeğin mübadele-değerinin ve bu çerçevede ortaya çıkan patolojileri dikkate alarak hayat evreni-sistem ilişkisini araştırır.

Bu konuda Habermas, ilk önce Marx'ın değer kuramının sistem- hayat evreni ilişkilerine tercüme edilmiş bir 'şeyleşme' kuramı için neler sunduğunu ve bu tezin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymaya çalışır. En sonunda o, sosyal devletçi kitle demokrasileri çerçevesinde sınıf çatışmasının pasifize edildiği 'geç kapitalizm' ya da 'post-kapitalizm' adı verdiği bir aşamanın analizinde Marx'ın ya da Marksist yaklaşımların nasıl yetersiz kaldıklarını açıklamaya çabalar.

Marx, metanın ikili karakterinin çözümleyerek, kapitalist toplumların iç işleyişini açıklamaya çalışır. Değişken sermaye ile emeğin mübadele ilişkisi bu üretim tarzının esasını oluşturur. Bu mekanizma üretimin kendi kendisini düzenlemesi mekanizması olarak görülür. Habermas'a göre Marx, öncelikle, tüm sınıflı toplumlarda, toplumsal olarak üretilen zenginliğe ayrıcalıklı bir biçimde sahip olunmasından doğan çatışmanın *biçiminin*, kapitalist üretim biçiminin yerleşmesiyle birlikte karakteristik olarak değiştiği tasarımını çıkış noktası alır. Siyasal yapılı, tabakalaşmış toplumlarda sınıfsal yapı, doğrudan doğruya toplumsal grupların çıkarlarının karşıtlığı şeklinde dile gelirken; burjuva toplumunda sınıfsal yapı, emeğin mübadele değeri aracı üzerinden dile gelir. Bu süreç sanki evrensel ve nesnel bir ilke imiş gibi takdim edilir. Özel hukuk içinde kurumsallaştırılmış emek piyasası, o zamana dek siyasal biçimde kurumsallaştırılmış bulunan toplumsal şiddet ve ekonomik sömürü ilişkisinin işlevlerini üstlenir, işgücünün parasallaştırılması, sınıflar arasındaki ilişkinin zemini olur. Bu yüzden, sınıflar ilişkisinin çözümlenmesi, meta olarak işgücünün ikili karakterini çözümlenmekle başlamalıdır. (Habermas, 2001:785)

Emek bir yandan *somut eylemlerde* ve işbirliği alanlarında harcanır, diğer yandan amaç-rasyonel ilkeler çerçevesinde örgütlenmiş emek piyasasında soyut bir performans olarak değerlendirilir. Bu bakımdan, işgücü, sistemik entegrasyon ve sosyal entegrasyon ilkelerinin buldukları bir kategori oluşturur: *Eylem* olarak, üreticilerin hayat evrenine dahildir, *başarı* olarak ise kapitalist işletmenin ve bir bütün olarak iktisat sisteminin işlev alanına aittir. Habermas'a göre Marx, işgücünün diğer metalar gibi bir meta olduğu yanılısamasını ortadan kaldırmak istemiştir.

Mübadele sürecinde ücret-emek ilişkisi, işgücünü hayat evreni konusunda tarafsızlaştırmaktadır. Bu ilişki, ücretli işçinin, diğer metalar gibi, kendi emeğini, kapitalist girişimin varlığını sürdürmesi için ona katkı sağlamak üzere arz ettiğini ifade eder. Marx, bu parasallaştırılmış, meta olarak benimsenmiş, üreticilerin hayat bağlamından yabancılaşmış

işgücünü, 'soyut emek' olarak adlandırır. Ona göre bu soyut emek hem kullandığı doğal-ekipmanlara ve ürettiği ürünlere karşı hem de beraber çalıştığı iş arkadaşlarının sosyal durumlarına karşı ilgisizdir. Bu ilgisizlik, 'eşit,' 'farksız,' 'kişiliksizlik,' 'soyut,' 'genel,' 'insani emek' olarak adlandırılan, sadece mübadele değeri veren işgücünü ifade eder. (Habermas, 2001:786)

Marx'a göre işgücünün bu *gerçek soyutlanma* sürecini, işçi işveren ilişkisinin normlar ve değerler üzerinden ya da anlaşma süreçleri üzerinden değil, tersine mübadele değeri aracı üzerinden koordine edilmeye başladıklarında ortaya çıkar. Bundan sonra taraflar ilk planda, kendi eylemlerinin sonuçlarıyla ilgilenirler. Ve amaç-rasyonel bir biçimde sanki bunlar ikinci bir doğanın nesnelerymiş gibi birbirlerine ve kendi kendilerine karşı nesnel bir tutum alırlar, toplumsal ve iç dünyalarındaki ilişkilerini araçsal ilişkilere dönüştürürler. Bu bakımdan somut işgücünün soyut işgücüne dönüştürülmesi, hem ortak hayatın hem de her bireyin hayatının dönüştürülmesi anlamına gelir. (Habermas, 2001:787)

Burada Kazgan'ın analizlerine dayanarak Marx'ın değer teorisini kısaca inceleyelim.

3.2.2.2. Kapitalizm ve Emek

Marx, çok yüksek bir performansla kapitalist üretim ilişkilerinde emek, emeğin kullanım ve mübadele değeri, artı-değer yaratma özelliği, kapitale dönüşerek sermaye birikimini sağlama özelliklerini keşfetmiştir. Marx'ın analizi gözlemcinin derin gözlemeleme yeteneğini yansıtmakta ve bize on dokuzuncu yüzyıl vahşi kapitalizminin fotoğrafını vermektedir. Bununla birlikte daha sonra Habermas'ın eleştirisi verilirken de zikredileceği gibi Marx'ın çok komplike(çözülmesi ve anlaşılması güç olan) sosyo-ekonomik ilişkiler bütününe dar ekonomik perspektiften baktığı, dolayısıyla fotoğrafın bütününe göremediği eleştirisini de hak ettiğini burada hatırlatmış olalım.

Marksist emek-değer ve artı-değer teorisini G. Kazgan (Kazgan, 1980:304 vd) 'a dayanarak şöyle özetleyebiliriz: Emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçi emeğini emek piyasasında müteşebbislere arz eder. Müteşebbisler emeği mübadele-değerini dikkate alarak kiralarlar. Mübadele-değeri, toplumda çeşitli faktörler tarafından belirlenmiş bir toplumsal emek - zamandır. (Biz buna içinde belli miktar gıda maddeleri bulunan bir sepet diyelim). Bu sepetin içindeki gıda maddeleri ile işçi bir taraftan kendi hayatını sürdürecektir ve müteşebbisin içinde

çalışabilecek, diğer taraftan da yeni işçileri üretebilecek kadar gıda maddesi, yani enerji elde etmektedir. Bu sepetin daha az olması durumunda ya işçinin kendi hayatı ya da geleceğin işçilerinin hayatı riske girecek, dolayısıyla kapitalist bu kaynaktan mahrum kalacaktır.

3.2.2.3 Kapitalist Sistem ve Artı-Değer

Kapitalistin amacı kârını sürekli arttırmaktır; bunun yolu da artı-değeri arttırmakla mümkündür. Bunun iki yolu olabilir. Birincisi belli bir mübadele-değerine kiraladığı işçileri daha fazla çalıştırmak yoluyla; yani beş saat emek-zaman vererek (sepet) kiraladığı işçiyi on saat yerine on iki saat çalıştırmak yoluyla artı-değeri artırır. Bu durumda iki saat emek-zaman kadar artı-değer artmıştır. Buna *mutlak artı-değer* denir. Ancak bu sınırsız değildir; işçinin çalışabileceği nihai bir sınır vardır; fiziki olarak ondan fazla çalışamaz. Kapitalistin elinde ikinci bir alternatif vardır, o da sepeti daha az emek-zamanla üretmek. Sepetin içindeki reel gıda maddelerinin miktarı değişmeyeceğine göre onları üretirken yeni teknolojileri devreye sokarak daha az girdi ve emekle daha fazla gıda maddesi üretebilir. Dolayısıyla daha önce beş saat emek-zamanla üretilen sepet yeni teknolojilerin devreye sokulmasıyla daha az emek zamanla (mesela dört saat emek-zamanla) üretilebilir. Bu durumda işçiye beş saat emek-zaman yerine dört saatlik emek-zaman verecek ve yine işçiyi on saat çalıştırarak kârını arttırmış olacaktır. Bu sürece *nispi artı-değer* denir.

Dikkat edileceği gibi burada teknoloji devreye girmekte ve önem kazanmaktadır. Gıda maddeleri üretiminde teknolojiyi ilk devreye sokan kapitalistler kârını arttırmakta; ürettiği ürünü daha düşük fiyata satabilme imkânına kavuşmaktadır. Kapitalistler arasında piyasada öldürücü bir rekabet olduğundan (kapitalist kapitalistin kurdudur) teknolojiyi ilk geliştirip devreye sokan kapitalist piyasayı ele geçirerek rakiplerini piyasadan siler ve onları proleterleştirir. Bu riski bilen diğer kapitalistler de piyasada kalabilmek için çok hızlı bir teknoloji geliştirme yarışına girerler. Bu süreçte bir teknoloji furyası başlar. Ancak bazı kapitalistler daha hızlı olacağından diğerleri piyasadaki silinmekten kendilerini kurtaramazlar. Bu yolla piyasa belli sayıda kapitalistin egemenliği altına girer. (Duran, 2013:78)

3.2.2.4 Değer Teorisinin Zayıf Noktaları

Habermas, Marx'ın değer teorisinin bazı zayıf notaları olduğunu ileri sürer. Ona göre Marx, kapitalist toplumu öylesine bir bütünlük olarak kavriyor ki, bunun sonucu Marx, araçlarla yönetilen alt sistemlerin evrimsel *özgün değerini* göremiyor. Marx devlet aygıtı ve ekonominin farklılaşmasının, sistem farklılaşmasının daha üst bir düzlemine oluşturduğunu, aynı zamanda yeni yönetme imkanları açtığını ve eski feodal sınıf ilişkilerini yeniden örgütlemeye zorladığını görmüyor. Habermas'a göre bu bütünleşme düzeyinin, yeni *bir sınıfsal ilişkinin* kurumsallaştırılmasının ötesinde bir anlamı vardır. (Habermas, 2001:790)

Ona göre bu yanlış kavrama, Marx'ın devrim tezi açısından bazı sonuçlara yol açıyor. Marx, sadece sermayenin sistemsel olarak bağımsızlaşmış kendini değerlendirme sürecinin, ücretli işçilerin hayat evreninden nasıl sürekli bir sömürü aracına dönüştürüldüğünü, işgücünün metalaştırılmasının işçileri geleneksel hayat ilişkilerinden nasıl kopardığı ve proleterleştirdiğini açıklama niyetinde değildir. O daha çok *pratik-siyasal* bir eylem perspektifi tasarlamaktadır; bu perspektifte bir devrim öngörülmekte ve devrim sonucu 'ölü' emeğin bir öncü azınlık aydınlanmış emeğin öncülüğünde dirilmesi ve sermaye sahiplerine isyan etmesi kehaneti yapılmaktadır. Onun sisteminde hayat evreninin içi boşaltılmış bir kabuk şeklinde varlığını sürdüreceği düşünülüyor. Buna karşılık Marx, proletarya devrimi yoluyla değer yasasının diktatörlüğünde esir tutulan hayat evrenine eski fonksiyonunun geri verileceği bir durumu tasarlıyor. Ona göre proletarya, devrim yoluyla üretim araçlarının özel mülkiyetini iptal ederek, kapitalist iktisadın temellerini yıkacak ve sistemsel olarak bağımsızlaşmış iktisadi büyüme sürecini yeniden hayat evreninin ufku içine sokacaktır. (Habermas, 2001:791)

Bu devrimci beklentilere karşı Max Weber'in "özel kapitalizmin ortadan kaldırılmasının... kesinlikle modern mesleki çalışmanın çelik kafesinin yıkılması anlamına gelmeyeceği"(Weber, 1964) öngörüsünün haklılığı kanıtlanmıştır. Marx'ın yanılması, sistem ve hayat evreni çözümlemesinin modernlikte oluşmuş *sistem farklılaşması düzeyi* ile bu farklılaşmanın *kurumsallaştırılmasının sınıflara özgü biçimleri* arasında yeterince keskin bir ayırım yapmaya imkan vermeyecek biçimde, diyalektik olarak birbirine kenetlenmesine dayanmaktadır. Marx Hegel'in bütünsellik düşüncesinin denemelerine karşı koymamış ve sistem ve hayat evreninin bütünlüğünü, diyalektik olarak "doğru olmayan" bir bütün biçiminde kurmuştur. Yoksa o, her

modern toplumun, sınıfsal yapısı ne olursa olsun, yüksek derecede bir yapısal farklılaşma göstermesi gerektiği konusunda yanılmazdı.

Bu durum, Marx'ın değer teorisinin *bir başka zayıflığıyla da* bağıntılıdır. Marx'ın elinde, geleneksel hayat biçimlerinin parçalanmasını, gelenek sonrası hayat evrenlerinin şekleştirilmesinden ayıracak kıstaslar bulunmamaktadır. (Habermas, 2001:792)

Marx bu kavramı, zanaatçıların, köylülerin ve tarım işçilerinin, kapitalist modernleşme sürecinde proleterleştirilmesiyle ortaya çıkan hayat şartlarının eleştirisi için kullanıyor. Ne ki Marx geleneksel hayat biçimlerinin böyle baskıcı bir biçimde köklerinden koparılması konusunda, hayat evreninin *şekleştirilmesi* görünümünü *yapısal olarak farklılaşması* görünümünden ayıramıyor; bu yüzden yabancılaşma kavramı yeterince net değil. Değer kuramı, yabancılaşma sendromlarını, bir hayat evreninin ulaşılmış bulunan rasyonelleşme derecesine göreli olarak tanılamaya izin verecek bir şekleştirme kavramına temel oluşturmuyor. Geleneksel sonrası hayat biçimleri aşamasında, kültürün, toplumun ve kişiliğin birbirinden koparılmasının, modern toplumlarda yetişen ve kimliklerini bu toplumlarda oluşturanlara ayrıca verdiği acı, yabancılaşma değil, bireyleşme süreci olarak kabul ediliyor. Büyük ölçüde rasyonelleşmiş bir hayat evreninde şekleşme, nostaljik olarak özlenen, çoğu zaman romantikleştirilen modernlik öncesi hayat biçimlerinin geçmişine göre değil, sadece genel olarak iletişimsel toplumsallaştırmanın koşullarına göre ölçülür. (Habermas, 2001:793)

Değer kuramının *üçüncü* ve belirleyici zayıflığını, hayat evreninin sistem buyrumlarına altlanması özel durumunun aşırı genelleştirilmesinde görüyorum. Sınıf çatışmalarının dinamiği, ücretli emek ile sermaye arasındaki “temel çelişkiye” *dayandırılrsa* bile, şekleşme süreçlerini mutlaka sadece bu süreçlere neden olunan alanda, emek dünyasında ortaya çıkmaları gerekmez. Parasal olarak yönetilen ekonominin, daha önce gösterdiğimiz gibi, erk aracı ile farklılaştırılan bir yönetsel eylem sistemi tarafından işlevsel olarak bütünlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden biçimsel olarak örgütlenmiş eylem alanları, *her iki* araç, para ve politik güç, üzerindeki iletişimsel hayat bağlamalarını kendi içlerinde eritebilirler. Şekleştirme süreci hem kamusal hem de özel hayat alanlarında dile gelebilir ve bu alanlarda hem tüketici hem de çalışanların rollerinde ortaya çıkabilir. Buna karşılık, değer kuramı, üreticilerin işgücünün sadece parasallaştırılmasını dikkate almaktadır.

Habermas, Marksist değer kuramının eylem kuramsal temellerinde, hem Weber'de hem de Weber'in iyi izleyicileri olan Batı Marksizmi ve Parsons'da iki hatanın saptanabileceğini ileri

sürer. Bunlarda amaç-rasyonel eylem modeli, toplumsal eylem için de temel model olarak kabul edilmektedir. Marx somut emeğin soyut emeğe dönüştürülmesini, genel olarak toplumsal ilişkilerin şeyleşmesi sürecinin özel bir durumu olarak kavrayamadı. Çünkü Marx, ürünüyle birlikte aynı zamanda kendi öz kapasitesini gerçekleştirme imkanı da elinden alınan, *amaç-rasyonel aktör* modelinden yola çıkmaktadır. (Habermas, 2001:794)

Habermas'a göre Marx'ın yaklaşımı, gelişmiş kapitalist toplumların salt ekonomi merkezinde indirgenmiş bir yorumunu gerektiriyor. Marx haklı olarak bu toplumlarda iktisadın evrimsel bir önceliğini öne sürmüştü: Bir bütün olarak toplumun gelişme yolunu belirleyen, bu alt sistemin sorunlarıdır. Ama bu öncelik, ekonomi ve devlet aygıtı arasındaki bütüncü ilişkinin sıradan bir üstyapı-altyapı tasarımına indirgenmesine yol açmamalı. Değer kuramının tekçiliğinin tam tersine, *birbirini bütüncüleyen* iki alt sistemin, hayat evrenini kendi direktiflerine uymaya zorlamalarını da dikkate almak durumundayız. Şeyleşme, sadece özel alanda değil, aynı zamanda kamusal alanın bürokratikleştirilmesi ve parasallaştırılmasının sonucu olarak ortaya çıkabilirler. (Habermas, 2001:794)

Kapitalist sistemin ürettiği şeyleşme ve yabancılaşma acaba kapitalizmin post-kapitalist aşamasında Marx'ın ve Lukacs'ın öngördüğü boyutta mıdır? Habermas, Marx'ın vahşi kapitalist dönemde yaşadığı için aşırı genelleştirmeye gittiği ve bu konuda daha sonra ortaya çıkacak bazı iyileşmeleri göremediği ve tahmin edemediğini ileri sürer. Ona göre kapitalist toplumlarda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan sosyal gelişmeler geç kapitalist toplumda bazı iyileştirmelere neden olmuştur. Habermas'a göre bu dönemde üç önemli gelişme olmuştur:

a-Müdahaleci devletin gelişmesi. Daha önce devlet ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmezken daha sonra Keynesci yaklaşımla piyasanın eksik kaldığı alanlara müdahale etmeye başlamıştır. Devlet kapitalist sistemin özüne dokunmadan işleyişini düzenlemiş ve krizleri belli ölçüde önlemiştir.

b-Kitle demokrasisinin gelişmesi. Bu süreçte politik sistem meşruiyete ihtiyacı olduğunu hissetmiş ve bunu topluma dönmek, onu siyasete iştirak ettirerek sağlamaya çalışmıştır. Burjuvazi, ihtiyaç duyduğu yasaları prosedürel(çarpışma noktası) olarak demokratik yollardan yapmaya çalışmıştır. Demokratikleşmeye bağlı olarak bireylerin daha fazla özgür olması, çok partinin bir biriyle rekabeti ve serbest, gizli ve genel seçimlerin yapılması, işçi partilerinin de örgütlenip iktidara gelmelerini mümkün kılmıştır.

c-Sosyal devlet anlayışının gelişmesi. Bu süreç işçi sendikalarının kurulmasına ve ücretlerin pazarlık usulüyle belirlenmesine imkan tanımıştır. Bireyler sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmış, eğitimde fırsat eşitliği iyileştirilmiş, işten çıkarmalar belli bir düzene bağlanmış ve işsizlere belli parasal destek sağlanmıştır.(Habermas, 1987:349 vd)

Bu üç alandaki ilerlemeler Habermas'a göre sistemi insani bir niteliğe kavuşturmasa da sınıf çatışmasını pasifleştirmiş ve sınıflar arasında kısmi bir uzlaşma sağlayarak bireylerin yabancılaşmasını hafifletmiş ve çalışanların proleter olmaktan vatandaş konumuna yükselmesine ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte Habermas, hala kapitalist toplumlarda aç gözlülüğün ve hazcılığın devam etmesi nedeniyle insanın araçsallaştırılmasının devam ettiği, bunun böyle süremeyeceği düşüncesindedir.

3.3. KAPİTALİZMİN AŞAMALARI

Habermas *Legitimation Crises* (Habermas,1973) adını taşıyan kitabında ekonominin kapitalist-öncesi, kapitalist ve kapitalist-sonrası aşamalarını inceler. Biz burada onun sıralamasını dikkate alarak ekonomideki rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerini, kapitalizmdeki değişme süreçlerine bağlı olarak inceleyeceğiz.

3.3.1.KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Modern öncesi sosyal organizasyon anlayışını sosyo-kültürel sistem oluşturur. Akrabalık bunun özünü, aile ise sosyal ilişkileri belirler. Bunlar sosyal entegrasyonun, sosyal entegrasyon da sosyo-kültürel sistemin unsurudur. Toplumun ahlaki değeri, inancı vs beraber hayatı sağlama alır. Bu devlet baskısıyla değil, toplumun özgürce tartışıp beraber karar vermesiyle olur. Sistemik entegrasyon ise ya maddi ve ekonomik avantajlar ya da devlet zoruyla olur. Şayet ekonomik sistem insanlara kolay ve rahat bir hayat, kariyer yapma, statü kazanma, refahını yükseltme imkanı sunarsa bu durumda insanlar bir arada barış içinde yaşayabilirler. Bu barış, bu alanlarda bir aksaklık ve zayıflamanın ortaya çıkmasına kadardır, ekonomik yapı ya da devlet

gücü iş, kariyer, statü ve refah imkanı verme imkanından mahrum olduklarında toplum dağılma yoluna girer.

Habermas, sosyal ve sistemik entegrasyon durumlarının kapitalizm öncesi toplumlarda nasıl olduğunu açıklar.

Ona göre kapitalizm öncesinde fikirler ve birliktelikler çok az birbirinden ayırır. Ayrıca organizasyon koşulları da aile ve topluluklar ile uyum halinde hareket eder. Akraba sınırlarını aşan herhangi bir durum ise söz konusu değildir.

Bu toplumda, üretim güçlerinin belli bir artı değer üretimine müsait olmasına rağmen, zorunlu ihtiyaçları karşılamanın ötesine taşıyacak mal ve hizmet üretimi için sistematik motivasyon yoktur. Bu organizasyon prensibinde herhangi bir çelişki söz konusu olmadığından, kriz içsel değildir. Çünkü sınıf yapısı bulunmadığından sınıfların çıkarlarının çatışması ve çelişmesi söz konusu olmaz. Kriz genellikle dışsal değişimlerden kaynaklanır. Dışsal dünyadaki değişimler, akrabalık çizgisi üzerinde organize olan toplumların sınırlı yönetim kapasitesini zorlar ve aile ve kabile aidiyetlerini aşındırır. Genel olarak değişme ekolojik faktörlere bağlı olarak demografik büyümedeki değişimle olur.(Habermas, 1992:18)

3.3.2.GELENEKSEL KAPİTALİZM (VAHŞİ KAPİTALİZM)

Habermas'a göre kapitalizmin ilk aşaması olan geleneksel ya da vahşi kapitalizmde temel prensip politik sınıf egemenliğidir. Bu aşamada bürokratik sınıfın otoritesinin artmasıyla kontrol merkezi, akrabalık sisteminden burjuva sınıfının eline geçer. Bu süreç sosyal servetin üretimi ve dağılımının ailenin elinden çıkıp, burjuvazinin mülkiyetine geçmesine izin verir. Yani toplum burjuva ve proletarya sınıflarına bölünür. Bu aşama, ailenin ekonomik ve sosyalleştirici bazı fonksiyonlarını kaybettiği fonksiyonel otonomlaşıma ve ayrışmanın başladığı süreçtir.

Gelişmenin bu aşamasında hem sosyal entegrasyonu hem de sistemik entegrasyonu sağlayan alt-sistemler ortaya çıkar.

Geleneksel kapitalizm aşamasında henüz gelenek ve kültürel değerler kapitalist bürokratik güç ve para tarafından tümüyle tahrip edilmediğinden, kalan değerler sosyal entegrasyonu sağlamaya çalışır. Ancak para ve bürokrasi hayatı ve kültürü süratle kuşattığından entegrasyon, sosyal entegrasyondan ziyade sistemik entegrasyon şeklinde kendini gösterir. (Habermas, 1972; Duran, 2016:)

Bu aşamanın başka bir özelliği üretim araçlarının feodal kesimin elinden çıkıp amaç-rasyonel davranan kesimin eline geçmesidir. Weber'in sosyal modernleşmede örnek olarak çok önemli gördüğü iki önemli kurum kapitalist ekonomi ve modern devlettir. Bunların rasyonelleşmesi ne anlama gelir? Weber'e göre rasyonelleşen kapitalist ekonomi ve modern devlet, müteşebbisin de işçinin de ve kamu çalışanlarının da rasyonel organizasyonla yani amaç-rasyonellikle çalıştığını öngörür. Bunun anlamı maddi üretim araçlarının hesabi davranan müteşebbis ya da liderlerin elinde toplanmasıdır.

Geleneksel dönemde sipariş sistemi içinde çalışan küçük esnaf kısmen bağımsızdı. Aynı şekilde özgür köylüler, ticari ortaklıklar, şövalye ve vassallar kendi üretim araçlarının mülkiyetine sahiptiler. Buna karşılık modern dönemde ücretli işçiler, yönetim ve teknik hizmetliler, akademik kurumlarda çalışan asistan ve sivil hizmetçiler kendi üretim araçlarından mahrum kaldı ve doğrudan burjuva sınıfına mensup müteşebbislere ya da liderlere bağımlı birer faktöre dönüştüler. Bu süreç bir mahrumiyet sürecidir. Bu süreçte çalışanlar maddi çalışma araçlarından ayrılmış ve üretim araçları mülkiyetinden mahrum kalmışlardır. Bu ayrışma sadece çalışan işçilere mahsus kalmamış, aynı zamanda askerler savaş araçlarından, memurlar yönetim araçlarından, asistanlar laboratuvar ve araştırma araçlarından ve maliyeciler finans araçlarından ayrılmıştır. Weber'e göre bu maddi araçların mülkiyetinin tekelleşmesi amaç-rasyonel eylemin zorunlu şartıdır. Bürokratik devlette yönetimin rasyonel ilkeler çerçevesinde çıkartılmış yasalara göre belirlenmesi sürecinin modern kapitalist gelişme süreciyle yakın ilişkisi vardır. Modern kapitalist teşebbüs öncelikle hesap edilebilirlik üzerine dayanır. Kapitalist sistem var oluşunu sürdürüebilmek için, en azından bir makineden beklenen performansa benzer sabit genel hukukî normlara ve rasyonel olarak hesap edilebilen bir yönetim sistemine ihtiyaç duyar.

Buna göre toplumsal rasyonelleşme, girişim faaliyetinin kapitalist teşebbüs içinde amaç-rasyonel eylemi olarak kurumsallaşmasıdır. (Habermas, 1984:218)

3.3.2.1.Kapitalizmin İç Çelişki ve Krizleri

Habermas'a göre vahşi kapitalizmde krizler içsel çelişkilerden kaynaklanır. Bu sistemde, sınıfsal çıkarlar öldüresiye bir çatışma içerisindedir. Sosyal olarak üretilen servetin nasıl dağıtılacağı, çeşitli sınıfları birbirine düşürür. Burjuva sınıfı kontrol alanlarını iş gücünü sömürme yoluyla sürekli genişletir. Bu başta mikro sömürü, daha sonra makro ve global sömürü şeklinde kendini gösterir. Bu aşamada sınıf bilinci çok yüksektir. Sınıflar aşırı ölçüde politize olurlar. Üsluplar çok sert, kavgacı ve yıkıcıdır. Burjuva sınıfı egemen olsa da henüz egemenliğini perçinleme imkânından mahrum olduğundan çok sert ve haşındır. Bunların politikalarına karşı çıkan kesimlerin reaksiyonu da çok politik ve yıkıcıdır. Kapitalistler kendi çıkarları için savaştığı gibi kolektif olarak tüm kapitalist sınıf çıkarları için de savaşır. Ekonomik rant yani artı-değer etrafında patlak veren savaşta yenilen ve bastırılan taraf hep üretici güçler, yani emek olduğundan yönetimle kitle arasındaki duygusal bağ giderek zayıflar ve yönetim tamamen burjuva sınıfının eline geçer. Bunun anlamı ekonomik krizin yönetim krizine dönüşmesi, yani devletin özünde bir krizin uç vermesidir. (Habermas, 1972; Duran, 2013:75)

3.3.2.2.Kapitalizm ve Meşruiyet

Habermas, hocası Adorno gibi kapitalist aydınlanma-sekülerleşme-rasyonelleşmenin sonuçlarını 'meşruiyet krizi' başlığı altında inceler. (Habermas, 2007) Ona göre sosyo-kültürel sistemden kopan ekonomik ve politik sistem zorunlu olarak meşruiyet krizi üretir.

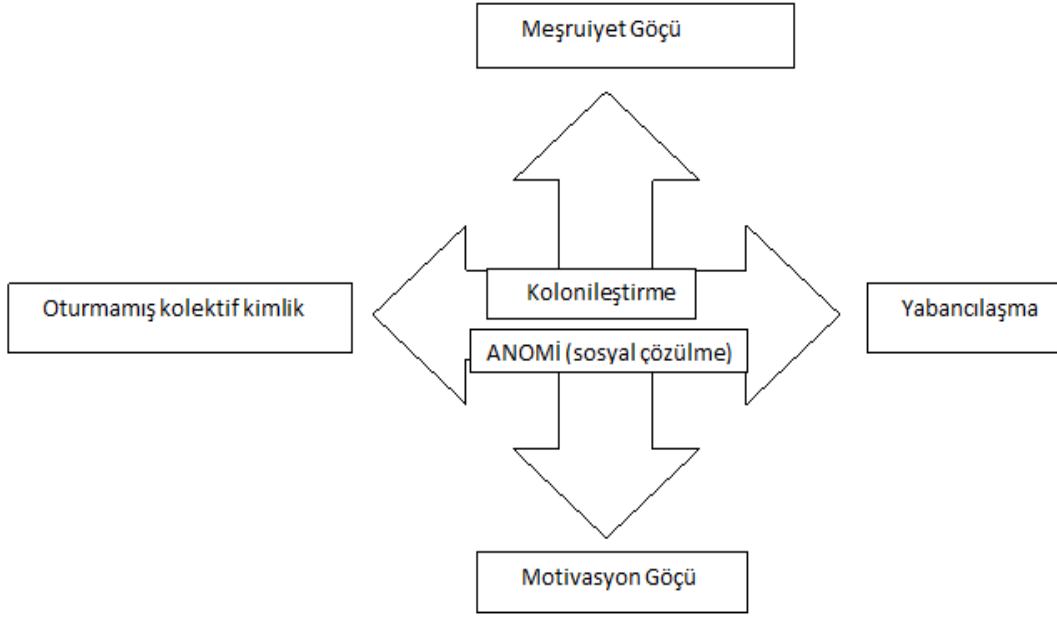
Kapitalizm sınıflı bir yapı üzerinde oluşmuştur. Burjuva ve proletarya olmak üzere iki sınıftan meydana gelmiştir. Üretim burjuva da iken emek proletaryadadır. Devlet kademeleri ise tek başına burjuva sınıfının elinde ve baskısı altındadır. Ve burjuvanın taleplerinin dışına çıkamaz. Doğal olarak iki sınıf birbirine zıttır; birinde ki azalma diğerin de artışa ya da tam tersi bir duruma yol açabilir. Aynı zamanda toplumda bir güven kaybı meydana getirir ve zamanla halkın üzerinde öfke oluşturacağından toplumsal bir kaosa dahi sürükleyebilir.

Meşruiyet, bir toplumda mevcut sosyal düzenin temel normlarına dair bir karşılıklı sözleşme ve uzlaşmanın var olması demektir. Diğer bir ifade ile, toplumun sosyal ve politik problemlerini çözmede toplumda mevcut tek tek gruplar içinde ve gruplar arasında, ortak bir kabul veya inancın bulunmasıdır. Meşrulaştırma terimi ise yönetimin veya sosyal sistemin kendi varlığı ve gücünü haklı çıkarmaya çalışma biçimini anlatır. Habermas bu çalışmasında gelişmiş kapitalist toplumlardaki kriz dönemlerini ve modern devletin bu tür krizlerle başa çıkarken kapitalist sistemin meşruluğunu korumayı nasıl başardığını anlamaya ve açıklamaya çalışır. Yeni toplumsal hareketleri, yarım kaldığını düşündüğü Aydınlanma düşüncesinin eksiklerinin giderilmesinde önemli bir fırsat olarak değerlendiren Habermas, kapitalizmin günümüzde yaşadığı krizlerin bu türden toplumsal talepler olduğunu tespit eder. Habermas geç kapitalist toplumda ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem çıkışlı olarak birbirini tetikleyebilen dört olası kriz eğilimi belirler: ekonomik krizler, rasyonalite krizleri, meşruiyet krizleri ve motivasyon krizleri. Habermas ekonomik sistemdeki krizler ile siyasal sistemdeki rasyonalite krizlerini, bu iki (ekonomik ve siyasal) sistemden oluşan topluma verdiği adla, sistem krizleri olarak değerlendirir. Meşruiyet ve motivasyon krizlerini ise toplumsal-kültürel sistemle (yani yaşantı-dünyasıyla) ilişkili kimlik krizleri olarak değerlendirir.

Geç kapitalist toplumlarda meşruiyet esas olarak ideolojik kontrole, devletin ve (medya gibi) kültürel aygıtların insan kitlelerini mevcut sistemin adil, dürüst, rasyonel ve dolayısıyla meşru olduğuna ikna yeteneklerine bağlıdır. (Sozriko, 2013)

Habermas meşruiyet krizi olgusunu Durkheim ve Weber'den alır. Modern-öncesi dönemde ekonomik ve politik sistemler meşruiyetlerini kutsal kaynaklardan alıyorlardı. Modern hayat, kutsaldan ve gelenekten koptu. Durkheim'e göre bilerek yerinden edilen kutsalın yerine modern hayatta başka bir şey ikame edilememiş; hem ekonomik sistem hem de politik sistem ahlaki ilkelerden mahrum kalmışlardır. Bu da sonuçta anomi, yani toplumsal bunalım ve çözümlere, bireysel hayatta intiharların artmasına neden olmuştur.

Bu süreci Habermas bir şekil yardımıyla izah eder.

(Habermas, 1984:143)

Tablodan anlaşılacağına göre kapitalist sistemde ekonomik ve politik sistemler ilk olarak sosyo-kültürel sistemden kopuyor ve kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başlıyorlar. Ahlak ve değer yargılarından bağımsızlaşan ekonomi ve politika para ve güç yoluyla tüm toplumsal üniteleri kolonize ediyor. Bu, bir taraftan aidiyet ve meşruiyet krizlerine neden olurken diğer taraftan ekonomik ve motivasyon krizlerine de ortam hazırlıyor. Sonuç ise toplumsal çözülme ve bireysel yabancılaşma, şeyleşme ve psikolojik bunalımlardır

Habermas, meşruiyet krizinde geç kapitalist toplumun doğasını anlatırken geç kapitalizm koşullarında “Kapitalist toplumsal oluşumların temel çelişkisi aynı şekilde örgütlü kapitalizmin görünüm biçimlerinde etkili midir?” başka bir deyişle Marksist kavrayışta bir sınıf çatışmasını beklemeli miyiz sorusunun yanıtını arıyordu. Bu soruyu yanıtlama için önce liberal kapitalizmin örgütlü dinamiklerinin bir çözümünü göstermenin zorunluluğundan bahseder (Held ve Simon (2006:391)

Held ve Simon (2006:392) Habermas’ın önerdiği liberal kapitalist toplum çözümlemesinin neredeyse Marx’ın çözümlemesi olduğunun belirtir ve devam eder: “Örgütsel

ilke, ücret emek ve sermaye ilişkisidir. Geleneksel sınıflı toplumlardan farklı olarak liberal kapitalizmde ekonomik sistem siyasal sistemden ayrılmıştır ve malların bağımsız ve özyönetim gücü olduğu varsayılan sahipleri arasındaki değişim kurallarına göre kurulmuştur. Değişim ilişkileri aynı zamanda siyasal denetim sistemini kapitalist yeniden üretim sürecinin yapısal gerçeklerini muhafaza etme işlevi gören devletle baskı altına alır. Burjuva ideolojisinin, bunun doğal sonucu olarak yükselmesi eşitlerin pazar değişiminin yeni düzeninin başlıca meşrulaştırıcı gücü olarak hizmet etmesine olanak sağlar. Serbest değişim kisvesi altında kurumlar, evrensel ve eşit mülkiyet ilişkilerinin içsel adaletine başvurabilirler. Böylece sistem bütünüyle ekonomik alan, aynı zamanda toplumsal bütünleşme görevi üstlenir. Bu pazarın oynadığı ikil işlevde görülebilir; Pazar bir yandan toplumsal emeğin dağılımını örgütler, diğer yandan sermaye ve ücretli emek arasındaki güç ilişkilerini kurumsallaştırır. Liberal kapitalizmde, birikim sürecinin zorunlu koşulu olan ekonomik büyüme, dönemsel olarak nükseden krizlerle birlikte belirir. Habermas, liberal kapitalizm için Marx'ın kar oranının düşme eğilimi ve bunun sermayenin gerçekleşmesi üzerinde baskı yapması çözümlemesini benimser. Sistem ve sosyal entegrasyon işlevlerinin örtüşmesiyle ekonomik alandaki bu yapısal krizler doğrudan sistemin öz kimliğine ve onun meşrulaştırıcı yeteneğine tehdit oluşturur.

Habermas'ın sunduğu bu örgütlü kapitalizm modelinde öncelikle üç temel alt sistemi belirler. Ekonomik, yönetsel ve meşrulaştırma olarak. Ekonomik alt sistem hem kamu sektörünü hem de özel sektörü içerisine alır. Ayrıca üçüncü bir sektör olarak oligopolistik (fiyat ve üretim kararlarını alırken rakiplerinin birbirlerinin tepkilerini hesaba katmak zorunda olduğu, karşılıklı bağımlılık içinde olan az sayıda teşebbüsten oluşan piyasalardır.) sektör ayrımını yapan Habermas' a göre ekonomik alt sistem üç sektörlü bir modeldir. Oligopolistik sektör ayrımı yapılmasının nedeni, “ örgütlü kapitalizmin, sermaye yoğunlaşması ve oligopolistik yapıların yayılmasıyla nitelenebileceğinin ileri sürülmesidir.” (Held ve Simon, 2006:393)

Meşruluk krizinde ise temelde görülebilecek olan vurgu sınıf çıkarları arasındaki çelişkidir. Meşruluk açığının kaynağı bu sınıf yapısıdır. “Devlet sistematik olarak bir sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket ederken, diğerinin de sadakatini sağlamak zorunda olduğundan dolayı böyledir. Devletin etkinliği arttıkça ve toplumsal gerçekliği denetleme rolü daha saydam hale geldikçe, bu asimetrik ilişkinin açığa çıkması biçiminde daha büyük bir tehlike vardır. Devletin uygulayabileceği bir seçenek politika geliştirme işlevini meşruluk sağlama çabasıyla

ayırmaya çalışmaktır. Bu strateji, devletin kendi karar alma aygıtına yaygın bir girişe izin vermeksizin, demokratik kitle katılımı illüzyonu(göz yanıltması) yaratmasını gerektirir. Bu gerçekte devletin bilinçli olarak ideoloji planlama ve yaratma işini üstelenmesi anlamına gelir. Ancak Habermas, devletin bu çabasının sosyo-kültürel sistemin direnişiyle sınırlandırıldığını ileri sürer. Meşruluğun sağlanması onun sağlanma biçimini görüldüğü müddetçe kendi kendini yenilgiye uğratacaktır.” (Held ve Simon, 2006:401-402)

Sonuç olarak Habermas’ın meşruiyet krizi kuramı kendisinin de belirttiği gibi bazı meselelerin açığa çıkmasına yardımcı olmak ve bu alanda daha fazla ampirik(deneysel) araştırma ve kuramsal tartışmanın yapılmasını sağlama amacıyla olması bakımından yararlıdır.

3.3.2.3.Kapitalizm ve Motivasyon

Kapitalist toplumun maruz kaldığı bir diğer kriz ise motivasyon krizidir. Bu genelde yoğun emek sarf eden çalışanların yeterli ikramiye ya da ücreti alamadığı zaman oluşur. Kapital düzen, emek veren işçiye bunu vermemekte ve daha azına alıştırmaya çalışmaktadır. Oysa bu durum emek sarf eden işçi de gayret ve motivasyon eksikliğine yol açacaktır.

Motivasyon krizi Habermas’a göre diğer krizlere göre daha ciddi sonuçlar doğurabilir. “Habermas’ın tartışması, özünde, geç kapitalizmin genel gelişimin ve özelde, devletin daha önceden sosyo-kültürel alanın özel kaynaklarına artan saldırısının motivasyon oluşumunun kalıplarını önemli derecede değiştirdiğidir. Bu eğilimin sürmesi ona göre, bir motivasyon krizine yol açacaktır. Sosyo-kültürel sistemin çıktılarının devlet ve toplumsal emek sistemi açısından bozuk işlev görecektir şekilde değişmesi durumunda, bir Motivasyon krizinden bahsediyorum. Bu kriz devletin karşılayamayacağı taleplerle sonuçlanacaktır.” (Held ve Simon, 2006;403)

Geç kapitalist toplumlarda başlıca Motivasyon sendromu Habermas’ın deyişiyle burjuva özalciliğidir. Özalcilikle, toplumsal sistemin çıktılara yönelik yüksek ilgi ve karar ve meşrulaştırma süreçleriyle ilgili girdiye yönelik düşük ilgi anlaşılmalıdır. Habermas işte bu motivasyon yönelimin sistematik olarak çıktüğünü ileri sürer. Ancak özalciliğin zayıflaması kendiliğinden Habermas’ın görüşüne göre bir Motivasyon krizi olacağını gerektirmez. Ortaya

çıkan yapıların ürettiği Motivasyonlar, ekonomik ve yönetsel sistem için işlevsiz olursa, krizden kaçınmanın bir yolu sosyokültürel sistemi yönetsel ekonomik sistemlerden ayırmak olabilir ki, böylece, yönetsel ekonomik sistemler artık sosyo kültürel sistemin motivasyonuna bağımlı olmaz. (Held ve Simon, 2006:403-404)

3.3.2.4.Kapitalizm ve Ekonomik Kriz

Motivasyonun krizinin tetiklemesi ile ortaya çıkan doğal sonuç ta ekonomik krizdir. Kitle demokrasisi ve sivil toplum arttıkça, toplumsal talep baskısı da artar. Ve bu bir nebze karşılar. Bu yüzden Kapitalist toplum krizden kurtulabilmek için rasyonellik, sosyal ve insani politikalarından vazgeçmek zorundadır.

3.3.3.LİBERAL KAPİTALİZM

Habermas'a göre liberal kapitalizm aşamasında sınıf ilişkileri, muhalif sınıflar asimile edildiğinden politik niteliğini kaybeder. Çünkü burjuva sınıfı bu aşamada hâkimiyetini kurumsallaştırır ve tüm mekanizmaları ele geçirir. Yargı, yasama, yürütme, üniversiteler, sanat, ekonomi vb burjuvaların kontrolüne geçer. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder. Bu aşamada modern devlet, modern bürokrasinin artan etkisine girerken tüm piyasalar 'görülmez bir el' tarafından düzene sokulacağı inancıyla serbestçe işlemeye terk edilir. Dışsal olarak devlet, politik araçlarla hala ulusal ekonominin rekabet durumunu ve bölgeler arası entegrasyonu sağlamaya devam eder. Ancak ekonomik mübadele temel yönetim aracı olur. Ekonomi ve para tüm alt sistemleri yavaş yavaş kolonize eder ve nefessiz bırakır. (Habermas, 1972; Duran, 2017:89)

3.3.3.1. Devlet Ekonominin Hizmetindedir

Liberal kapitalizmde devlet tamamıyla ekonominin emrine girer ve dediklerini yerine getirir. Ayrıca ekonominin sağlıklı bir şekilde işleye bilmesi için;

*Sözleşme ve mülkiyet ile ilgili yasaları etkin kılma.

*Piyasa mekanizmasını yıkıcı etkilerden korumak

*Ekonomide dış şartları iyileştirmek

*Sermaye biriktirirken medeni hukukla uyum sağlamak

Bunları uyguladığında ekonomi sağlıklı bir hale gelir. Ekonomik çıkar ve başarı tek etkili ilkedir. Din, ahlak vb aktif hayati devre dışı bıraktığı için ön planda değildir. Bireyler faydacı ve hazzacı olarak motive edilir.

3.3.4.POST- KAPİTALİZM

Bu aşama da ulusal ve uluslararası ekonomik yoğunlaşmanın arttığı durumdur. Artık yetersiz durumlarda devlet müdahalesine rastlanır. Oligopol piyasalar arttıkça rekabetçi kapitalizm sona eriyor demektir. Birçok firma artık kar maksimizasyonu ile şartlarını belirler. Ve devletin piyasayı kısmen ikame etmesi liberal kapitalizmin sonunun geldiğini gösterir.

3.3.4.1.Post-Kapitalizmde Ekonomik Sistem

Yukarıda izah edildiği gibi bu durumda bazı özel sektörler, alt sektörler ile hala rekabet kurallarıyla hareket ederken diğerleri oligopol piyasa stratejisini uygular. Kamu da ise savunma ve uzay sanayileri dikkate alınmadan büyük yatırım kararları dikkate alınır. Bu kararı alanlar ya devlete bağlı firma ya da devlet ile sözleşmeli özel sektördür.

3.3.4.2.Yönetim Sistemi

Habermas'a göre post-kapitalizm aşamasında devlet ekonominin direktiflerini yerine getiren bir organizasyondur. Devlet bunu iki şekilde gerçekleştirir. Biri genel planlama yoluyla olur. Planlamayla devlet ekonomik dalgalanmayı düzenlemeye çalışır. Yine planlamayla devlet, aşırı sermaye birikiminin gerekli şartlarını iyileştirir.

Piyasa mekanizmasının yetersizliğinden ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan global planlama, özel sektörün yatırım kararını manipüle ederken aynı zamanda aşağıdaki yollardan sermaye birikimi şartlarını da etkiler:

- uluslararası bloklar oluşturarak toplumun rekabet kapasitesini artırma yoluyla,
- verimli olmayan kamu tüketimi yoluyla (savunma ve uzay harcamaları),
- otonom piyasalar tarafından ihmal edilen sektörlerle sermaye akımına öncülük etme yoluyla,
- maddi altyapıları iyileştirme yoluyla (ulaşım, eğitim, sağlık, kentleşme, iskan vs),
- maddi olmayan altyapıları iyileştirme yoluyla (bilimin teşviki, araştırma geliştirmenin teşviki, patent vs),
- İşgücünün verimliliğini iyileştirme yoluyla (teknik eğitim sistemi, meslek okulları, vs)
- özel üretimden ortaya çıkan maddi ve sosyal maliyetleri karşılamak yoluyla (işsizlik ödenekleri, refah ve ekolojik tahribatın önlenmesi). (Habermas, 1972)

3.3.4.3.Sınıf Yapısı

Habermas'a göre post-kapitalizm aşamasında sınıf yapısı eski sertliğini kaybeder. Ona göre bu aşamada firmalarla sendikalar arasında pazarlık yoluyla oluşan yarı-politik ücret yapısı

yeni bir çağı başlatır. Oligopol piyasalarda fiyat belirleme, fiyat rekabetinin yerine geçer. Monopol piyasalarında ve kamu sektörlerinde iş gücü belli bir politik fiyat almaya başlar. Ücret maliyetleri mal fiyatlarına yansıtılır. Her iki tarafın devletten talepleri birbirine yaklaştığından -ki bunlar verimlilik artışı, iş gücünün kalifiye olması ve çalışanların sosyal statülerinin iyileştirilmesi-iki taraf arasında geniş uzlaşma sağlanır.

Sonuç olarak Habermas'a göre kapitalizm post-kapitalizm aşamasını yaşatmaktadır. Bu aşamada liberal kapitalizm aşamasında olduğu gibi firmalar arasında rekabet söz konusu değildir. Devlet, piyasaların yetersiz kaldığı alanlarda müdahale etmekte, firmaların kâr marjını arttırmak için alt yapı dahil her türlü yatırımı yapmaktadır. (Duran, 2013:92)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

JÜRGEN HABERMAS'IN KAPİTALİZM DEĞERLENDİRMESİ

4.1. HABERMAS'IN KAPİTALİZMİN TAHRİBATINA KARŞI ÇÖZÜM ÖNERİSİ: İLETİŞİM RASYONEL EYLEM

4.1.1. GENEL OLARAK RASYONELLİK

Weber'in rasyonellik olgusunu Duran'ın çalışmalarına dayanarak özetleyelim. Duran'a göre rasyonellik modern siyaset ve ekonominin temel varsayımlarından biridir. Özellikle ekonomik analizler tüketici ve üretici bireylerin rasyonel davrandığı varsayımı üzerine dayanır. Rasyonel davranış sadece ekonomik aktörlerin davranışlarıyla da sınırlı değildir. Modern toplumlarda devlet yönetiminde bürokratik ilkeler de hukuk da, hatta toplumsal ilişkiler de rasyonel saikler yoluyla dizayn edilir. Bu nedenle gerek modern ekonomiyi gerekse genel olarak modern toplumu anlayabilmek için rasyonellik kavramının içerik ve çeşitlerini bilmemiz gerekmektedir.

Burada ilk olarak Weberyen rasyonelleşmenin kısaca içeriği, çeşitleri genellikle Habermas'ın analizlerine dayanılarak incelenecek ve izleyen bahiste de Weber'in *Economy and Society* adlı kitabına dayanılarak büyük dünya dinlerinin rasyonelleşmeye katkısı gözden geçirilecektir.

Duran'a göre rasyonelleşme, modernleşme, sekülerleşme, aydınlanma ve modern kapitalist ekonomik düzen gibi kavramlar yaklaşık aynı anlama gelmektedir.

Bu çalışmada rasyonelleşmenin inanç sistemi, ahlak, kişilik yapısı, sınıf yapısı, kültür, gelenek gibi çok sayıda faktörün derin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir tarihsel olgu olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bir anlamda rasyonelleşmenin, toplumsal düşünce ve kurumların duygusallıktan ve akıl dışı yaklaşımlardan kurtularak aklın egemenliğine girmesi süreci olarak alındığında, İslam'ın tarihi süreç içinde rasyonelleşme sürecine hangi boyutta bir katkı sağladığı da ister istemez akla gelecektir. Bu çalışmanın önemli amaçlarından biri de ilgili soruya cevap aramak olacaktır. Öte yandan rasyonelleşme sürecinin ucunun açık olduğu; ılımlı bir akılcılıktan

her şeyin çıkar ve faydaya yedirildiği ve her kurumun para ve bürokrasi tarafından kolonize edildiği amaç-rasyonelliğe kadar uzanan bir olgu olduğu dikkate alındığında bunun İslam ve onun yorumcuları ve tabileri tarafından hangi sınırlara kadar benimsenebileceği de önem kazanır. Yani İslam amaç-rasyonelleğin kendisinde zirveye ulaştığı bir kapitalist toplumu benimseyebilir miydi? Benimsemesi durumunda ortada İslam diye bir olgu kalır mıydı? Burada İslami geleneğin rasyonelleşme sürecini hangi aşamaya kadar sürüklediği ve hangi aşamada ondan koşturduğu durum da ele alınıp o sınır belirlenmeye çalışılacaktır.

Weber'e göre rasyonellik hem tanım hem de çeşit bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Bizi buradan ilgilendiren tanım, rasyonelliğin belli bir amacın en uygun araçlarla elde edilme süreci olmasıdır. Aşağıda kısaca izah edileceği gibi rasyonelliğin (akılcılık) sadece din-dışı seküler akla mahsus bir şey olmadığı, aynı zamanda dinî aklın da rasyonel amaçları rasyonel araçlarla gerçekleştirebileceği gerçeğini Weber'in vurgulaması son derece önemlidir. Bunun anlamı ilkeli olma durumunda dinî değerlerle belirlenmiş ekonomik, politik, hukukî amaçların yine dini değerlerle belirlenmiş araçlarla elde edilmesinin pekâlâ mümkün olmasıdır. Başka bir ifade ile amaç-rasyonellik içinde boğulmadan yine rasyonel bir ekonomi, siyaset ve hukuk üretmek mümkündür.

Habermas'a göre Weber, rasyonelliği; a-özel-rasyonellik, b-amaç- rasyonellik, d-değer-rasyonellik, e-pratik-moral rasyonellik gibi çeşitlere ayırır. Ancak o daha fazla pratik-moral ve amaç-rasyonellikle ilgilenir, diğer rasyonellik çeşitlerine yeri geldiğinde atıfta bulunur.

4.1.2. AMAÇ-RASYONELLİK

Amaç-rasyonellik, öznenin kendi çıkarını ön plana aldığı rasyonellik çeşididir. Özne, hem amacı hem de araç ya da araçları çıkar ya da başarısını güvence alacak şekilde rasyonel bir kararlar belirler. Bu karar sürecinde duygusal, geleneksel ve değersel motiflerin etkisi yoktur. Buna en güzel örnek kapitalist ekonomik faaliyetlerdir. Bu tür aktivitelerde özne açık bir tercihle kendi çıkarını maksimize etmek ister. Amaç-rasyonelliğe çok popülerleştirilmiş bir örnek, minimum gaz sarfiyatıyla maksimum Yahudi cesedi yakabilme örneğidir. Ya da günümüzde yaşanan Suriye savaşında Putin'in yeni ürettiği füzelerin etkililiğini en az maliyetle Suriye halkı üzerinde test etmesidir. Bu konuda Putin amaç-rasyonel davranmakta hem tüm dünyaya gelişmiş

füzelerinin reklamını yapmakta hem de en düşük maliyetle füzelerin testini gerçekleştirmektedir. Bu noktada Hitler gibi Putin de, SS subayları gibi Rus pilotları da amaç-rasyonel hareket etmektedirler, yani minimum maliyetle maksimum kar ya da başarı elde etmektedirler.

Bir eylemin amaç-rasyonel olabilmesi için: a-belirlenen amaçların rasyonel olması, b-amaçların ampirik olarak hesap edilebilir, sistematize edilebilir ve ölçülebilir olması, c-belirlenen rasyonel amaçlar için yine rasyonel araçların belirlenmesi ve etkili şekilde uygulanması ve d-sınır şartlarının iyi belirlenmesi gibi özelliklerin dikkate alınması gerekir. Amaç-rasyonel bir eylem sadece başarı ve çıkarı esas alacağından doğal olarak ahlaki ilkelere duyarlı olmayacak, yukarıda verilen gaz örneğinde olduğu gibi minimum maliyet için tüm bir insanlık adına cinayetlerin işlenmesi söz konusu olabilir.

4.1.3. MORAL RASYONELLİK

Moral ya da Özensel-rasyonellik ise amaç ya da amaçların çıkara göre değil değer yargılarına göre belirlenmesidir. Buna aynı zamanda pratik-moral rasyonellik ve değer-rasyonellik de denilir. Bu tip rasyonellikte eylemler, sonuçlarının önceden öngörülebilirliği bir tarafa, öznel tarafından onur, görev, güzellik, dindarlık, disiplin gibi ilkeler dikkate alınarak gerçekleştirilir. Değer-rasyonel eylemler, öznelin kendilerini sınırladığı ahlaki ve dini ilkelerle belirlenir. Weber'e göre değerlerin rasyonelliği maddi içerikleriyle değil, ilkeler üzerine kurulu bir hayat moduna temel teşkil edip etmediğine bakılarak ölçülür. Ancak burada değerlerin herkes tarafından benimsenen ve uygulanan ilkeler olması gerekir. Keyfiliğe fırsat veren gevşek değerler özsel-moral-rasyonel olamaz. Bunun anlamı mesela insan bireyinin sömürülmemesi bir değerse tüm insanları kendi özünde bir amaç görüp bunun dini, ırki, bölgesel ve sınıfsal istisnasının olmaması gerekir.

Moral-rasyonellikle amaç-rasyonelliği birbirinden ayıran en önemli fark birincisinin değerleri esas almasına karşılık ikincisinin çıkar ve başarıyı esas almasıdır. Çıkar ve başarı pozisyonları değişebilir pozisyonlardır, buna karşılık değerler mümkün olduğunca değişmeyen pozisyonlardır. Bu nedenle mesela faydalılık bir ahlak ilkesi olamaz.

4.1.4. PRATİK-RASYONELLİK

Weber pratik- rasyonellik kavramını, amaç kurma, o amacı gerçekleştirmek için araç istihdam etme ve değerlere yönelme perspektiflerini dikkate alarak inceler. Ona göre amaç-rasyonel ile değer-rasyonel eylemlerin birleşmesi pratik-rasyonellik şartlarını yerine getirir. (Habermas, 1984:172)

Dikkat edileceği gibi Weber'in rasyonellik kavramında; a-amaç ya da amaçlar, b-araç ya da araçlar, c-planlanan sonuç ya da sonuçlar ve d-beklenmedik sonuç ve sonuçlar, e-değer yargıları, f-metodik hayat ve disiplin gibi çok sayıda unsur bulunmaktadır.

Burada bizim için önemli olan kavram pratik-rasyonellik kavramıdır. Pratik-rasyonellikte hem amaç-rasyonellik hem de moral-rasyonellik dikkate alınmaktadır. Ancak burada ahlaki olarak şüpheli görülen gasp, sömürü, haksızlık, zulüm, vb eylemler elinime edilmekte kişinin rasyonel davranarak kişisel çıkarını maksimize etmesi meşru görülmektedir. Pratik-rasyonel eylemi şöyle izah edebiliriz: kişi çıkarının peşinde koşabilir, o doğal bir durumdur. Çıkarını azamileştirirken ciddi risklere atılması, gelişmiş teknolojileri kullanması, kaynakları en optimum şekilde kombine etmesi ve en kârlı alanlarda üretim yapıp en kârlı pazarlarda pazarlaması kişinin rasyonel davranmasıdır. Ancak bunu yaparken başkalarının hakkına tecavüz etmemesi, başkalarını sömürmemesi gerekir.

Bunun anlamı toplumlar ekonomik, hukuki ve politik sistemlerini inşa ederken bir taraftan belirledikleri amaç ya da amaçların akılcı, ulaşılabilir, ölçülebilir ve nüfuz edilebilir olmasını dikkate alır ve bunları gerçekleştirmek için en uygun araçları belirlerken diğer taraftan ahlaki ve dinî değerlerini de dikkate alırlar. Yani ekonomik, hukuki ve siyasal yapı dinden ve ahlaktan bağımsız olamaz. Din, hem ekonomiye hem de hukuk ve siyasete meşruiyet sağlar ve değer aktarımı yapar. Habermasyan anlamda din ve ahlak 'Hayat Evreni'ni inşa eder ve orada anlam, özgürlük, iletişim, aidiyet, sosyalleşme ve entegrasyon üretir. Hayat evreni'nin Habermas'ın 'sistem' dediği ekonomi ve politik güç tarafından baskı altına alındığı, deforme edildiği ve etkisiz kılındığı durumda ise pratik-rasyonellik devre dışı bırakılmış, sadece amaç-rasyonellik egemen rasyonellik olarak belirlenmiş olur. Bunun anlamı ise hayatın tüm alt-sistemlerinin sekülerleşmesi, din ve ahlaktan bağımsızlaşmasıdır. Bu sürece en güzel örnekler kapitalist ve

sosyalist rejimlerdir. Kapitalist sistemde ağırlıklı olarak para ve kısmen bürokrasi; sosyalist sistemde ise ağırlıklı olarak bürokrasi ve kısmen para hayat evrenini kolonize etmektedir.

Genel olarak toplumların büyü ve benzeri irrasyonel davranışlardan kurtularak rasyonel davranışlara geçme süreci genellikle büyük dünya dinleriyle olmuştur. Bu dinlerden bazıları toplumları önemli ölçüde rasyonelleştirirken dinî özünün belirlediği sınırlar içinde kalmış bazıları ise (Protestanlık) sınırlarını zorlayarak modern kapitalizmi üretmiştir.

4.1.5. HABERMAS VE İLETİŞİM RASYONELLİK

Habermas, Weber'in boş bıraktığı pratik-rasyonellik alanını 'iletişim-rasyonellik' adı verdiği bir kapsamlı tezle doldurmaya çalışır. Bunun için ilk olarak eylem türlerinden hareket eder ve kendi teorisini kurar.

Habermas eylemleri genel olarak araçsal, stratejik ve iletişimsel olarak üçe ayırır. Araçsal eylem, kişinin amacını karşıdaki kişiye baskı yaparak, zor kullanarak, yalan ve kandırmaya başvurarak gerçekleştirmesi eylemidir. Bu eylem tarzı karşıdaki insanı araçsallaştırdığı için çok kaba ve vahşice bir eylem biçimidir. İkinci eylem tarzı stratejiktir. Buna göre kişi çıkar ve menfaatini elde etmek için karşıdaki kişiye baskı ve zor kullanmaz, muhatabıyla medenice konuşmayı ve onu ikna etmeyi tercih eder. Ancak ilişki ve konuşma sadece çıkar ve menfaatin elde edilme zamanına kadardır, çıkar elde edilir edilmez ilişki sonlanır. İletişimsel eylem ise herhangi bir çıkar, başarı ve fayda gözetmeden sadece kişiyi tanımak, değerlerini paylaşmak ve aralarındaki anlaşmazlıkları tartışarak çözmek ve sonunda bir uzlaşmaya varmak için gerçekleştirilen eylemdir. (Habermas, 1984:285)

Bu ayrımı esas alarak Habermas 'iletişim etiği'ni teorileştirir. Habermas etik ile ahlak arasında belli bir farkın olduğunu ileri sürer. Ona göre etik, sektörel (tıp etiği, iktisat etiği, yargı etiği gibi) ve kültürel (Türk etiği, Alman etiği vs) iken ahlak evrenseldir. O, bu ayrım üzerinde önemle durur ve etik normların 'Müzakereci Etik' süreci yoluyla test edilerek evrensel 'Ahlaki Norm' niteliği kazanacağını savunur ve bunun nasıl belirleneceğini gösteren bir mekanizma inşa etmeye çalışır.

4.1.5.1. İletişim Etiği'nin Temel Özellikleri:

Habermas iletişim etiği teorisini Kohlberg'in 'Ahlaki Aşamalar' teorisine dayanarak geliştirir. (Habermas, 2007)

Habermasyan iletişim etiğini sekülerleşmiş bir dünyada insanların barış içinde beraber yaşamalarını sağlamak amacıyla, eşit ve özgür bir ortamda tartışarak aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilecekleri ahlaki ilkelere ulaşmaları süreci şeklinde özetlememiz mümkündür. (Duran, 2013)

Habermas diğer alanlarda olduğu gibi etik alanında da meşruiyeti toplumsal konsensüste arar. Düşünür iletişim ahlakına ulaşabilmek için toplumun demokratik bir toplum olmasını gerekli görür. Ancak onun öngördüğü demokrasi politik sınıf egemenliğinin belirlediği burjuva demokrasisi değil, tüm toplum kesimlerinin engelsiz siyasete katılabildiği 'özel demokrasi'dir. Bu nedenle o, iletişim ahlakı ilkelerine ulaşabilmek için katılımcıların tam özgür olması, herhangi bir dışsal baskıdan arınmış olması, tüm katılımcıların eşit şartlarda olması, herkesin her türlü görüş ve öneriyi serdetme imkanına sahip bulunması, karşı tarafı ikna edebilmek için görüşlerini akılcı ve tutarlı argümanlarla savunabilmesi gibi temel 'özel demokratik' ortamın gerekliliğini ileri sürer.

Habermasyan etik, siyaset, hukuk ve ekonomiden bağımsız kurum değildir; tersine her bir alt kurum birbirini besler ve onaylar. Bunların her biri ancak tüm doğal hakları müzakere yoluyla yapılan hukuk sistemi tarafından güvenceye alınmış otonom birey, eşit birey, rasyonel birey, bütün bunlara ortam sağlayan müzakereci demokratik rejim gibi birbirini gerektiren, besleyen kurumlarla söz konusu olabilir. (Habermas, 1984, c.1, :243 vd; Baxter, 2011:153; Habermas, 1996)

4.1.6. MÜZAKERECİ HUKUK SİSTEMİ VE DEMOKRASİ

Yukarıda da ifade edildiği gibi Habermas içinde hukuk ve siyasetin de içerildiği kapsamlı bir iletişim teorisi geliştirmiştir. Kısa da olsa yukarıda iletişim etiği ve ahlakı üzerinde durduk, şimdi yine kısaca onun hukuk ve siyaset teorisine değinelim.

Habermas hukuk teorisini Facts and Norms (Habermas, 1996) adlı kitabında geliştirir. Onun hareket noktası Weber'in 'prosedürel hukuk' teorisine karşı özünde meşruiyet taşıyan bir hukuk sisteminin elde edilmesidir. Ona göre Weberyen hukuk sistemi meşruiyet problemi taşımakta ve kendi içinde kısır döngü içermektedir. Bu nedenle o, meşruiyetini toplumsal iradeden alan farklı bir hukuk teorisi geliştirmeye çalışır. Bu sisteme 'müzakereci hukuk' adını verir. Onun hukuk sistemini ünlü Habermas yorumcusu Baxter (Baxter, 2011)'den özetleyelim.

Habermas'ın hukuk sistemi bir taraftan ahlak, diğer taraftan siyasetle içli dışlıdır. Bu nedenle onun hukuk sistemini anlayabilmek için politik sistemin merkez ve çevresini (periferi), hukukla ahlak arasındaki ilişkiyi, hukukun yapılma sürecini, kamu alanı ve çeşitlerini ve güç sirkülasyonu süreçlerini incelememiz gerekir.

Habermasyan sistemde politik sistemin merkezinde yürütme, yasama ve yargı erkleri yer alır. Politik sistemin çevresini ise onun 'iç periferi' ve 'dış periferi' dediği resmi ve sivil kurumlar oluşturur. İç periferi; işçi ve işveren sendikaları ve sosyal güvenlik kurumları gibi kurumlardan; dış periferi ise, hükümetin politikaları üzerine akıl yürüten entelektüellerin oluşturduğu sivil kesimlerden oluşur. Ona göre politik sistemin özünü hukuk oluşturur, ancak ahlak da son derece önemlidir. Weber'in öngördüğü gibi ahlakla hukuk arasında zıtlık ve düşmanlık değil, tersine birbirini tamamlama ilişkisi vardır.

Habermas sisteminde hukuk toplumsal müzakere yoluyla yapılır. Doğal olarak bunun tâbi olduğu bir şekil ve prosedür vardır. Müzakerenin yapıldığı alan 'informel kamu alanı', prosedürel olarak yasama faaliyetinin yapıldığı parlamento ise 'formel kamu alanı'dır. Informel kamu alanı çıkartılacak yasa ile ilgili problemin içeriğinin tüm toplum kesimleri tarafından tartışıldığı medya, üniversiteler, sendikalar, tiyatrolar, kahvehaneler vs kurumlarıdır. Informel kamu alanında rasyonel argümanlarla tartışma yoluyla oluşan 'iletişim gücü', formel kamu alanında 'yönetim gücüne' dönüşür. Bu sürece Habermas 'güç sirkülasyonu' adını verir.

Habermas, politik sistemin özünü teşkil eden 'popüler egemenlik' ile bireyin özgürlüğünün özünü oluşturan 'bireysel otonomi' arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırıp onları uyumlulaştırmaya çalışır. O, toplumsal müzakere yoluyla yapılacak hukukun aynı zamanda 'Hobbes'un düzen problemi'ni çözeceği, çatışan çıkarları uyumlulaştıracağı ve daha önce gelenek ve dinin sağladığı sosyal entegrasyonu sağlayacağı iddiasındadır.

4.1.7. HUKUKLA AHLAK ARASINDA AYNIYET DEĞİL TAMAMLAYICILIK VARDIR

Habermas'a göre bazılarının iddia ettiği gibi hukukla ahlak arasında ayniyet değil tamamlayıcı bir ilişki vardır. Çünkü ahlak evrenseldir ve soyuttur, oysa hukuk toplumsaldır ve somuttur. Aynı şekilde ahlakın maddi yaptırım gücü yoktur, hukukun vardır. Ahlak mekan ve zamanlar üstü ilkeler setidir. Mesela adalet ilk insan için de modern insan için de önemlidir. Keza dürüstlük Afrikalı için de Asyalı için de bağlayıcı bir ahlaki ilkedir. Bir Afrikalı da bir Avrupalı da ticari ortaklık kurarken ortağının dürüst ve hak yemez olduğuna önem verir. Amerikalı da Çinli de evleneceği hanımın (kocanın) sadık olmasını önemser. Aksi takdirde hiçbir zaman ve hiçbir toplumda birlikte iş yapma ya da evlilik yapma olamazdı.

Doğal hukukçuların ileri sürdükleri gibi hukuk ahlak demek değildir, ancak hukukun ahlak tarafından meşrulaştırılması gerekir. Yani hukuk mümkün olduğu kadar somut olaylarda adaletin nasıl gerçekleştirileceğini bulmaya çalışmalıdır. Doğal olarak bu ancak hukukla sağlanır. Çünkü adalet ilkesinin insanlar tarafından nerede nasıl gerçekleştirileceği çoğu zaman bilinemez. Bunu hukuk sağlar. Hukuk tarafından açık seçik kurallar konularak, adaletin maddeleştirilmesi ve somut eyleme dönüştürülmesi mümkün olur. (Eşit işe eşit ücret). Öte yandan hukuk, genellikle egoistçe stratejik şekilde davranmak isteyen kişilerin iradesine baskı uygulayarak onları başkalarının hukukunu da dikkate alacak şekilde seçim yapmaları ve davranmalarını sağlar. Bu, modern hayatta egoist ve hedonist bireylerin seçimlerini yönetmenin tek aracıdır. Modern hayat ahlakın ve dinin etkisiz olduğu seküler bir hayattır. İş bölümünün yaygınlaştığı ve derinleştiği gelişmiş kent uygarlığında egemen olan davranış şekli stratejik, çıkarıcı davranıştır. Habermas'a göre modern insana ahlaki ilkeler etki edemeyeceğine göre ahlaki özü yansıtan iyi bir hukuk sistemi, stratejik davrananlara, egosunu ön plana çıkaranlara sınırlama getirebilir. Hatta hukuk kişileri stratejik davranma yerine, iletişimsel davranmaya yöneltebilir.

4.1.7.1. Hukuk, Sistemle Hayat-Evreni Arasında Bir Menteşedir

Habermas yasal düzenin havada asılı kalan bir şey olmaması için ona meşrulaştırıcı bir kurum bulma peşindedir. Yani o, geliştirdiği hukuk teorisinin bir ütopya olmayıp belli bir toplumsal gerçekliğe tekabül ettiğini göstermeye çabalar. Bunun için o ‘hayat-evreni’ adını verdiği sosyo-kültürel alt-sistemle ‘sistem’ adını verdiği ekonomik ve politik alt sistemleri birbirinden ayırır. Ona göre meşruiyet tek taraflı işler; yani sosyo-kültürel alt sistem (hayat-evreni) hem politik sisteme hem de ekonomik sisteme meşruiyet sağlar.

‘Hayat evreni’, içinde aile değerlerinin, ahlakın, felsefe-teolojinin ve sanatın (ticarileşmemiş) yer aldığı toplumun bagajını oluşturur. Hayat evreni, teoloji, felsefe ve sanat unsurları yoluyla ‘anlam’ üretir ve bireylere anlamlı bir evrende yaşama imkanı sunar. Hayat evreninin başka bir bileşeni olan aile (anne) çocukların sosyalleşmesini ve aidiyet kazanmalarını sağlayarak başkalarıyla iletişim kurabilmelerini mümkün kılar. Ahlaki ve dinî önderlik farklı kesimleri ikna ederek bir arada kardeşçe yaşamalarını (sosyal entegrasyon) temin ederler. Ayrıca hayat evreni ‘demokratik süreç’ yoluyla hem politik sisteme hem de ekonomik sisteme meşruiyet verir.

SONUÇ

Kapitalizm bir sistem olarak toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Bu etkileri en iyi analiz edenlerden biri Alman filozofu Jürgen Habermas'tır. Ona göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin sosyo-kültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve politik sistemin adıdır. Bu kopuşun pratik anlamda birçok sonuçları olmuştur. Bunları Habermas, Weber ve Marx'tan alarak yabancılaşma ve şeyleşme, yeni-putperestlik, demir kafes, anomi, anlam ve değer kaybı, meşruiyet krizi ve istikrarsız aidiyet gibi olumsuz niteliklerle anlatır. Bu patolojileri Habermas, 'sistem' olarak nitelendirdiği ekonomi ve devlet yönetiminin 'hayat-evreni' olarak nitelendirdiği sosyo-kültürel hayatı kolonize etmesinde görür. Çünkü ona göre amaç-rasyonel davranışlar aşırı bürokratikleşme yoluyla kurumsallaşmış, ahlaki ve dini değerler atılarak çıkar ve başarı tek gerçek olarak alınmıştır. Bu süreçte insan, somut tüm özelliklerini yitirerek soyut bir varlığa dönüştürülmüş ve araçsallaştırılmıştır.

Habermas, kapitalizmi tek düze ve değişmeyen bir yapı olarak görmez, vahşi kapitalizmden post kapitalizme kadar çeşitli evrelerden geçtiğini ileri sürer. Habermas'a göre kapitalizmin ilk aşaması olan geleneksel ya da vahşi kapitalizmde temel prensip politik sınıf egemenliğidir. Bu aşamada bürokratik sınıfın otoritesinin artmasıyla kontrol merkezi, akrabalık sisteminden burjuva sınıfının eline geçer. Bu süreç, sosyal servetin üretimi ve dağılımının ailenin elinden çıkıp, burjuvazinin mülkiyetine geçmesine izin verir. Yani toplum burjuva ve proleterya sınıflarına bölünür. Bu aşama, ailenin ekonomik ve sosyalleştirici bazı fonksiyonlarını kaybettiği fonksiyonel otonomlaşma ve ayrışmanın başladığı süreçtir. Bundan dolayı burjuva sınıfının proleterya sınıfı üzerinde ezici bir baskısı ortaya çıkar.

Habermas'a göre liberal kapitalizm aşamasında sınıf ilişkileri, muhalif sınıflar asimile edildiğinden politik niteliğini kaybeder. Çünkü burjuva sınıfı bu aşamada hâkimiyetini kurumsallaştırır ve tüm mekanizmaları ele geçirir. Yargı, yasama, yürütme, üniversiteler, sanat, ekonomi vb burjuvaların kontrolüne geçer. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder.

Post Kapitalizm ise ulusal ve uluslararası ekonomik yoğunlaşmanın arttığı durumdur. İhtiyaç görüldüğü anda devletin müdahale edebileceği yeni bir aşamaya geçilir. Bu ise liberal

kapitalizmin sonunun geldiğinin göstergesidir. Çünkü bu aşamada Devlet, artık ekonominin buyruklarını yerine getirmeye başlayacaktır.

Habermas, kapitalizmi sadece eleştirmekle kalmaz aynı zamanda kapitalizmin olumsuzluklarına karşı bazı reçeteler de üretir. Onun iletişim-rasyonel teorisi amaç-rasyonel teoriye karşı geliştirilmiş ve Weber'in sadece değindiği ve fakat içeriksiz bıraktığı pratik-rasyonellik alanını 'iletişim-rasyonellik' ile doldurmaya girişir. Bu alanda Habermas gerçekten dünya çapında çok konuşulan kapsamlı bir teori geliştirmiştir. Bu teori sadece ekonomi ile ilgili değil aynı zamanda politika, hukuk, ahlak ve kültürle de ilişkilidir.

Teorisini kurarken Habermas Bunun ilk olarak eylem türlerinden hareket eder. Habermas eylemleri genel olarak araçsal, stratejik ve iletişimsel olarak üçe ayırır. Araçsal eylem, kişinin amacını karşıdaki kişiye baskı yaparak, zor kullanarak, yalan ve kandırmaya başvurarak gerçekleştirmesi eylemidir. İkinci eylem tarzı stratejiktir. Buna göre kişi çıkar ve menfaatini elde etmek için karşıdaki kişiye baskı ve zor kullanmaz, muhatabıyla medenice konuşmayı ve onu ikna etmeyi tercih eder. İletişimsel eylem ise herhangi bir çıkar, başarı ve fayda gözetmeden sadece kişiyi tanımak, değerlerini paylaşmak ve aralarındaki anlaşmazlıkları tartışarak çözmek ve sonunda bir uzlaşmaya varmak için gerçekleştirilen eylemdir.

Bu ayrımı esas alarak Habermas 'iletişim etiği'ni teorileştirir. Habermas etik ile ahlak arasında belli bir farkın olduğunu ileri sürer. Ona göre etik, sektörel (tıp etiği, iktisat etiği, yargı etiği gibi) ve kültürel (Türk etiği, Alman etiği vs) iken ahlak evrenseldir. O, bu ayrım üzerinde önemle durur ve etik normların 'Müzakereci Etik' süreci yoluyla test edilerek evrensel 'Ahlaki Norm' niteliği kazanacağını savunur ve bunun nasıl belirleneceğini gösteren bir mekanizma inşa etmeye çalışır. Bu şekilde rasyonellik iddiasını sınıflandırmış olur. Sloganik bir rasyonellikten öte etrafı belirli ilkeler ve anlayışlar tarafından şekillenmiş bir rasyonellik ortaya koyar.

Son olarak, Habermas'a göre bazılarının iddia ettiği gibi hukukla ahlak arasında zıtlık olmadığını, tamamlayıcı bir ilişki olduğunu söyler. İkisi arasında ayniyet olamaz, çünkü ahlak evrenseldir ve soyuttur, oysa hukuk toplumsaldır ve somuttur. Aynı şekilde ahlakın maddi yaptırım gücü yoktur, hukukun vardır. Ahlak mekan ve zamanlar üstü ilkeler setidir. Ahlaki ilkeleri dikkate alarak oluşturulan hukuk sistemleri meşruiyete sahip olurlar.

Sonuç olarak Habermas bir taraftan kapitalizmin iç dinamiklerini çözümleyip sosyal bilimlere son derece önemli katkı yaparken, diğer taraftan geliştirdiği iletişim-rasyonellik teorisiyle ahlaka ve dini değerlere ekonomide, hukukta, kültür ve bilimde yer açmak ister. Ekonomik büyüme ve ferah yolunda normsuz bir toplum olmaya doğru hızla yuvarlanırken Habermas'ın teorilerinin ekonomik ve politik yapımıza ışık tutacağı ve ahlaktan yoksun olarak değil ahlaki değerlerimize sarılarak zenginleşeceğimiz ve refah toplumu olacağımız beklenebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARZUMANYAN, Alexander, (1966), Dünya Kapitalizminin Bugünkü Buhranı, Çev. Orhan Suda, Sol yayınları

AMİN, Samir (1993), Kaos imparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme, (Çev. İ. Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul

ALTHUSSER, L. (2002), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Y. Alp - M. Özışık, 5. Baskı, İletişim Yayınları. İstanbul

ALKAN, L. (2009), Küresel Sistemik Krizin Anatomisi, 1.Basım, Scala Yayıncılık, İstanbul

BAYRAK, Coşkun (2013), Sistem kavramı ve önemi.C. Bayrak(Ed.),Türkeğitim sistemi ve okul yönetimi(2. Baskı)). Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir

BENJAMIN, Walter (1963) , *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, Frankfurt am Main,

BEYAZTAŞ, Medeni,(2002), Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği, Bakış Yayınları, İstanbul

BENDIX, Reinhard.(1964), Max Weber, Das Werk, Munich

BIERMAN, ARNO, Werner, Klönne, (2007) Kapitalizmin Suç Tarihi, Çev. Bülent Özçelik, Phoneix Yayınları, Ankara

BUHARIN, Nikolay, (2005), Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayıncılık, İstanbul

BRAUDEL, Fernand,(1993) Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Mübadele Oyunları, C.2, Çev. M.A. KILIÇBAY, Gece Yayınları. Ankara

CORM, G.(1994), *Yeni Küresel Ekonomik Düzensizlik*, Phonix Yayınları, İstanbul

- DESAİ, Meghnad, (2009), Marksist İktisat Teorisi , Çev. Nail Satlıgan, Efatun yayınları, Ankara
- DUHM, Dieter (1996), Kapitalizmde Korku, Çev. Sargut Şölçün, İkinci Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- DURAN, Prof, Dr Bünyamin , (2013), Din ve Kapitalim
- DOBB, Maurice (1981), Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler Ve İktisadi Kalkınma, Çev, Mehmet SELİK, Basın ve yayın yüksekokulu yayınevi, Ankara
- DOBB, Maurice, (2007), Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Geçiş Tartışmaları, Belge yayıncılık, İstanbul
- DOBB, Maurice, (1990), Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yayınları, İstanbul
- EĞİLMEZ, M. (2009), Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi, Remzi Kitabevi, İstanbul
- EKİZ, Cengiz,(2010), Türkiye’de Rekabet Yönetimi, Tekelci Düzenlemenin Ekonomi Politikası, Siyasal kitapevi , Ankara
- FEBVRE, Lucien, (1995), Uygurluk, Kapitalizm, Kapitalistler, İmge, Ankara,*
- FELSEFE Sözlüğü, 2003:628
- FREEMAN, C.- SOETE L.(2003), *The Economics of Industrial Innovation*, TUBİTAK Yayınları, Ankara
- GENCER, Mürkerrem Hiç, A. (2010), Turkish Economy and Politics 1923-2002
- FROMM, Erich (1996), Yeni Bir İnsan, Yeni Bir Toplum, (Çev. Necla Arat), Say Yayınları Beşinci Baskı, İstanbul.
- FÜLBERTH, Georg, (2008), Kapitalizmin Kısa Tarih, Yordam, İstanbul
- FOSTER, John Bellamy, (2005), Emperyalizmin Yeniden Keşfi, Çev. Çiğdem Çıdamlı, Devın yayınları, İstanbul
- GALBRAITH,J.K.(1989), *Kuşku Çağı*, Çev:R. AŞÇIOĞLU-N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul
- GABRIEL, Karl (1979) *Analysen der Organisationsgesellschaft*, Frankfurt am Main,
- GİDDENS, A. (2012), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ü. Tatlıcan. 3.

Baskı.: İletişim Yayınları. İstanbul

GIDDENS, Anthony, (2009), Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, İletişim yayınları, İstanbul

GREGORY AND STUART, Paul and Robert (20134). *The Global Economy and its Economic Systems*. South-Western College Pub. USA

HABERMAS, Jürgen (1992), *Legitimation Crisis*, (İng. çev. Thomas MacCarthy), Heinemann-London

HABERMAS, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action*, Cilt:I, tr: Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston.

HABERMAS, Jürgen (1973), J., *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main.

HABERMAS, Jürgen (1987), *The Theory of Communicative Action*, Cilt:II, tr: Thomas MacCarthy, Beacon Press, Boston.

HABERMAS, Jürgen (2007), *Moral Consciousness and Communicative Action*, (Almanca'dan İng ter: Christian Lenhardt ve Shierry Weber NicholSEN), Polity Press, Cambridge, UK

HABERMAS, Jürgen; (2008), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çev. Medeni, Bakış Yayınevi. İstanbul

HABERMAS, Jürgen ; (1992), *Rasyonel Bir Topluma Doğru*, Çev. Ahmet ÇİĞDEM , Vadi/Toplum Yayınları, Ankara

HABERMAS, Jürgen,(2001), *İletişimsel Eylem Teoremi*, Çev. Mustafa TÜZEL, Kabalcı Yayınları, İstanbul

HARDT, Micheal-Negri, Antonio (2001), *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HARTFİEL, Günter (1982), *Wörterbuch der Soziologie*, Kröner, A. Deutsch

HOBSBAWN, E.J. (1987), *İmparatorluk Çağı*, Dost yayınları, Ankara

- JACOBY, R.(1996), *Belleğini Yitiren Toplum*,. Ayrıntı yayınları, İstanbul
- KAZGAN, Gülten, (1997), *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Yayınları, İstanbul
- KAZGAN, Gülten (1980), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KELLE,V. -KOVALSON, M. (1978), *Tarihsel Maddecilik Marksist Toplum Kuramının Ana Çizgileri*, (Çev. Ö. Ufuk), Öncü Kitabevi Yayınları: 36, İstanbul,
- KINDER, Hermann, (2007), Werner Hilgemann ‘‘Dünya Tarihi Atlası’’ ODTÜ Yayınları, Ankara
- LANDES David S., (1998), *Kapitalizmin Doğuşu*, İnsan Yayınları, İstanbul
- LIPSEY.R.G.-COURANT.P.N.-PURVIS,D.D.-STEINER,P.O.(1993), *Economics* London: Harper Collins College Publisher
- LODZIAK, C. (2003), *Kapitalizm ve Kültür İhtiyaçlarının Manipülasyonu*, Çev.B. Kurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul
- MANDEL, Ernest (1998), *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*, (Çev. Ali Ünlü), Kuram Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- MARX, Karl, ENGELS Friedrich, (2009),‘‘Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri’’ Sol yayınları, Ankara
- MERİÇ, Cemil: (2009), *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Meniyyetü'l - Talip fi Haşiyeti'l - Mekâsib
- MCNEILL, William H. (1994) ‘‘Dünya Tarihi’’ İmge, İstanbul
- PERNOUD, Regine, (1991), *Burjuvazi*, Çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul
- İLKKARACAN, İpek, (2008) ‘‘Tekelci Kapitalizm’’, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Aydın Ördek), Ankara
- İNGİLİZ TARİHİ (1964) Cilt: 4

RAND, Ayn(2004), Kapitalizm Bilinmeyen İdeal, Çev. Nejdet Kandemir, Plato Film Yayınları, İstanbul

RODİNSON, Maxime(2002), İslamiyet ve kapitalizm, Çev.Fevzi lütfü Topaçoğlu, akyüz yayıncılık. İstanbul

RODRİK, D. (2011), *Akıllı Küreselleşme*, Çev. B. Aksu,: Efil Yayınevi. Ankara

SARI, Emre(2007), Dünya Tarihi Filozofları, Nokta E-kitap, Antalya

SEE, Henri: (1970), Modern Kapitalizmin Doğuşu, (Çev. T. Erim), Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul

SIEBERT, William M Circuits, (1985), Signals, and Systems. Mıt press, USA

SOMBART, Werner: (2005), Kapitalizm ve Yahudiler, (Çev. S. Gürses), İleri Yayınları, İstanbul

ÜLGENER, Sabri F.:(1984), Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara

ZİMBALİST, SHERMAN, Andrew, Howard J. (1988) (İngilizce). *Comparing Economic Systems: A Political-Economic Approach*. Harcourt College Pub. USA

WALLERSTEİN, I. (2006), *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. N. Alpay, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

WEBER, Max: (1997), Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev. Z. Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul

WEBER, Max: (1963),*Gesammelte Aufsätze ein* Religionssoziologie*, Cilt I, Tubingen

WEBER, Max: (1972), *Die Protestantische Ethik*, haz. J. Winckelmann, Cilt 2, Hamburg

WILHELM, Röpke (1934), Ekonominin Bugünkü Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve İktisat ve İhtimayyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

WOLF Alison , WALLACE Ruth A. . (2004) . Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin İyileştirilmesi, Çev: Leyla ELBURUZ, Doğu-Batı yayınları, İstanbul

MAKALE ve DERGİLER

ALKAN, Yaşar, (2017), Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı, İktisat Sayısı, Sayı:3

ALKAN, Y. (2014), Kapitalist Öncesi Ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesince-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/119-economic-development-in-a-givenislamic-perspective, 11 Temmuz 2016.

ALPTEKİN, M.Yavuz, (2005), Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım, KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:10 S.236

BAL, Oğuz, (2017), Ekonomik Sistem Olarak Kapitalizmin Evrimi Ve İstihdam, Kocaeli Üniversitesi

DARICAN, Mehmet Fatih, (2015), Ekonomik Krizler Ve Türkiye, Dergipark, Sayı.17, S.39-46

DURAN, B. (1997), Bediuzzaman, The Awf Work Ethic, and Apholding the Word of God, In Third International Symposium, edited by ŞükranVahide, Istanbul:Sözler.

DURAN, B. (2010), Schuurman's Garden Model At The Crossroads Of The Secular- Post Secular Society (With Contribution Of Said Nursi's Perspective),-Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizcedilinde-yayınlanması-makaleler/115-schuurmans-garden-model>, 8 Temmuz 2016.

DURAN, B. (2012), Economic development in a given Islamic perspective, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizKapitalizm> ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı / Yaşar ALKAN 112

FENER, F. (2012), 2008 Küresel Mali Kriz Ve Krizin Türkiye'de İstihdam Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Şanlıurfa

ÖZGÜVEN, A. (2001), İktisadi Krizler, Yeni Türkiye Dergisi, Cilt:1, Yıl:7 Sayı: 41, S.56-63

YILDIRIM, Ömer (2005), Jürgen Habermas Kimdir?, felsefe.gen.tr/jurgen_habermas_kimdir.asp

İNTERNET KAYNAKLARI (ADRESLERİ)

(<http://www.filozof.net/Turkce/filozof-biyografi-h/21169-jurgen-habermas-kimdir-hayati-kitaplari-eserleri-hakkinda-bilgi.html>)

(<http://sosyolojisi.com/jurgen-habermas-hayati-ve-eserleri/5161.html>)